

Ліщинська О.А. Культурна психічна залежність особистості: Практичне керівництво для психологів. – К.: Шкільний світ, – 2007. – 112 с.

**Культурна психічна залежність особистості
(практичне керівництво для психологів)**

Зміст

Передмова

1. Активність нетрадиційних релігій та суспільство. Огляд суперечностей

2. Поняття про деструктивну тоталітарну організацію та деструктивний контроль свідомості.

3. Культурна психічна залежність особистості з погляду психолога-психотерапевта.

4. Механізми культурної психічної залежності особистості.

Можливості профілактики культурної залежності.

Правові аспекти надання психологічної допомоги культурним залежним.

Роль психолога в подоланні залежності.

Додатки

Передмова

Психологічна залежність та адитивна поведінка стали однією з ключових проблем практичної психології та соціальної роботи. Соціальна практика вимагає від фахівців розробки пояснювальних моделей та терапевтичних стратегій що до подолання явищ психологічної залежності.

Виникнення та поширення залежностей нефармакологічного типу: Інтернет-залежність, невротичне кохання, трудовоголізм та культова залежність примушують науковців шукати нових підходів до осмислення причин виникнення даного явища.

Коли в центрі наукового аналізу психологічна залежність фармакологічного типу, то патологічні зміни в особистості та психіці відносять за рахунок дії хімічного агента. Коли ми аналізуємо психопатологічні зміни в особистості у людини з нефармакологічною залежністю, тут важко з'ясувати де її корені. Цілком зрозумілою та слушною є рекомендація не вживати алкоголь, наркотики, тютюн для запобігання психологічної залежності. Та хіба можна сказати: не користуйся Інтернетом, не працюй, не закохуйся і не залучайся до релігійної громади для запобігання Інтернет-залежності, трудовоголізма, невротичного кохання та культової залежності? Мабуть, що ні.

В нашій країні, при низькому рівні правової самосвідомості громадян та відсутності соціально адекватних традицій, задоволення духовних потреб, здійснення соціально-психологічної та юридичної допомоги виявилось проблематичним. Численні інтерв'ю з соціальними педагогами, державними службовцями з соціальних служб для молоді, юристами та спеціалістами з судово-медичної експертизи показали, що стратегії захисту населення від діяльності деструктивних тоталітарних організацій в нашій країні ще не вироблено. Дана робота присвячена висвітленню ролі психолога в процесі профілактики та подолання культової психологічної залежності.

Хочемо запропонувати читачеві практичне керівництво для фахового психолога щодо здійснення психологічної допомоги рідним і близьким тих,

хто потрапив у пастку людоловів.

Почнемо з аналізу професійної позиції психолога-практика, покликаного здійснювати психологічну допомогу в таких випадках. Не дивлячись на вивчення та прийняття етичного кодексу психолога на початку фахової підготовки, внутрішнє переконання вимагає від багатьох психологів триматися насторожі і подалі від етичних імперативів і міркувань. На жаль, більшість психологів, в слід за З. Фрейдом вважають, що моральність нерідко просто фальш, поза, прикриття істинної особи або – що майже те ж саме – зовнішній тиск, загальноприйнята форма, цензура.

Не можна не врахувати, що психолог в сучасному Українському суспільстві виявився тою соціальною та професійною фігурою, яка викликає велику довіру в населення, до нього звертаються і тоді коли потрібен лікар і тоді, коли потрібен священник. Однак, про науковий рівень сучасної психологічної допомоги судити важко при наявності швидкісних курсів практичних психологів і відсутності чітких критеріїв успішності психологічної практики, ліцензування психотехнік, юридичного врегулювання стосунків психолога-практика та клієнта. К.Роджерс замінив психоаналітичне «пацієнт» на слово «клієнт», указуючи таким чином на активність людини в процесі надання йому психологічної допомоги. Практична психологія сповзла в сферу послуг, слово «клієнт» стало означати замовник, в його широкому споживацькому значенні. А психолог поступово перейшов в позицію « Чого бажатимете? Будь-який каприз за ваші гроші.»

Природно наукова парадигма з перенесенням закономірностей фізики в психологію, Ніцшеанський принцип імморалізму у відношенні до людини, позиція психотерапевта в стилі фрейдівського «білого екрану» довели світогляд психолога до повної моральної дезорганізації.

Знайомство з роботою психологічних груп, зустрічей, курсів розкриття потенціалу в бізнес-клубах, сеансами розвитку здібностей і т.п., на жаль, з безсумнівною свідчить про тенденцію перетворення цих груп в

об'єднання, з явно вираженими сектантськими особливостями. Характерна ознака цього - поява численних «гуру», «наставників», «вчителів» і т.п.

Той безперечний факт, що в психологічній науці не існує єдиної всезагальної теорії психічного численні психологи-практики трактують вибираючи для себе школу психології, яка узгоджується з власним світоглядом і видають її клієнтам за істину в останній інстанції.

Такі умови провокують того, хто вступає на цей професійний шлях обстоювати право на свою ні з чим не узгоджену думку, право на свою індивідуальну позицію, і що небезпечніше всього — на його, особисте, саме даного психолога право на свою теорію особистості. При цьому безумовним правом кожного практичного психолога визнається неприйняття культурних традицій народу, що дозволяли нормальне функціонування та відтворення спільноти протягом віків.

Однак, згідно з клінічними даними (Зейгарник Б.В., Братусь Б.С., Неймарк М.С. Лазурский А.Ф.), та за результатами власної психотерапевтичної практики випадків нефармакологічної залежності можна дійти висновку, що відхилення, невротичний розвиток особи тісно пов'язані з порушенням соціальної та етнокультурної ідентичності, з егоцентричною орієнтацією людини, тоді як найсприятливіші умови для розвитку особи створює протилежна егоцентричній про соціальна орієнтація, що здоров'я особи найбільшою мірою забезпечує ідеал морального, безкорисливого відношення до іншого та відчуття людської спорідненості.

1. Активність нетрадиційних релігій та суспільство. Огляд суперечностей

З активізацією діяльності релігійних організацій деструктивної спрямованості багато зарубіжних країн зіткнулися на 20-25 років раніше України, що дозволило ученим цих країн зробити деякі кроки на шляху

вивчення позначений в темі даного дослідження феномен. Широка і географія його досліджень.

Крім того, результатам психологічних досліджень деструктивних культів присвячені спеціальні періодичні видання. Провідним науковим виданням подібного типу є “Cultic Studies Journal”, видаваний в США.

Хассен ( ) дає таке визначення культу: **Деструктивний культ** — це будь-яка авторитарна ієрархічна організація (релігійна, політична, психотерапевтична, освітня або комерційна), яка практикує: а) обманне вербування; б) вдається до використання контролю свідомості, щоб зберегти своїх послідовників залежними і покірними лідеру і доктрині. По цій моделі, саме те, що група робить, додає їй деструктивний характер, а не її неортодоксальні вірування. Існують теологічні, ідеологічні дефініції, за допомогою яких група може бути оцінена, як, культ.

Встановлено, що в США діє понад 3000 деструктивних культів; і вони існують в самих різних розмірах від вельми нечисленних до величезних міжнародних спільнот з сотнями організацій в своєму складі. Передбачається, що понад 15 млн. американців в даний час залучено в організації деструктивних культів.

Дудар Н.П., Філіпович Л.О.(Дудар Н.П., Філіпович Л.О. *Нові релігійні течії: український контекст(огляд, документи, переклади).*- К.: Наук. Думка, 2000.-132.-).характеризують основні типи мотивів приєднання неофітів до новітніх релігійних спільнот:

Соматичні мотиви - проблеми фізичного і духовного здоров'я, необхідність духовної підтримки через тяжку психічну травму; різноманітні кризові ситуації: тяжке захворювання, нещасний випадок, раптова негативна зміна соціального статусу.

Соціальні мотиви - прагнення позбутися самотності, знайти нових друзів, атмосферу теплої дружньої

підтримки, любові, солідарності, пошуки вирішення проблем вікових криз, конфлікту "батьки-діти", "загоїти" душевні травми в наслідок втрати близької людини

порушення важливих, значущих стосунків тощо, пройти процес ресоціалізації (наркомани, алкоголіки, в'язні та колишні в'язні, інші групи ризику).

Людина як соціальна істота має внутрішню потребу "належати", прагне бути прийнятою і визаною, залишити слід в історії чи просто в пам'яті людей, бути частиною спільної справи, відчувати свою вагомість тощо. Водночас реалізується прагнення бути розпізнаним, виокремитися з безособового натовпу, створити певний образ себе самого, усвідомити власну винятковість, неповторність, навіть елітарність.

3. *Соціально-духовні мотиви* - сподівання здобути ступу світоглядну систему, нове "місце у світі", нову ідентичність; прагнення до інтегральності (цілісності): пошук контакту з собою, іншими, найближчим оточенням, зі своєю культурою. Люди бажають набути такий релігійний світогляд, що сприятиме встановленню у світі загальної гармонії; культ, який поєднає сакральне і мирське, містичне її наукове, духовне і тілесне; таку благодатну атмосферу, її якій їхній творчий потенціал буде реалізовано, де віддадуть належне їхнім здібностям. Люди прагнуть досягти значущості власного індивідуального існування, наприклад, через участь у соціальних програмах: допомога літнім людям, нужденним, хворим, інвалідам тощо.

4. *Моральні (регулятивні) мотиви* - задоволення потреби у сталій системі норм і цінностей, моральних принципів, що регламентуються та визнаються певним колом однодумців стають базовими у життєдіяльності на мікро-

(м середині групи) та макро- (в соціумі) рівнях суспільного життя.

5. *Інтелектуальні (пізнавальні) мотиви* - сучасна людина прагне мати "онаучений" підхід до віроповчальних істин, що поєднує онтологічні, теологічні, космологічні і основи та досягнення нових наукових здобутків й елементи світської культури.

6. *Практичні мотиви* - можливість отримати реальну матеріальну, гуманітарну допомогу, навички володіння новою технікою, вивчення іноземних мов, оздоровлення дітей у межах країни та за кордоном тощо.

7. *Психологічні мотиви* - задоволення потреби (як правило, прихованої) мати сильне, авторитетне керівництво, можливість перекласти прийняття рішень з важливих і заплутаних проблем та ситуацій на іншого/інших (часто лідера групи, проповідника, гуру тощо); пошук такої людини, котра може направити, дати настанову, схвалити; отримання готових відповідей на пекучі питання сучасного динамічного, нестабільного суспільства.

8. *Духовні мотиви* (світоглядні, трансцендентні) - пошук Бога, сенсу життя, потреба вірити в те, що стоїть над реальним, буденним, матеріальним, прагнення знайти відповіді на запитання, що дають поштовх для зміни особистого і громадського життя. (стр. 22-24)

Американський футуролог Елвін Тоффлер запропонував дуже точну метафору для характеристики даної тенденції, назвавши її появою особливого "ринку спірітуальних товарів". Фактично він описав релігійний плюралізм, що стихійно формується, зі всіма його позитивними і негативними рисами. Йдеться про необмежену пропозицію віровчень і релігійно-містичних практик для задоволення широкого спектру

індивідуальних і суспільних потреб: від екстатичних переживань до найхімерніших світоглядів, від екзотичних східних чернечих об'єднань до таємних релігійних орденів і напіввійськових об'єднань. Тоффлер навіть передбачав можливість використання цих “спірітуальних товарів” як засобів терористичної і антидержавницької діяльності. Згідно концепції Тоффлера, масова поява нових релігій, сект і культів — слідство найбільшого цивілізаційного зсуву, що означає вступ західних країн до постіндустріальної фази суспільного розвитку. Тоффлер, далекий від апології нових культів, вважав, що найбільші перетворення найближчого майбутнього в області культури, науки і навіть виробництва стануть можливі завдяки розповсюдженню, що почалося, в руслі молодіжної субкультури нової, містичної релігійності, магії і окультизму, що дозволяє успішно здійснити “спірітуальну трансформацію” всіх сторін соціальної життєдіяльності сучасного людства. Він же не тільки з великою тривогою поглядав на появу строкатого і галасливого різноманіття нових релігій і застерігав про небезпеки що таяться тут , але і указував на повну невідповідність лідерів епохи що йде в минуле до зустрічі з політичним екстремізмом нових релігійних об'єднань.[*Toffler A. Third Wave. N. Y., 1980., 4*].

Скородумов А.А. дає таке визначення секти „ В самому загальному виді секти є одним з типів релігійних об'єднань, для яких характерний усвідомлення винятковості своєї ролі, нетерпимість до інших релігійних напрямів, пристрасна полемічність, самоутвердження шляхом заперечення всього, зовні прийнятого круга думок і діяльності, що знаходиться. Звичайно в сектах переважає настрої избранничества, і різко виражене прагнення до духовного відродження, ознакою якого вважається строге дотримання певного етичного кодексу і ритуальних розпоряджень, що нерідко веде до фанатизму. На чолі будь-якої секти стоїть лідер (вчитель, гуру, пророк, живий Бог, істинний батько і т.д.), який запевняє всіх, ніби він отримав “зверху” пророче послання про своє месіанське покликання, про

трансплантацію в його тіло Ісуса Христа, про швидкий кінець світу і т.п. Спекулюючи на думках людей про краще життя, лідери обіцяють членам своєї секти порятунок під час страшного суду і рай на небесах” (260. *Скородумов А.А. Сектантство як соціальне явище: Учеб.посібіє в 2-х частинах. ч.1: Історія і сучасність. - Спб: СПВУРЕ ППО 1995. 76 з. ч.П: Філософсько-психологічний аналіз. - Спб.: СПВУРЕ ППО, 1995. 84 з.*

).

На чолі стоїть харизматичний лідер, який або “отримав” одкровення від Бога, або вважає себе посланцем Бога з унікальним доступом до Всегомушечу (173. *с.15. Макдуелл Дж., Стюарт Д. Обманщики. - М.: Протестант, 1993. 224 з.*

Лідер створює особливу комуну (общину, сім'ю), в якій стає духовним (істинним, божественним) батьком. Спочатку такі общини розміщуються в якійсь певній місцевості. Наприклад, секта “Народний храм” заснувала ідеальне місто Джонстаун в Гайані, “Гілка Давідова” - в центральних преріях штату Техас, висиарионовці знайшли землю обітовану в Мінусинське. Коли сектанти виїжджають в інші регіони, їм все одно наказує сумісне мешкання (*Скородумов А.А. Сектантство как социальное явление: Учеб.пособие в 2-х частях. ч.1: История и современность. - Спб: СПВУРЭ ПВО 1995. 76 с. ч.П: Философско-психологический анализ. - Спб.: СПВУРЭ ПВО, 1995. 84 с.*

).

На думку Дж.К.Росс (J.C.Ross) і М.Д.Лангоуні (M.D.Langone), деструктивними можна назвати такі групи, які мають тенденції використовувати крайні і неетичні методи маніпулювання, щоб вербувати і асимілювати членів і контролювати їх думки, відчуття, поведінку, використовуючи це як засіб сприяння (3. **72:**) меті лідера (414. *Ross J., Langone M. Cults: What parents should know. Weston, MA: American Family Foundation, 1988, 133 p.*

, p.20).

В багатьох зарубіжних країнах основою класифікації сект є не віровчення, а способи дії на людину, замах на його свободу і незалежність. Відповідно до подібного підходу в США, Канаді, Франції, Данії і інших зарубіжних країнах для позначення релігійних організацій використовують терміни “культ” і “деструктивний культ” (у вітчизняній літературі для позначення релігійних організацій другого типу вживають поняття тоталітарні секти).

Таким чином, тоталітарними сектами, або деструктивними культурами називаються секти, які порушують права своїх членів і завдають їм шкоди шляхом використання певної методології, що називається "контроль свідомості". Секти - це не нове явище. Скільки існувало людство, стільки існували і секти, що складаються з груп фанатиків, наступних за якимсь харизматичним лідером. Але в ХХ столітті у них з'явилося щось нове; систематичне використання сучасних психологічних напрацювань, направлених на придушення волі людини і контроль її думок, відчуттів і поведінки.

Наша країна традиційно багато конфесіональна; всю її історію люди, що сповідують різні релігії, жили поруч один з одним, з повагою відносячись до права сусіда вірувати по-своєму, зберігаючи при цьому вірність своїм родинам та народу, до якого вони належали. Але саме цього права прагнуть позбавити людину тоталітарні секти.

В керівництві по наданню допомоги жертвам духовного насильства (під редакцією M.Langone Langone M.D.(ed.): *RECOVERY FROM CULTS. HELP FOR VICTIMS PSYCHOLOGICAL AND SPIRITUAL ABUSE. W.W.Norton & Comp., NY, 1993.*, наводяться критерії, відповідно яким культ протистоїть релігії:

1) Релігія поважає автономію індивідуума / Культ форсує поступливість особи;

2) Релігія толерантно відноситься і навіть заохочує питання і незалежні думки / Культ відкидає можливість критичного мислення;

3) Релігія сприяє психо-спиритуальній інтеграції / Культ розрізняє в своїх учасниках "добре нове "Я" і "старе погане "Я";

4) Релігія прагне наситити духовні потреби / Культ експлуатує духовні потреби;

5) Релігійна конверсія повертає до розкриття внутрішніх ресурсів для досягнення особової ідентичності / Культурна конверсія впливає на зовнішні паттерни поведінки, не піклувавшись про внутрішню ідентифікацію.

6) Релігія заохочує шлюб / Культ часто примушує відноситися до членів сім'ї як до ворогів.

7) Релігія шанобливо відноситься до сексу між чоловіком і дружиною / Культ або допускає сексуальну розгнуданість, або закликає до повного "убивання плоті".

Є.Є.Вахромов вбачає такі відмінності між культом та релігією:

Релігії поважають автономію індивідуума – культу так чи інакше пригнічують самостійність, формують залежний тип особи.

Релігії терпимо відносяться до питань і критичного мислення – культу присікають незалежне мислення.

Релігії поважають сім'ю – культу її руйнують.

Релігії заохочують людину серйозно подумати, перш ніж прийняти на себе обітницю, - культу фокусують швидку згоду, не забезпечуючи необхідною інформацією.

Релігія дбайливо відноситься до таїнства особистості, сприяє її інтеграції – культу грубо втручаються в глибину свідомості і підсвідомого, сприяють розщеплюванню особистості на добре «культурне я» і «погане - інше».

Релігії засуджують сексуальні зв'язки між духівництвом і віруючими – культу часто зобов'язали adeptів вступати в такі зв'язки.

Релігії розглядають гроші як засіб, що підпорядкований етичним обмеженням, - культу вважають гроші засобом досягнення мети своїх

лідерів. (*Вахромов Е.Е. Экзистенциальные мотивы аномального поведения// Прикладная психология и психоанализ №2, 2001 с. 21-32*)

На людей, що беруть участь в сектах, справляє особливе враження поява сенсу в їх житті і придбання ними відчуття безпеки. Люди, що знаходяться в стані кризи після перенесених ними психологічних травм, перебуваючі у владі травматичних переживань, легко залучаються членами секти в свої ряди. Ними опановує бажання подолати в рамках секти свій душевний біль. В секти також легко потрапляють недостатньо структуровані особи з лабільною психікою, незвичні задавати критичних питань, легко індоктринуються, залежні. З цим пов'язано те, що особи, що беруть участь в діяльності секти, розглядають її як засіб порятунку себе і своєї душі. Аналіз активних учасників секти показує, що вони знаходять себе в новій реальності і придбавають особливе відчуття безпеки, приналежності до групи, пов'язане з колективним проведенням часу (молитви в общині, виконання колективних обрядів, зборів). Гуру розглядається членами секти як божественна фігура сверж-отца або сверж-матери, що володіє незаперечним авторитетом. Гуру задовольняє різні прагнення членів секти і сприймається ними як сверж-отец, володіючий свержвозможностями порятунку, напрями по правильному шляху і т.д. Члени секти сприймають своє співтовариство як ідеальне суспільство братів і сестер, що надихнули однією ідеєю і прагнучих до однієї мети. Таким чином, секта для багато кого стає видом досконалої сім'ї. (*Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Социодинамическая психиатрия. — Новосибирск, 1999.*)

Вершинин М. *Деструктивный культ (секта)* — разновидность организации (религиозной и/или общественной), чья культовая (религиозная и/или психологическая, т.е. с применением психо-методик) практика признается авторитетными институтами в этом обществе деструктивной в отношении: личности в данном обществе, духовного, психического и/или физического здоровья, гарантированных прав и свобод человека; самого

данного общества, его сложившейся традиционной структуры, учреждений и институтов, культуры, норм общественного порядка и нравственности, ценностей и образа жизни. !!!

За даними міжнародної організації FECRIS, Європейський Союз запрошує країни-учасниці вжити заходів по дотриманню принципів державного права, щоб боротися з порушенням прав особистості різними сектами. Даним видам сект повинно бути відмовлено в статусі релігійної або культурної організації, який забезпечує податкову перевагу і юридичну підтримку.

(Комісія з прав і свобод громадян Європейського парламенту, 1998 грудня)

Рада Європи (41 країна) прийняла в червні 1999 року важливу рекомендацію, щодо сект:

Союз «вважає, що необхідно спостерігати за тим, щоб діяльність груп, що мають релігійний, езотеричний або спіритичний характер відповідала принципам демократичного суспільства; і, зокрема, згідно статті 9 Європейської Конвенції з Прав людини, повинна бути легалізована. Асамблея уділяє велике значення захисту найуразливіших категорій населення, зокрема дітей, які є членами релігійних, езотеричних або спіритичних груп, у разі поганого відношення, насильства, існування розгорненої системи заборон, індоктринації (насадження доктрини) шляхом «промивання мізків», що робить неможливим всякий контроль з боку соціальних служб».

Більшість сект має схожі характеристики:

1. вони практикують практики дестабілізації свідомості.
(повідомлення про себе особистої інформації, протизаконна медична і психологічна практика і ритуальні обряди, інтенсивна робота і т.д.);
2. вони завдають збитку фізичному здоров'ю послідовників
(недоїдання, «особливе харчування», порушення біологічних ритмів);

3. вони використовують гроші своїх послідовників;
4. вони провокують розрив з сім'єю і соціальним оточенням;
5. вони руйнують матеріально-фінансову стабільність своїх послідовників;
6. вони будують пірамідальну, авторитарну, ієрархічну, закриту структуру;
7. вони використовують розділення дітей на групи, незалежно від їх споріднених зв'язків;
8. вони намагаються організаційно проникнути в державні, суспільні, приватні і комерційні структури;
9. вони здійснюють дії по дестабілізації суспільства і його інститутів;
10. вони замішані в різних юридичних порушеннях.

Порушення, що часто зустрічаються:

1. Шкода особистості: погане ставлення, побої і образи, дисциплінарні покарання, ненадання допомоги в небезпечних ситуаціях, нелегальна медична практика.
2. Порушення різних сімейних обов'язків, зокрема батьків по відношенню до дітей.
3. Фінансові порушення, здирства, обман.
4. Наклеп, донос, порушення права на приватне життя.
5. Порушення трудового законодавства (підпільна робота, робота дітей).

Інститут Геллапа (1. *Brown J. From Propaganda to Brainwashing. — Harmondsworth, 1963. — P. 105-106.*) свого часу видав тести, що стали в США настільною книгою, які покликані допомогти у визначенні, чи є секта тоталітарною. Ось ряд таких правил:

1. Чи є в секті ієрархія? Армійський принцип «начальник — підлеглий» повинен вселити побоювання.
2. Чи є матеріальні вимоги до членів секти? Обов'язковість, а не добровільність пожертвувань є поганою ознакою.
3. Чи існує в секті примушення? Обов'язкове виконання заповідей і ритуалів, коли вам це не подобається, є ознакою тоталітарності.
4. Якими стали відносини з оточуючими? Поява ознак нетерпимості і дратівливості показує, що вибраний шлях неправильний.
5. Чи поважаються в секті права особи? Особливо небезпечно, коли виникають вимоги змінити роботу або сімейний стан.
6. До чого звать керівники секти? Швидкий кінець світу, насильну зміну суспільного устрою повинні поза сумнівом насторожити.

Огляд наслідків діяльності неокультів в Україні

Сучасне українське законодавство у сфері релігійної свободи є одним з найліберальніших в Європі, а український народ всіляко виявляє свою віротерпимість та толерантність. Ринок, за висловленням Тофлера „спірітуальних послуг”, сформувався вже і в Україні. У зв'язку з цим вимальовується досить складна, суперечлива картина в сфері діяльності релігійних організацій.

В результаті дослідження діяльності новітніх релігійних об'єднань з метою вироблення рекомендацій щодо покращення церковно-державних стосунків, В.М. Петрик (Петрик В.М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних

об'єднань). Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата наук з державного управління. - Донецьк, 2003.

) дійшов висновку, що діяльність значної кількості неокультурів супроводжується масовими порушеннями закону у різних країнах світу. Деякі неокульты принижують гідність особистості, завдають шкоди фізичному та психічному здоров'ю населення, порушують національне законодавство, культивують расистську ідеологію, практикують фінансові зловживання й ухиляння від сплати податків, вживають наркотики тощо. Проведений аналіз свідчить, що представники неокультурів нерідко займаються підпільним виробництвом різноманітної продукції, незаконною фінансовою діяльністю, завдаючи таким чином економічної шкоди державі. Одним із негативних наслідків перебування людей у деяких неокультях є суттєве погіршення їх психічного стану. Безумовну шкоду для здоров'я членів неокультурів завдає також наявна в деяких подібних угрупованнях практика відмови від медичної допомоги, нанесення собі поранень і каліцтв. Особливе занепокоєння викликає залучення до неокультурів дітей, які ще не можуть передбачити майбутніх негативних наслідків перебування в них, виконання ними відповідних культових правил. Це привернуло увагу світової спільноти, урядів, неурядових організацій та традиційних церков багатьох країн світу, що призвело до розробки та впровадження відповідних запобіжних заходів із протидії зазначеним вище правопорушенням. (*Петрик В.М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних об'єднань). Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата наук з державного управління. - Донецьк, 2003.*

)

Європарламент рекомендував країнам ЄС створити спеціальні парламентські комісії для дослідження діяльності неокультурів. Інформація про різні релігійні утворення, їхні особливості та реальну дійсність повинна бути доступна широкому загалу. Вступаючи до тієї чи іншої релігійної організації,

люди повинні бути інформовані про те, що вони можуть вийти з них. Нарешті, ті, хто працює в релігійних об'єднаннях, мають бути зареєстровані в органах соціального забезпечення і на них повинні поширюватися всі соціальні гарантії.

Разом з цим, В.М.Петрик наголошує, що надання державного статусу окремим церквам, а також відкрита та цілеспрямована протекціоністська політика стосовно них (на зразок Великої Британії, Греції, Франції, Туркменістану, Узбекистану, Вірменії та деяких країн) суперечать українській ментальності, і тому є неприйнятною для нашої держави.

Парахонський Б.О., Сьомін С.В. розглядають нетрадиційні релігійні культу під кутом зору питання про національну безпеку України і відзначають, що діяльність цих організацій загалом не сприяє відродженню національної самосвідомості українського народу, збереженню й розвитку його історичних традицій і культури. Тому феномен неорелігій в Україні необхідно розглядати як внутрішньополітичний дестабілізуючий фактор, посилення якого негативно впливає на національну безпеку держави в цілому.

Безконтрольне перебування іноземних емісарів, їхня протиправна, а подекуди й відверто ворожа щодо України діяльність стає дестабілізуючим фактором у міжконфесійній ситуації, підриває систему народної освіти, поширює серед населення вірування, пов'язані з псевдомедичними та знахарськими способами лікування.

Дослідники вважають, що нині в Україні мають бути пріоритетними консолідація всього суспільства та спрямування його політичної волі на реалізацію загальнонаціональних інтересів з максимальним використанням для цього власних духовно-інтелектуальних потенцій. Серед першочергових завдань консолідації – нейтралізація загроз сепаратистських тенденцій, підвищення життєвого рівня населення, модернізація управління державою і суспільством, зміцнення духовно-морального здоров'я народу. Важливу роль у цей складний і відповідальний

для України період державотворення здатні відіграти виважена і динамічна державно-церковна політика та вмiле обстоювання власних національних інтересів у духовно-релігійній сфері. Лише копiтка цілеспрямована робота в цьому напрямі дасть змогу реально перешкодити іноземним емісарам розширювати їхню паству в Україні, а отже, почати керувати суспільною думкою і суттєво впливати на розклад політичних сил у країні. *(Парахонський Б.О., Сьомін С.В. Нетрадиційні релігійні культури як питання національної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2000. — № 1-2.)*

Однак, побутує думка, що відділити деструктивні культури від не деструктивних достатньо складно, оскільки методи контролю свідомості використовують практично всі нині існуючі соціальні інститути. Інтенсивність реклами, у тому числі соціальної, величезна. Політичні кампанії, так само як і комерційні структури, використовують практично весь діапазон маніпулятивних технік, створених сучасною психологією. Прихильники концепції інформаційної і психологічних воєн намагаються здійснити близький до тотального рівень контролю свідомості і інформованості членів суспільства. Будь-яка релігійна, суспільна і політична група переслідує свої інтереси, які досягаються в збиток інтересам інших соціальних груп. Тому, деякі автори (Карагодіна, Сафронов) виказують точку зору про те, що проблема деструктивних культурів насправді є одним з міфів масової свідомості, що штучно роздуваються деякими політичними і релігійними силами, перш за все ортодоксальними церквами, що втрачають послідовників унаслідок захоплення людей неорелігійними системами.

З прихильниками такої точки зору можна було би погодитися, якби не факти страждання людей, що потребують захисту та психологічної допомоги. Якщо існує травма, то існує і її причина. Подобається це комусь або ні, необхідність виконувати професійні обв'язки спільнотою психологів практиків змушують нас шукати і причини виникнення феномену культової залежності і шляхи її подолання.

Медико-психіатричні дослідження в області деструктивних культурів.

Те, що відбувається з жертвами деструктивних тоталітарних культурів нагадало феномени, що були описані в психіатрії наприкінці дев'ятнадцятого століття. Так, в 1886 році французький учений Поль Реньяр опублікував історико-психіатричний дослідження під назвою «Розумові епідемії». В книжці описані розумові епідемії середньовіччя: демонізм, сомнамбулізм, морфіноманія і ефіроманія, манія величчя.

Він показав позитивну дію механізму наслідування, що використовується при вихованні дітей і разом з цим показав випадки наслідування злу. Він довів, що в історії бувають моменти, коли цілою нацією немов опановує недуга і вона втрачає свободу волі. Ця сильно діюча епідемія потім потихеньку утихає і змінюється періодом спокою, який може продовжитися більш менш тривалий час. Існує і божевільня по наслідуванню. *Разом з фізичними епідеміями бувають епідемії розумові.* Сутність їх завжди одна і те ж, обставини впливають лише на форми епідемій, які обумовлені середовищем, первинним імпульсом і навколишніми умовами. Середньовічне епідемічне божевільня ґрунтується на тому ж принципі, що і наші, але, проте, не схожі на них.»

Він указав на соціальні умови, що підтримують ці розумові епідемії, серед яких головними вважав зовнішні обставини і моральність навколишнього середовища. Пануючим недоліком людей кінця ХІХ століття він рахував егоїзм. .»(Поль Реньяр *Умственные эпидемии. Историко-психиатрические очерки. Перевод с французского Эл.Зауэр* Печатається по изданию Ф.Павленкова 1889 года М.: Emergency Exit, 2004.

Відомо, що в кінці 19-го століття в результаті медико-психіатричних досліджень учених-психіатрів В.Бехтерева і І.Сікорського секти психічно хворого Кондрата Мальованого в Київській губернії, було введено поняття

«психічна епідемія» та «психічне інфікування». Зараз ми знову вимушені встановлювати причинно наслідкові зв'язки виникнення культової залежності. Наприкінці дев'ятнадцятого сторіччя в медичному використанні було ще одне близьке по змісту поняття: «етичне (моральне) божевілля», під яким розумілася «психічна хвороба, при якій моральні уявлення втрачають свою силу і перестають бути мотивом поведінки. При етичному божевіллі (етична сліпота, етичний дальтонізм) людина стає байдужою до добра і зла, не втрачаючи, проте, здібності теоретичного формального між ними розрізнення. У відособленому вигляді етичне божевілля розвивається на ґрунті спадкової психічної звороднілості і є невиліковним» (Бестужева-Лада С. Мораль для инфузории туфельки // Смена. — 2002. — №8. — С. 4–16.)

За результатами обстежень жертв культових організацій лікаря Н. В.Бондарева, серед розладів можна виділити психози, частина яких виникла гостро у відповідь на залякування adeptів швидким кінцем світу, їх неготовністю увійти до Небесних Обителів, досконалими тяжкими гріхами. Вихід з таких станів відносно швидкий. В інших випадках психози були затяжними і могли поновлюватися побачивши яку-небудь атрибутику секти. Формування образу ворога часто приводить до трагедій, як у випадку з молодою жінкою, що убила свою малолітню дочку. Ця адепта «Суспільства Фіолетового Полум'я» знаходиться в даний час на примусовому лікуванні, але переконливих даних, що свідчать про психічне захворювання, яким можна було пояснити зроблену нею дію, зараз ні, що говорить про прямий взаємозв'язок кримінального діяння і навчання секти.

При амбулаторних спостереженнях на перше місце виходить залежний розлад особи, що характеризується перекладанням на інших важливих рішень в житті, небажанням пред'являти навіть розумні вимоги людям, від яких індивідуум знаходиться в залежності, неадекватною податливістю бажанням цих людей, відчуттям безпорадності наодинці, страхом бути наданим самим собі, обмеженою здатністю ухвалювати повсякденні рішення без посиленних порад із сторони; цей розлад особи називається також пораженським, що

промислительно нагадує про ту битву, яка ведеться за душу кожної людини. В поєднанні з цим або ж окремо спостерігається посттравматичний стресовий розлад, коли ті, що були в культурі ще довго бачать кошмарні сни, емоційно притуплені, відчужені від інших людей, втрачають відчуття радості, всіляко прагнуть уникати того, що нагадує їм про перебування в секті. Розлад адаптації виражався і у вигляді пролонгованої депресивної реакції тривалістю до 1 року і більш, відчутті тривоги, турботі і напруженості.»

Майже у всіх спостережуваних випадках відбувалося роз'єднування між членами сім'ї (батьки — діти, подружжя, діти між собою) за принципом: «хто не член секти, той чужий» (*Материалы международной научно-практической конференции «Тоталитарные секты – угроза XXI века» Нижний Новгород. 23-25 апреля 2001* стр.231)

Окрім медичних аспектів, істотні негативні соціальні чинники; розпад сім'ї і, як наслідок — страждання дітей, що залишилися без одного з батьків, а також мука дітей при залученні їх в секту, необхідність брехати, проявляти холодність до рідних — не членам культового новоутворення.

Основною темою виступів російських лікарів на міжнародній науково-практичній конференції «Тоталітарні секти – загроза XXI сторіччя» було підтвердження експериментальними фактами загрожуючого зростання психічних захворювань і нервових розладів у зв'язку з проблемою розповсюдження нетрадиційних релігійних культів, які з легкістю вироджуються в тоталітарні секти, що приносять своїм послідовникам убогість, страждання, втрату здоров'я, смерть. Вторгнення сект в область медицини часто носить протизаконний злочинний характер. Багато сект ведуть вербування під виглядом боротьби з наркоманією і алкоголізмом (неопятидесятнические секти, му-ніти, З'єднана Церква Хріста, сайєнтологія і ін.). Спілкування з такими хворими показало, що сектантське «лікування» не тільки неефективно, але і небезпечне.

«Короткий огляд порушень, що виникають у адептів тоталітарних сект, намалював страшну картину. Контроль над поведінкою і емоціями своїх членів, нещадна експлуатація особи, маніпулювання свідомістю — все це приводить

до втрати людиною його індивідуальних особливостей, колективним моделям реагування на оточуюче, втраті критичності до пропонованим сектою духовних сурогатів. Різні порушення психіки: залежний розлад особи, індукований психоз, посттравматичні стресові розлади, депресія, кошмари, дезадаптація в суспільстві виникають у 100 відсотків сектантів. Не говорячи вже про негативні соціальні чинники, таких, як розпад сім'ї, страждання дітей, спекуляція на відчуттях, позбавлення майна і т. д. (стр.229

Материалы международной научно-практической конференции «Тоталитарные секты – угроза XXI века» Нижний Новгород. 23-25 апреля 2001. Издательство Братства св. Александра Невского. 2001)

Спеціалісти намагаються відповісти на питання: в чому причина виникнення культової залежності? Існує припущення що специфічний стиль життя, створений в секті є провідним чинником в виникнення культової залежності.

Один з дослідників російського сектантства Людмила Григорьева з Красноярська провела більше двох місяців в одній з общин білих братів, видаючи себе за “свою”. От як вона описує життя общини, мабуть, найфанатичнішої і дисциплінованої сучасної секти:

“Після допуску претендента в коло “вибраних”, коли йому повідомляється адреса явочної конспіративної квартири, де відбуваються закриті збори, починається наступний етап залучення.

Перше, що пропонується людині для уникнення “державного кодування”, це максимальна самоізоляція від всіх можливих зовнішніх дій. Сюди відносяться заборони на проглядання телепередач, кіно, прослуховування радіо, аудіозаписів і т.п.; читання будь-якої періодики, будь-якої літератури — художньої, технічної, учбової і т.д.; користування електротехнікою, будь-якими складними приладами.

Аргументуються вищеперелічені вимоги тим, що “всюди вже панують сатанинські енергії і перетворення людей в біороботів”. Замість цього настійно рекомендується максимальна кількість часу проводити в крузі

братів, займаючись проповіданням віри, читанням релігійної літератури, співом псалмів, моленнями, обговоренням “божественних послань” і т.д.

Наступним ступенем є заборона не тільки на опосередковані контакти з контрінформацією, але і на можливі альтернативні особисті контакти.

При ухваленні цих вимог і їх виконанні відбувається поступова перебудова всього способу життя, повним виразом чого є розрив нового члена Білого братства зі всім своїм колишнім оточенням і перетворення його в мандруючого проповідника, що особливо заохочується і всемірно пропагується. В цьому випадку вже сто відсотків часу людина проводить усередині організації, все глибше просочуючись її ідеями і установками. Гранично чіткий, жорсткий режим життя в общині не залишає часу і можливості перемикавання на які-небудь інші питання і проблеми. Тут фактично має місце створення обстановки безперервного масованого само- і взаимовнушення.

Розглянемо докладніше цей режим:

В 4-5 ранку — загальний підйом. Уранішні моління.

З 8-9 ранку до 5-6 вечора — проповідь, розповсюдження літератури.

З 7 до 9 вечора — так звана “літургія”.

В 9 — загальна трапеза.

Після їжі — бесіди на релігійні теми, прослуховування записів виступів Юоанна Свами і Марії Деві.

Близько 12 — відбій (за винятком тих, хто залишається на нічні пильнування).

Все вище перелічене доповнюється низкою заходів, направлених на загальне ослаблення організму, розбалансуванням звичного, нормального ритму фізіологічного життя, що полегшує навіювання і посилює його дію.

Як видно з приведеного режиму, по-перше, рекомендується обмеження сну до можливого мінімуму. В середньому ревний юсмаліанин спить не більше 4-5 годин на добу. По-друге, це торкається змін харчування: єдина на добу трапеза складається тільки з рослинної їжі. Крім м'яса, риби, яєць з

раціону виключаються цибулю, часник, шоколад, всі готові продукти і напівфабрикати, тонізуючі напої. По-третє, тут має місце повна, абсолютна заборона на статеве життя, доповнена забороною навіть на випадкові дотики, причому не тільки до людей, але і до домашніх тварин: “Прагніть постити у всьому і завжди: мало спати, вести нічні молебни, пильнування. Ніяких “космічних шлюбів” !” — закликають “пастирі” своїх “овець”. Рекомендуються також обливання крижаною водою, ходіння босоніж. Виникання, в наслідок цього, хвороб з різким підвищенням температури потрактують як проходження “вогненного хрещення”, що веде до омолодження і спалювання “внутрішньої скверни”. Створення стану сенсорного голодування організму, супроводжуване нервовим і фізичним виснаженням, зміною гормонального фону, створює у результаті ідеальний об'єкт для можливих маніпуляцій.

Квінтесенцією глибокого навіювання можна назвати описувану систему так званих “літургій”. Виглядає це таким чином.

“В невеликому замкнутому просторі (звичайно — житлова кімната в квартирі) при вимкненому світлі, щільно закритих дверях і зашторених вікнах тісними рядами стають на коліна “брати” і спрямовують погляди на піднесення, де встановлюється зображення “матінки”. Перед фотографією Марії Деві запалюють свічку, і зображення в полум'ї, що мерехтить, починає немов би рухатися, оживати. По кімнаті лунають шепоти: “Матуся з нами, вона чує нас! Матуся дивиться! Вона усміхається! Вона тут!” Поклони і ритмічна декламація молитовних текстів відбуваються у все більш швидкому темпі протягом півтори-двох годин і на піку переживань відбувається розрядка в сльозах, істеричних вигуках, надривних покаюннях учасників дійства.” (Филатов С. *Современная Россия и секты. Иностранная литература, 1996, № 8, с. 201-219*)

В США, Європі, Росії та й в Україні з'являються громадські організації, метою яких є надання інформації та допомоги жертвам тоталітарних культів та інших шахрайських організацій.

За даними Я.М. Щекатурова, лідера громадської організації „Діалог” м. Дніпропетровськ, В місяць до них звертаються з проханням про допомогу близько 20 чоловік, 80% - це родичі людей які постраждали від деструктивної діяльності культів.

Скарги по видах культів:

1. Релігійні культу - 80%
2. Комерційні культу- 10%
3. Політичні - 1%
4. Психо-терапевтичні - 9%

20% - це безпосередньо люди, які особисто постраждали від культів. Якщо узяти за 100% людей особисто потерпілих від діяльності культів, то психологічна шкода складе 90%, а матеріальний -10%.

За спостереженням Я.М.Щекатурова, люди , які постраждали в 70% потребують втручання психіатра і 30% - допомоги психолога.

Скарги родичів носять один і той же характер: розрив споріднених і сімейних відносин, зниження матеріального достатку, зниження інтересу до суспільно-політичного життя, замкнутість у вузькому колі культу, психічні відхилення.

Особливу тривогу з боку родичів викликає становище дітей в сім'ях, де один з батьків або обидва сектанти.

За результатами всеукраїнського опитування, ми отримали такий розподіл відповідей на запитання

“Час від часу в пресі пишуть про випадки негативного впливу “нетрадиційних” церков на віруючих. Чи відомі Вам конкретні факти такого впливу на знайомих Вам осіб?”

Розподіл відповідей (%)

.	<i>Ні, такі факти мені невідомі</i>	63,1
.	<i>Так, люди втратили своє майно або гроші</i>	14,8
.	<i>Так, це зашкодило психічному здоров'ю людей</i>	13,5
.	<i>Так, діти відмовляються спілкуватися з батьками</i>	10,2
.	<i>Так, розпалися подружні пари</i>	9,4
.	<i>Так, це зіпсувало дружні стосунки</i>	8,6
.	<i>Так, це перешкодило здобути освіту або професію</i>	3,5
.	<i>Інше</i>	1,6

Розподіл відповідей на запитання

“За які, на Ваш погляд, дії або заклики релігійну організацію слід заборонити в судовому порядку?”

		Розподіл відповідей (%)
.	<i>Використання в ритуалах дій сексуального характеру</i>	44,9
.	<i>Залучення до організації неповнолітніх</i>	34,0
.	<i>Агресивні або принизливі висловлювання на адресу інших релігій</i>	30,9

.	<i>Заборона вдаватися до медичної допомоги</i>	28,7
.	<i>Заклики до громадянської непокори</i>	26,5
.	<i>Вимоги виконувати тільки розпорядження лідерів організації</i>	25,2
.	<i>Заклики ігнорувати громадське життя</i>	19,1
.	<i>Втручання в політику</i>	15,3
.	<i>Таких заборон не повинно бути</i>	14,2
0.	<i>Зв'язки із закордонними організаціями</i>	9,0
1.	<i>Інше</i>	2,0

Крамер в роботі „Маскі авторитарності” дійшов висновку, що ідея демократії розповсюдилася по світу за історично короткий період часу тому що вона вселила в людей надію знайти більший контроль над своїм життям. Демократичні ідеали привели велику частину населення планети до того стану, в якому воно зараз знаходиться. Проте демократія сама по собі не здатна справитися з головними небезпеками, що загрожують сьогодні світу, бо в кращому разі вона може служити лише віддзеркаленням цінностей, що визнаються членами демократичного суспільства. Якщо більшість населення такого суспільства дотримується (хоча і різною мірою) авторитарних цінностей і переконань, це накладає серйозні обмеження на демократичність самої демократії. (Крамер Джозел, Олстед Диана. Маски авторитарности:

Висновки:

З історії відомо, що залежність як форма соціального життя відома стільки, скільки існує людство. Самою відомою формою залежності в історії стали відношення раба і рабовласника. В давні часи — раби існували як соціальний прошарок, що займає певне місце в структурі суспільства. Так, в стародавніх Афінах вони складали рівно половину населення (200 тис. людей). Афіньська демократія (що послужила зразком для сучасного суспільного устрою в багатьох країнах) існувала лише для повноправних громадян (жінки в їх число теж не входили) і трималася головним чином за рахунок праці рабів. В Спарті ж кількість рабів перевищувала число вільних людей більш ніж в 10 разів!

Але у міру того, як людство просувалося по шляху цивілізації, рабство трансформувалося і ставало більш витонченим. Зараз воно представлено в безлічі різноманітних форм, і в нашому сучасному житті практично немає області, вільної від його впливу. До цього дня подекуди існує боргове рабство; на Сході дотепер платять калим за наречену; бандити захоплюють заручників і торгують ними.

В інших же сферах рабство має більш тонкі прояви — у вигляді узаконених звичаями сімейних відносин або системи соціальних зв'язків, психологічної залежності або вольового примушення...

Навіть і в сучасному західному суспільстві (не кажучи про багато східних культур) існують соціальні шари, де прийнято повне і беззастережне підкорення дружини (або дружин — в ісламських країнах) волі чоловіка, оскільки вона вважається його власністю.

Форм "рабовласництва" може бути нескінченний багато, одні збереглися з якнайдавніших часів, інші виникли зовсім недавно: батьки новою іграшкою купують добру поведінку дитини, старий ласолюб придбаває собі чергову коханку обіцянками розкоші, світського успіху. Шах оточує себе покірливими наложницями, батько — слухняними дітьми, начальник — послужливими підлеглими, крупна і сильна держава — покірними сателітами, що надають свою землю для військових баз, поховання радіоактивних відходів і т.д.

Існування "повелителя" можливо лише за наявності покірних підлеглих, "рабовласника" — за наявності рабів. "Зворотний бік" цієї медалі проявлений не менше виразно.

В сучасних умовах існує безліч соціальних інститутів, що вимагають від людей залежної поведінки, що з часом може перейти в патологічну форму. Це силові структури, армія, органи влади, корпоративні системи. Оскільки людина – істота соціальна, то це цілком нормально. Людині легше вирішувати свої життєві проблеми в співтоваристві. Питання стоїть про якість самого співтовариства тому, що людина попри всі її індивідуальні особливості, набуває тих якостей, які заохочуються в корпоративній системі.

Соціальна залежність і спів залежність є звичним атрибутом життя людини протягом всього історичного розвитку. Але виявляється, що в певних умовах нормальна людська взаємозалежність може набувати патологічну форму культової психічної залежності особистості і тоталітарного синдрому особистості. Це відбувається в специфічних організаціях з ознаками деструктивності. В наш час відомі такі організації релігійного, економічного, політичного та психологічного типу.

Оскільки Україна проголосила своїми основними державотворчими принципами забезпечення за кожним громадянином права на свободу світогляду і віросповідання, взявши на себе зобов'язання сприяти здійсненню цього права, а також охороняти та захищати зазначені свободи, необхідно

постійно вдосконалювати правову базу взаємин держави і релігійних організацій.

Слід підкреслити, що тоталітарні секти в даний час представляють серйозну соціальну небезпеку. Проблема вимагає подальшого всебічного вивчення і реалізації кваліфікованих підходів в області попередження залучення в секти і надання допомоги особам, що піддалися індоктринації. Максимальна інформованість населення про цю небезпеку і особливості що відбувається із залученими в секти людьми необхідна як попередня умова мобілізації громадськості для організації ефективної протидії діяльності тоталітарних сект.

Пошук молодою людиною прийняттого світогляду, що надає осягнення істинних цінностей Буття, засоби захисту від агресії, від страху смерті, відбувається в тій конкретній життєвій і культурній ситуації, яка склалася сьогодні в школі, сім'ї, науці, культурі, країні. Сучасна наука говорить про структуру вірогідності світу і робить це сухою, формалізованою, доступною тільки вибраним мовою, нічого не обіцяючи напевно навіть на найкоротший проміжок часу. Традиційні релігії акцентують ідеї терпіння, упокорювання і слухняності, обіцяючи подяку в замогильному світі. Соціум схильний до швидких і важко пояснюваних з позиції здорового глузду змін і не надає людині простору для здійснення мрії через подвиг в тому вигляді, який століттями оспівувався в легендах і міфах про героя. Масова культура малює образи світу насильства і споживання, в якому тільки цинічний «супер-герой» може уникнути долі жертви і насолодитися красою життя.

Реклама оспівує не володіння особовими якостями і достоїнствами, а товарами. Школа пропонує дітям наочно орієнтоване знання, практично не пояснюючи, в яких випадках і навіщо воно може стати в нагоді в реальному житті; при цьому зростає інтенсивність занять і кількість предметів, що вивчаються, поглинаючи все більше сил як у вчителів, так і в учнів. Батьки більшості юнаків, як правило, ведуть виснажливу боротьбу за матеріальне

виживання і не мають ні сил, ні можливостей задовольнити потреби своїх дітей, за винятком елементарних фізіологічних. Покоління батьків, крім того, виросло в абсолютно інших умовах життя і не володіє, за рідкісним виключенням, необхідним досвідом для того, щоб полегшити процеси адаптації до сучасного світу своїх дітей, що підрастають і потребують вже не тільки їжі та одягу, а ще і осмисленості життя.

Звуження простору спілкування підрастаючого покоління з своїми батьками, емоційне збіднення цього спілкування прямо вимушують юнака шукати тих, хто здатний задовольнити його потреби в упорядкуванні внутрішнього світу і безпеці, за межами сім'ї.

Виходячи з того, що вдалося прояснити та проаналізувати за кордоном і в Україні про феномени діяльності культових організацій та наслідки цієї діяльності для особистості, на перше місце впливають такі проблеми:

1. Виокремлення та застосування критеріїв зловживання, експлуатації та шахрайства сфері між особистісного спілкування в неформальних групах. Розробка психологічного інструментарію юридичного супроводу випадків психологічного збитку та душевного страждання.

2. Встановлення соціально-психологічних механізмів феномену культової психічної залежності особистості. Визначення психотерапевтичного статусу цього явища: ознаки, причини виникнення, можливості здійснення допомоги.

3. Розробка рекомендацій щодо захисту суспільства і окремих громадян від негативного інформаційного впливу, інформаційна безпека держави, суспільства і особистості.

Люди приходять в культові організації і створюють їх тому що через ці структури мають нагоду в більшому або меншому ступені задовольнити свої реальні і насущні потреби. Організації культового типу, використовуючи вищеописані технології, володіють істотним психотерапевтичним потенціалом і є високо привабливими для певних груп людей з

невирішеними адаптаційними, емоційними проблемами і індивідуальними особливостями характеру.

2. Поняття про деструктивну тоталітарну організацію (ДТО) та деструктивний контроль свідомості.

Структура соціального простору України як і будь-якої іншої Європейської держави складається з великого розмаїття організацій. Це державні та владні структури, політичні партії, громадські організації, бізнесові компанії, творчі колективи. Життя людини відбувається в спільнотах різного рівня організованості, у формальних та неформальних організаціях.

У зв'язку з предметом нашого дослідження нам цікаво уточнити поняття *деструктивної тоталітарної організації*. Для цього треба відповісти на питання, чи існують конструктивні тоталітарні організації?

На нашу думку до числа конструктивних тоталітарних організацій можна віднести армію, поліцію, службу безпеки, державну службу. Кожна країна має потребу в наявності організацій, де акцент робиться на чітку взаємодію співробітників та стирання індивідуальних особливостей для того щоби люди організації діяли як єдиний гарно налагоджений механізм. Однак патологічних змін в особистості співробітників цих відомств не спостерігається. Хоча певна професійна деформація особистості має місце. Усвідомлення людьми, що працюють в таких організаціях соціально-позитивної мети своєї діяльності, наявність приватного життя, що лежить за межами компетенції керівництва організації дозволяє витримувати високі психологічні навантаження.

Звичайно, що вивіски з написом „деструктивна тоталітарна

організація” нам ніде не покажуть. За формальним ознаками їх діяльність можна прийняти за економічну, політичну, релігійну або психологічну, але загальна сутність цих організацій полягає у здійсненні психологічного насильства. В результаті організаційної діяльності у людей, які опинилися в їх тенетах виникає „тоталітарний синдром” та культова психічна залежність. Деструктивні організації за своєю сутністю нагадують спільноти злочинців. Так як і злочинці, лідери деструктивних організацій поділяють світ на своїх та чужих. Злочинний поділ на своїх та чужих виражається в тому, що своїм приписуються людські ознаки, а чужим – ні. Чужих вони за людей не вважають. **Основний критерій деструктивності організації – це відмова іншим людям в праві на людські ознаки.** В решті решт, це гітлерівське звільнення від „химери совісті”. *Німецькі фашисти справляли нужду при полонених, не соромлячись, бо не вважали їх за людей.* Однак деструктивна тоталітарна організація, на відміну від спільноти злочинців, складається з двох частин, які образно можна назвати «рабовласниками та рабами».

1. Сутність діяльності деструктивної тоталітарної організації – злочинна, але вона спрямована не на весь соціальний простір, а на сформовану власноруч «спільноту рабів».

2. Вони користуються методами досягнення мети, які не виходять за межі чинного законодавства. Тому дуже важко довести злочинну діяльність деструктивних тоталітарних організацій.

3. Результатами їх дії є експлуатація людей та людських слабкостей, збагачення за цей рахунок. Методи досягнення мети знаходяться в площині психологічного впливу та психологічного насильства.

Для розуміння сутності феномену деструктивної тоталітарної організації необхідно деяке моделювання. Якщо абстрагуватися від якості життя людини і задати собі питання: який мінімум умов для виживання людини зберігаючи при цьому ознаки людяності? То можна уявити собі первісну общину, хутір, групу людей, що ведуть натуральне господарство.

Це той мінімум, своєрідна соціальна молекула, яка несе в собі ознаки людини і суспільного людського життя.

Для того, щоб людина змогла успішно жити в сучасних умовах їй необхідне членство в різних організаціях: освітніх, релігійних, політичних, громадських, економічних. При цьому, мабуть слід враховувати, що все, необхідне для здійснення життєвого циклу у людини з'являється при народженні, а не в результаті членства в будь-якій організації. Членство в організації допомагає розв'язати ряд завдань, але людини може жити і без будь-якої організації. Єдина організація, необхідна для виживання людини – це сім'я. *(Належність людини до сім'ї вимагає окремого аналізу)*

Ці попередні міркування дають мені право розглядати освітні і релігійні організації як посередників в справі інтелектуального та духовного розвитку людини. Однак будь-який посередник існує до тих пір, поки в ньому є необхідність. Няня потрібна до пори, поки дитина не зможе сама доглядати за собою. Батьківська підтримка потрібна до тих пір, поки дитина не стане матеріально, соціально і духовно незалежною, а вчитель потрібен до настання повноліття. Психолог-психотерапевт потрібен до тих пір, поки клієнт не позбудеться проблеми. Священик потрібен тоді, коли людина відчуває в ньому свою потребу.

Всім відомо безліч випадків, коли батьки підсвідомо намагаються затримати дітей в дитинстві, а вчителі сумують, коли учні виростають та йдуть зі школи. Психологи навіть розробили процедури емоційної підтримки для колег, які завершили довгу роботу з клієнтом.

У посередника може виникнути велика спокуса і велике бажання продовжити ситуацію співпраці (в основі цієї спокуси лежать два мотиви одночасно: влада над людиною і гроші).

Відомо безліч випадків про сучасних психологів, які прив'язують до себе клієнтів. Особистий досвід автора надання психологічної допомоги показує, що в основі психологічного неблагополуччя багатьох клієнтів

лежать різні форми зловживання своєю перевагою з боку батьків, вчителів, психологів, священиків, роботодавців.

Бажаючи задовольнити цю потребу, деякі організації, користуючись кредитом довір'я людей, починають діяльність, спрямовану на розрив зв'язків людини з іншими значущими для неї суб'єктами взаємодії і замикання їх на себе. Таким чином, організація перестає виконувати функцію, надану їй соціумом, і починає працювати на себе, розростається, деформує і дисбалансиє соціальну систему. Таким чином, ослабляються природні сили людини, як інформаційно-енергетичної системи. Потреба в опіці зростає, а значить і зростає потенціал залежності індивіда.

Нормальні, конструктивні відносини людини з організацією відбуваються за принципом «попит народжує пропозицію». Ця економічна формула відображає священне право людини на запит, прохання, ініціативу. *Якщо у людини дозріло бажання пізнати щось, значить і її можливості зробити це - дозріли.* Кінець кінцем - це і є свобода вибору. Порухення цього священного права відбувається в прагненні окремих організацій **індукувати попит на себе**. Тут ми маємо справу з феноменами насильства.

Спроби зруйнувати усталені емоційні зв'язки людини є індикатором членства в деструктивній організації.

Деструктивна тоталітарна організація захоплює людину цілком, проникає у всі сфери життя, руйнує значущі природні зв'язки, підпорядковує життя людини цілям організації, порушує обмінні інформаційно-енергетичні процеси, не дає змоги для відновлення фізичних та моральних ресурсів.

Можна зробити висновок, що основними критеріями деструктивності діяльності організації є: Прагнення розірвати зв'язки своїх членів з іншими організаціями і окремими людьми, замикаючи задоволення всіх життєвих потреб на себе; Прагнення індукувати у клієнтів потребу в своїх послугах, створити ілюзію необхідності себе для клієнта.

Деструктивною є будь-яка ідея, яка відділяє одну групу людей від всіх інших. Конструктивним є усвідомлення загальнолюдської цілісності. Порушення цього відчуття тягне за собою руйнацію. Обмежене корпоративне, кланове, класове або націоналістичне мислення є деструктивним, бо воно спрямовано на самоствердження однієї групи людей за рахунок інших. Тоталітаризм виникає в результаті взаємодії деструктивної ідеї з засобами масової пропаганди та з нагнітанням страху.

На нашу думку, існує три базисні основи розвитку людини: інстинкт самозбереження, відчуття людської спорідненості, свобода вольової дії.

В деструктивних організаціях руйнують дві головні опори людської самореалізації : відчуття видової людської єдності і інстинкт збереження життя. Людина без цих двох опор стає відірваною від коренів колективного і від коренів індивідуального. При таких умовах психотерапія не дає результатів.

Надмірна згуртованість групи, викликана страхами з метою самозбереження приводить до тоталітаризму, звуження часової перспективи, звуження свідомості та порушення соціальної адаптації. Зловживання почуттями страху та пригнічення є шкідливим та небезпечним.

З цього виходить, що застосована багатьма церквами практика душевного стриптизу, є деструктивною. Духовний розвиток вимагає збалансованості навантаження на індивідуальне та колективне.

Духовний розвиток людини – процес інтимний, порівнянний хіба що з внутрішньоутробним розвитком. Постійна відкрита для глядачів співучасть в релігійних справах веде до інфантилізації психіки і появи негативних соціально-психологічних процесів в групі. Муки духовного народження зпівставляювані з муками фізичного народження і переживатися повинні індивідуально. Мабуть вироблена віками практика дотримання психологічної дистанції між прихожанами одного храму будь-якої традиційної церкви є найздоровішою і продуктивною.

М Лангоуні розроблена „Шкала групового психологічного насильства”, щоб оцінити деякі аспекти релігійних, психотерапевтичних, політичних, комерційних і інших груп. Для оцінки деструктивності організації він виділив такі критерії: примусова згода, експлуатація, контроль свідомості, тривожна залежність. (*Журнал практического психолога*», -2004-№6-с. 123-133)

Оскільки найширше розповсюдження в нашій країні отримали організації, що імітують релігійну діяльність, для подальшого аналізу зупинимося на розгляді діяльності деструктивних організацій саме цього типу. За даними Волкова Е.Н. (*Волков Е.Н. Преступный вызов практической психологии: феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему)* // *Журнал практического психолога*. М.: Фолиум. 1996. № 2. С. 87-93.

), Зімбардо Ф., Андерсена З. (*Зимбардо Ф., Андерсен С. Объяснение контроля сознания: экзотические и повседневные манипуляции сознанием* // *Журнал практического психолога*, 2000, № 1-2. С. 8-34.

), Целікової В.В. (*Целикова В. В. Психологические механизмы влияния на личность в культе* // *Журнал практического психолога*. М.: Фолиум. 1996. № 5. С. 71-75.

) оцінити деструктивність культу і наявність в його діяльності психологічного насильства можна за наступними загальними для деструктивних релігійних організацій ознаками та критеріями:

1. Виголошення божественності або виняткової мудрості, могутності або духовності лідера, вимога беззаперечної згоди з владою лідера і її привілеями; строгий обов'язок наслідувати лідеру;

2. Формування в тій або іншій формі переконання, що «мета виправдовує засоби», і що будь-яка дія прийнятна постільки, оскільки вона сприяє досягненню мети групи;

3. Індоктринація тоталітарного світогляду (синдром «ми/вони»), що приводить до переважання групових цілей над індивідуальними і до схвалення (виправданню) аморальної поведінки при претензіях на добро;

4. Твердження, що вірування групи є абсолютною істиною, і воно вище за мирський закон; навіювання, що членство в групі дає доступ до особливих сил і привілеїв.

5. Використовування маніпуляції, включаючи: створення атмосфери секретності і елітарності (елітарна ментальність), проведення ритуалів присвячення (включаючих запобіжні засоби), підтримка відчуття винятковості, маніпуляції за допомогою відчуттів страху і вини;

6. Розрив зв'язків з минулим (сім'єю, друзями, метою, інтересами), зміни в часовій орієнтації (щастя обіцяється тільки через добру зовнішню поведінку, як воно нав'язується групою);

Висновок: Будь-яка організація може звиродніти до деструктивної тоталітарної. В будь-якій групі або організації, заснованій не в рамках трудового законодавства або бізнесу є висока вірогідність переродження в авторитарну групу. Особливо це буває в організаціях створених по ідейних міркуваннях. Творчі колективи, союзи письменників.....релігійні організації.

Деструктивний контроль свідомості.

Під деструктивним контролем свідомості (ДКС) розуміють ряд психотехнік, спрямованих на формування у неофіта нової культової суб-особистості і придушення старої, лояльності до організації та її лідерів. Застосування деструктивного контролю свідомості або окремих його елементів є одним з провідних механізмів культової психічної залежності.

Найбільш яскраво деструктивний контроль свідомості проявляється в релігійних сектах, але механізми ДКС застосовуються майже у всіх деструктивних тоталітарних організаціях.

Після того як людину втягнули в секту, сектанти приступають до психологічної обробки нового адепта. Щоб обробка проходила успішно, паралельно відбувається відрив адепта від сім'ї і розрив усіх його соціальних зв'язків. Свідки Єгови рекомендують своїм адептам порвати стосунки з

друзями і коханими, якщо ті не поділяють сектантських поглядів. Причому порвати відносини потрібно раз і назавжди. Зробити це буде дуже болісно, втішають одноборці, зате Єгова зрадіє. Так, адептам дається вказівка: «... сміливо зустрінься з людиною, якою ти захопився, і будь чесний. У громадському місці (а не віч-на-віч чи в інтимній обстановці) прямо і твердо дай людині зрозуміти, що ваша дружба закінчилася». [«Прокинься !», 1994.8.06.]. У результаті «релігійна організація і люди, що її представляють, якоюсь мірою починають займати місце сім'ї... Вони зв'язують людину, замість того щоб лишити її вільною, і людина починає поклонятися не Богу, але групі, яка претендує на те, щоб говорити від його імені» [Фромм Е., 1989, с. 195].

Одночасно з посиленням соціальної ізоляції адепта стає інтенсивнішою і психологічна обробка, направлена на руйнування здатності критично сприймати вчення секти і її практичні дії.

Концепція примусового «промивання мізків» (brainwashing), запропонована Р. Лифтоном (R. Lifton) у його психологічній теорії тоталітаризму [Lifton R. Thought reform and the psychology of totalism. New York: W.W.Norton and Company, 1961, 510 p.

] ґрунтується на восьми методах, С. Дуброу-Айхель (S. Dubrow-Eichel) стверджує, що деструктивні культу використовують кожний із цих восьми методів [Dubrow-Eichel S.K. Deprogramming: A case study.//Cultic Studies Journal. 1989. V.6. N2. P.1-117.

р. 8].

Розгляньмо ці методи більш детально:

1. контроль оточення. Передбачає жорстку структурування оточення, регулювання спілкування і контроль інформації;
2. містичне маніпулювання. Означає надання всім культовим інститутам ореолу таємничості і божественності;
3. вимога чистоти. Стверджує, що все по за межами культу є брудним, «духовно недосконалим», а значить повинно ігноруватися

адептами;

культ сповіді. Незважаючи на те, що обряд сповіді пом'якшує біль, знижує імовірність рецидивів, однак він породжує разом з тим і залежність від тих, хто знижує цей біль і відпускає гріхи [Грановская Р.М., Березная И.Я. Интуиция и искусственный интеллект. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. 272 с.

4. У деструктивних сектах він направлений не на звільнення від почуття вини, а швидше на породження цього відчуття;

5. «свята наука». Оголошення своїх догм абсолютною, повною і вічною істиною, що піднімає їх на «священний рівень». Будь-яка інформація, яка суперечить цій істині, є ворожою;

6. «зарядка» мови. Усі деструктивні культу ретельно розробляють і розвивають термінологію ідіосинкразії, яка використовується, щоб швидко і спрощено відповідати на будь-які сумніви і скрутні питання;

7. доктрина вище особи. Цей метод є природним наслідком «священної науки» і припускає, що особистий досвід не відкидає «факти» в тому вигляді, як вони пояснюються доктриною;

звільнення від існування. Згідно з Ліфтоном «тоталітарне оточення проводить чітку грань між тими, чиє право на існування може бути визнано, і тими, хто такого права не має» [Lifton R. Thought reform and the psychology of totalism. New York: W.W.Norton and Company, 1961, 510 p.

8. , p. 433].

Аналогічно розглядає психологічну обробку адептів деструктивних культів С. Хассен, який у вістря кута ставить термін «контроль свідомості» (mind control), а не термін «промивання мізків». Він вважає, що контроль свідомості здійснюється через контроль над поведінкою, інформацією, мисленням та емоціями.

Контроль поведінки направлений на:

1. регулювання індивідуальної фізичної реальності (строге визначення де і з ким проживати, який одяг носити, яку їжу їсти, скільки часу спати і т.ін.);

2. виключення наявності вільного часу (все життя adeptів протікає відповідно до строгого часового графіка, в межах якого кожний момент пов'язаний з фізично та емоційно напруженою діяльністю, що залишає мало часу або зовсім не залишає його для самоти й роздумів);

3. вироблення покірності й залежності (система заохочень і покарань, позбавлення самостійності, об'єднання в пари по типу «наставництва» або «приятелювання» для спостереження й контролю, практикування доносів лідерів на тих, хто відхиляється від доктрини групи в думках і вчинках, використання інформації, отриманої на сповідях, для визначення лінії поведінки).

Контроль над інформацією здійснюється за допомогою:

1. обману (умисне приховування інформації або її спотворення, щоб зробити її прийнятною);

2. обмеження доступу до некультових джерел інформації, усунення прихильності до них (заборона читати газети й журнали, дивитися телевізор, відвідувати театри, спілкуватися з колишніми adeptами);

3. створення джерел культової інформації (видання буклетів, листівок, журналів, тиражування аудіозаписів виступів і промов лідерів, а також використання цитат і формулювань, узятих поза контекстом з некультових джерел).

Контроль мислення припускає:

1) примусове ухвалення групової доктрини як істини (звичайно доктрини формулюються за принципом: чорне – біле, добро проти зла, ми проти них і т.ін.);

2) заохочення тільки «добрих» і «правильних» думок;

3) нав'язування специфічної термінології і «розумових кліше»;

4) заборона критичних питань про лідерів і доктрину, а також альтернативних систем вірування і визнання їх правильними;

5) використання спеціальних технік з метою пригнічення мислення (спів або гудіння, промовляння молитов, монотонне скандування,

спілкування на «мовах», медитація, рецитація мантр).

Контроль емоцій припускає:

- 1) звуження спектра відчуттів особи;
- 2) вироблення й надмірне використання почуття вини (твоя сім'я – джерело гріхів, твої минулі прихильності, думки, відчуття, вчинки – гріховні і т.ін.);
- 3) ритуальне і часто публічне визнання гріхів;
- 4) надмірне використання почуття страху (боязнь мислити незалежно, боязнь «зовнішнього світу», ворогів, природних бід, боязнь втратити свій «порятунок», боязнь наслідків виходу з організації);
- 5) «бомбардування любов'ю» (love-bombing), направлене на посилення потреби в належності шляхом використання ігор, подібних до дитячих, співу, обіймів, дотиків і лестоштів.

Пояснюючи окремі аспекти дії на свідомість adeptів, слід підкреслити, що, по-перше, ізоляція спричинює неможливість або небажання звіряти інформацію, надану сектою, з реальністю; по-друге, відмова від сну або його скорочення заохочується під прикриттям духовних вправ, обов'язкових тренінгів або термінових і важливих справ; по-третє, неадекватне харчування маскується як спеціальна дієта для поліпшення здоров'я або духовності; по-четверте, сенсорне перевантаження нав'язує ухвалення комплексу з нової доктрини, мети і визначень, щоб замінити колишні цінності шляхом засвоєння впродовж короткого часу маси інформації з дуже обмеженою можливістю критичної перевірки; по-п'яте, почуття страху і провини можуть зумовлюватися отриманням інформації лідерами під приводом сповідей, тобто лідери мають доступ до інформації, яка спричинює емоційну уразливість сектантів, викликає в них почуття страху й провини (*Джамбалво К. Консультирование о выходе: Семейное воздействие. Как помогать близким, попавшим в деструктивный культ. Пер. с англ. - Нижн.Новгород: Изд-во НГУ, 1995. 118 с.*)

Повертаючись до технік пригнічення мислення, важливо відзначити,

що вони використовуються багатьма сучасними позаконфесійними течіями. Пояснюється це тим, що, наприклад, у процесі медитації відключаються механізми словесної інтерпретації, відчуття та переживання, механізми логічного контролю, оцінки й критики, тобто вимикається оцінно-критичний блок свідомості. Якщо розглядати даний феномен з позицій нейрофізіології, то слід відзначити, що різні види медитації відповідають різним рівням мозкової активності, яка поступово переходить від альфа-ритму до тета- і дельта-ритмів. (Альфа-хвилі характерні для розслабленого стану, коли людина сидить спокійно із закритими очима; їх частота 8–12 Гц. Тета-хвилі з'являються на першій стадії сну під час перебування в ізольованій камері; їх частота 7–8 Гц. Дельта-хвилі виникають під час глибокого сну; їх частота 0,5–3 Гц. Активній роботі мозку відповідають бета-хвилі, що мають частоту 13–25 Гц).

З допомогою ж рецитацій, «при вдалому підборі мантри, можна звільнити нервову систему від деяких блокуючих її процесів гальмування» [Петров Н. *Самовнушение в древности и сегодня*. - М.: Прогресс, 1986, 142 с.

с. 31], оскільки «безперервна концентрація свідомості на звукосполученнях, позбавлених понятійного значення, знижує ступінь дії слідів минулої психічної діяльності» [Петров Н. *Самовнушение в древности и сегодня*. - М.: Прогресс, 1986, 142 с.

с. 93.] Причому головним тут є не значення слів, а їх ритм, тембр, кількість повторень.

Таким чином, багатогодинне повторення мантр є ніщо інше як словесна медитація, що вводить людину в стан повного розслаблення і «чистої свідомості» з якого виключено сприйняття зовнішнього світу, а мозок реагує тільки на той стимул, на якому зосередилася людина [Годфруа К. *Что такое психология?* В 2х томах. Т.1. - М.: Мир, 1992, 491 с.

, с. 142]. Своєю суттю цей стан схожий на стан гіпнозу. 1969 року на симпозіумі з гіпнозу відомий французький нейрофізіолог Г. Гасто повідомив про те, що електроенцефалографічна картина, яку спостерігали японські та

індійські дослідники при медитації у йогів і дзен-буддистів, нагадує енцефалограму мозку при гіпнозі [Бахур В. Гипноз и сон. //Наука и жизнь. 1980. N 5. С.114-117.

].

Разом з розглянутими техніками гальмування свідомості широко використовуються і різні механізми дії на психіку adeptів. Основним таким механізмом є навіювання. Навіювання – процес дії на психічну сферу людини, пов'язаний із послабленням свідомості й критичності при сприйнятті і реалізації змісту, який нав'язується, з неможливістю повністю його розуміти. Змістові свідомості, засвоєному за механізмом навіювання, властивий нав'язливий характер, відтак він дуже важко піддається корекції [Психология. Словарь. /Под общ.ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 1990. 494с].

Навіювання здійснюється за допомогою словесних засобів, міміки, жестів, дій, навколишнього оточення. Навіювання може відбуватися не тільки тоді, коли людина не спить, а й у стані гіпнозу і навіть під час природного сну. Ефективність навіювання залежить як від сугестора (від його сили волі, чарівливості, *переваги*), так і від сугеренда (особливо від ступеня навіюваності). Навіюваність є характеристикою людини, що залежить від особових і ситуативних чинників. До особових чинників, що підвищують навіюваність, відносять: непевненість у собі, низьку самооцінку, відчуття власної неповноцінності, покірність, боязкість, сором'язливість, довірливість, тривожність, підвищена емоційність, вразливість, слабкість логічного мислення, екстравертність. Вважають, що типовим екстравертам властиві товарицькість, імпульсна, висока соціальна адаптованість, недостатня наполегливість. Типові екстраверти мають багато друзів, люблять веселощі, віддають перевагу рухові. Але вони не здатні строго контролювати свої відчуття та емоції вони запальні, виявляють тенденцію до агресивності.

Навіюваність часом може посилюватися і в освічених, урівноважених людей. Особливо якщо вони опиняються в таких екстремальних ситуаціях, як

пожежа, землетрус, смерть або хвороба близької людини, які можуть викликати звуження поля свідомості, унаслідок чого легше відбувається відображення певних подій, вимовлених кимось слів [Байкушев З., 1991].

До ситуативних чинників належать: несподіванка, захоплення зненацька, коли людина не здатна протидіяти впливові, що чиниться на неї, відсутність або ослаблення конкуруючої мотивації, що вселяється, низький рівень обізнаності з обговорюваного питання або у виконуваному виді діяльності, обмеження та ослаблення критичного осмислення ситуації, психофізичний стан суб'єкта (у стані спокою і релаксації навіюваність зростає, так само як при емоційному збудженні; максимальна навіюваність спостерігається в стані гіпнозу).

Навіюваність є нормальною властивістю людської психіки. Проте надмірна навіюваність може дезорганізувати поведінку людини й сприймається як негативна риса[. *Мышляев С. Гипноз. Личное влияние? СПб.: - ТОО "Братство", ТОО "Респекс", 1994, 226 с.*].

Високий рівень навіюваності часто супроводжується високою гіпнабельністю. Проте ці явища не є тотожними. Як відомо, гіпнабельність залежить від таких чинників:

- 1) здатності концентрувати увагу;
- 2) здатності до релаксації;
- 3) здатності швидко засипати й міцно спати.

Звичайно наявність трьох зазначених чинників властива молодим, здоровим людям, що досягли певного рівня психофізичної зрілості. У людей з нервово-психічними розладами гіпнабельність нижча, ніж у здорових. Але й навіюваність у них помітно вища [Нахимовский А.И. Практикум по гипнозу. - СПб: Изд-е ПМИ, 1992. 32 с.

].

На думку В.М. Бехтерева, «чим пасивніше ставиться сприймаюча особа до навіювання, тим сильніша і дія навіювання, на цьому, як відомо, і засновано особливо могутня дія навіювання в гіпнозі, тобто в стані, що

уподібнюється сну» [Бехтерев В.М. Избранные работы по социальной психологии. - М.: Наука, 1994, 400 с. с. 195]. Численні експерименти доводять, що «атмосфера колективного сеансу гіпнозу завжди сприяє підвищенню навіюваності всіх його учасників за рахунок взаємодії між ними» [Рожнов В.Е. Гипнотерапия.//Руководство по психотерапии./ Под ред. В.Е.Рожнова. -3-е изд., доп. и перераб. - Т: Медицина, 1985, с.156-187.

188 -

, с. 179].

А ось думка із цього приводу В. Л. Леви: «...масовий гіпноз приречений на успіх. У тому-то і фокус, що знай-не знай, вмій-не вмій, все одно на когонебудь та подіє, бо набуває чинності розкид вірогідності – Закон Великих Чисел. Хто-небудь та знайдеться. А далі психологія натовпу: взаємне наслідування, взаємне навіювання.... Далі ланцюгова реакція, що перетворює малу вірогідність на велику, велику – у величезну... » [Леви В.Л., 1991, с. 227]. Ще Г. Лебон відзначав із цього приводу, що «в натовпі ідеї, відчуття, емоції, вірування – все одержує таку ж могутню силу зарази, якої володіють деякі мікроби» [Лебон Г. Психология народов и масс.- СПб.:Макет, 1995-316 с.

, с. 241].

К. Рудестам вважає, що зміни, які сталися у свідомості людини навіть без гіпнотичної дії, а за допомогою психотерапевтичного, але в групі, діють і в реальному житті. Відбувається це у зв'язку з тим, що під час групової психотерапії діють три механізми: поступливість (і керівникові, й іншим учасникам), ідентифікація (і з керівником, і з іншими), привласнення групового досвіду [Рудестам К. Групповая психотерапия: Психокоррекционные группы: теория и практика. - М.:Прогресс, 1993, 368 с.

с. 51]. Таким чином натовп людей нерідко перетворюється на одну «величезну особу», в якій «психічна інфекція» підпорядковує всіх загальній ідеї і примушує діяти як «єдине ціле» [Александровский Ю.А. Пограничные

психические расстройства. (Руководство для врачей). М.: Медицина, 1993. 400 с.

с. 75]. Інтуїтивним шляхом до таких тверджень прийшли шамани нижньоамурських народів: вони вважали, що чим більше народу задіяно в кампанії, тим активніше працюють духи – помічники шамана, тим швидше досягається стан екстазу [Смоляк А.В. *Шаман: личность, функции, мировоззрение: (Народы Нижнего Амура) - М.: Наука, 1991-280 с.*

с. 7., Кузнецов П.С. *Адаптация как функция развития личности. Саратов: Изд-во Саратов.ун-ва, 1991. 76 с.*

].

Отже, ми встановили, що навіювання в будь-якій його формі легше відбувається в людській масі, оскільки там воно спирається на взаємне наслідування, взаємне навіювання, які найтіснішим чином пов'язані із зараженням. «Зараження характеризує багато в чому несвідому, мимовільну схильність індивіда до певних психічних станів. Воно здійснюється не через пасивне споглядання і більш менш усвідомлене ухвалення зовні очевидних зразків поведінки (як при наслідуванні), а через передачу психічного настрою, що володіє великим емоційним зарядом, через напруження відчуттів і пристрастей» [Парыгин Б.Д. *Основы социально-психологической теории. -М.:Мысль, 1971. 348 с.*

с. 258], тобто соціально-психологічне зараження «в основному зводиться до ефекту багатократного взаємного посилення емоційних дій людей, що спілкуються між собою» [Парыгин Б.Д. *Основы социально-психологической теории. -М.:Мысль, 1971. 348 с.*

с. 259]. При цьому індивід не «зазнає організованого, навмисного тиску, а просто несвідомо засвоює зразки чужої поведінки, лише підкоряючись їй» [21, с.158]. Зараження не є тотожним навіюванню, але ці процеси взаємопов'язані. Так, якщо зараження єдиним соціальним настроєм виявляється результатом навіювання, то у свою чергу зараження, психічний стан загального настрою, може бути і є вже важливою передумовою і

істотною умовою подальшого підвищення ефективності вселяючої дії [Парыгин Б.Д. *Основы социально-психологической теории*. -М.:Мысль, 1971. 348 с.

, с.263].

Специфіка ж наслідування полягає в тому, що індивід не просто схвалює зовнішні риси поведінки іншої людини або масових психічних станів, й відтворює риси і зразки демонстрованої поведінки [Андреева Г.М. *Социальная психология: Учебник. 2е изд., доп. и перераб.* М.: Изд-во МГУ, 1988, 432 с.

с. 165].

На думку К. Г. Юнга, зараження відбувається в наслідок активізації колективного несвідомого, коли людина перестає бути самою собою [Юнг К.Г. *Аналитическая психология*, - СПб.: МЦНКит "Кентавр", ИЛ, 1994, 138 с.

]. (Юнг виділяє в людській психіці три «шари»: свідомість, особисту підсвідомість і колективне несвідоме. Колективне несвідоме – «це місце, де людина вже не є виразно вираженою індивідуальністю, але де її розум зміщується і розширюється до сфери загальнолюдського розуму, не свідомого, а несвідомого, в якому ми всі одні і ті ж» [Юнг К.Г. *Аналитическая психология*, - СПб.: МЦНКит "Кентавр", ИЛ, 1994, 138 с.

, с. 35], тобто колективне несвідоме, будучи базовою структурою мозку, знаходить архаїчний розум. Тому Юнг називає колективне несвідоме архетипами, тобто архаїчним відбитком).

Але повернімося до навіювання в стані гіпнозу. Леві вважає, що загіпнотизувати можуть і дитина, «і дурень, дебіл – з превеликим успіхом, не відаючи, що творить. А разгіпнотизувати (не в технічному значенні) не легше, ніж голіруч розщепити ядро» [Льові В.Л., 1991, с. 216]. На початку ХХ століття такого ж погляду дотримувався відомий цілитель В. Азаров, який вважав, що гіпнотизувати «можуть навчитися, терпляче і настирливо попрацювавши, всі, але не всіх» [Азаров В., 1993, с. 115]. Але є й інші точки

зору. Наприклад, В.С. Матвеев вважає, що «абсолютно негіпнабельних людей, що не піддається навіюванню, не існує... Справедливо, що якщо театр починається з вішалки, то гіпнабельність починається з першого, хай швидкоплинного і випадкового, інформування про «чудеса» гіпнозу» [Матвеев В.С. *Загадки и резервы психики*. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 240 с.

, с.103]. Або надзвичайні можливості гіпнотизера.

Зрозуміло чому навіювання в його різних формах використовується лідерами сект як один з основних механізмів дії на свідомість адептів. Стосовно решти, то це способи підвищення навіюваності. Як відзначає Байкушев, «нервова система може бути підготовлена до навіювання процесами, які її олаблюють: важким психічним і фізичним перевантаженням, тривалим безсонням» [Байкушев С., 1991, с. 24].

Добре відомий зв'язок між навіюваністю та ізольованістю від зовнішнього світу. Так, чим більше ізольована людина від зовнішніх стимулів, тим більше те, що навіюється, набуває для неї значення реальності. Крім того, достатньо тільки позбавити людину на певний проміжок часу сну, як у неї можуть виникнути нераціональні ідеї і в цілому змінитися свідомість.

Велике значення для підготовки свідомості до дій з боку лідерів сект мають і харчові заборони, тобто різні пости, дотримуватися яких зобов'язані буквально всі адепти, що не відповідає церковним канонам. Так, в православній церкві дозволяється пом'якшення настанов навіть найстрогішого посту, якщо людина хвора, зайнята важкою фізичною працею, перебуває в дорозі. Строгості посту в православ'ї не поширюються і на вагітних жінок [Смолянський Б.Л., Григоров Ю.Г., *Религия и питание*. - К.: Здоровье, 1995, 176 с.

с. 19].

Таким чином, в сектах використовується широкий спектр соціально-психологічних і фізіологічних деструктивних впливів на особу, що дає змогу поповнювати ряди дезадаптантів і ще більш посилює дезадаптацію тих, хто

прийшов у секту вже дезадаптованим.

В американській психологічній науці існує декілька підходів до пояснення феноменів деструктивного впливу на психіку і культової психічної залежності.

Класичною стала модель «подвоєння особи» Р. Дж. Ліфтона. Завдяки його дослідженням вдалося більш точно, як люди- психічно здорові, часто інтелектуальні, освічені й ідеалістичні- досить швидко можуть стати фанатиками рухів, уся ідеологія і діяльність яких прямо суперечать їх первинним поглядам на світ. Така різка й глибока ресоціалізація особи є результатом специфічної адаптивної реакції в умовах потужного групового тиску й маніпулювання базисними людськими потребами. Згідно з Ліфтоном, подвоєння полягає в поділі системи власного Я на дві незалежно функціонуючі цілісності. Річ у тому, що поведінка, якої вимагають від адепта і яка винагороджується тоталітарною групою, настільки відрізняється від старого Я, що для життєвого функціонування звичайного психологічного захисту недостатньо. Таким чином, всі думки, переконання, дії, відчуття і ролі, пов'язані з перебуванням у деструктивному культі, організуються в незалежну систему, «часткове Я», яке повністю узгоджується з вимогами даної групи, але відбувається це не за вільним вибором особи, а як інстинктивна реакція самозбереження в майже нестерпних психологічних умовах. Як свідчать дослідження Ліфтона, «подвоєння» не спостерігаються в дітей- навіть тоді, коли вони стикаються із серйозною травмою. Воно відбувається у дорослих, що реагують на крайню, але не незбагненну ситуацію»[Волков про Ліфтоне].

Ф. Зимбардо пропонує соціально-психологічну модель «індокринатії за допомогою переконання». Згідно із цієї моделлю члени культу «занурені в групу і заохочуються до деіндивідуалізуючих дій і відчуттів. Індивіда примушують відчути силу групи, яку він розділяє». Новачкам пропонують слухати – некритично, безоцінно і з упередженим сприйняттям – лекції, що повторюються, тоді як привабливі, люди, що нічим не відрізняються від

новачків, моделюють щирість, щастя, життєздатність і безумовне схвалення ідей культу. Змінити позицію і поведінку допомагають могутні соціальні підкріплення, які висловлюються вільно. Ці підкріплення включають усмішки, доброзичливу думку, похвалу, схвалення, фізичний контакт і показну любов. Це також негайна одностайна реакція всіх членів групи: якщо в\ засмучені, то всі ніколи не гніваються на те, що відхиляється від норми дії або думки. [!!!]. К. Едвардс описав методики, до яких вдаються успішні культові вербувальники. Часто вони починають з того, що підбурюють особу, прийняту в спільноту, до самовикриття (і пропонують свою власну сповідь), щоб встановити взаєморозуміння. Як тільки запрошення до дії в рамках культу прийнято, новий адепт занурюється в середовище, створене цією групою; культові вчителі приступають до маніпулювання увагою новачка, підвищуючи навіюваність і примушуючи його модифікувати або демонтувати колишні методи обробки інформації.

Конвей і Зігельман висунули гіпотезу, згідно з якою, що культова індокринія є результатом навмисного маніпулювання інформацією, що веде до інформаційного перевантаження. Вони навели докази того, що культу підвищують уразливість до інформаційного перевантаження шляхом маніпулювання оточенням новачка: несподівані зміни в дієті, зменшення кількості протеїну; недостатній сон; ізоляція і переїзд у незнайоме місце; постійна емоційна і фізіологічна стимуляція; запрограмовані «дитячі соціальні взаємодії». Нейробіологічне спонукання інтегрувати і збагнути сенс з нового життєвого досвіду й інформації втягує новачка в кризу, яка може бути розв'язана тільки імпульсивним некритичним прийняттям нової системи вірувань. Надалі людина переживає надзвичайно швидкі особистісні метаморфози: вона «зламується».

Критики культів стверджують, що медитативна діяльність в поєднанні з контролем оточення і тиском групи посилює навіюваність. У результаті інформація, що надходить, не піддається нормальному розподілові за категоріями. Медитація та інші схожі з гіпнозом методики, що

використовуються культурами, спричиняють ослаблення «узагальненої орієнтації в реальності», що, на думку багатьох колишніх культистів, тягне за собою розладнання розумових процесів.[Волков Е.Н. Основні моделі контролю свідомості (реформування мислення)//Журнал практичного психолога. М.:Фоліум.1996.№5. С.86 – 95].

Окремим механізмом деструктивного впливу на особу є групове мислення. Це поняття використовує Дж. Джаніс на означення процесу прийняття рішення групою. Джаніс врозглядає “феномен групового мислення” в спеціально організованих для «продукування» рішень експертних групах: у сфері політики, економіки, управління.[там само].

На основі Джанісової моделі групового мислення, можна сформулювати поняття “феномен групового мислення” як спосіб роздумів і прийняття рішень, де визначальну роль відіграють мотив бажання дійти, згоди з групою, «прагнення до збігу, відповідності» – Джаніс). Дослідник використовує модель групового мислення для пояснення специфічного виду патології групи. На його думку, групове мислення виникає в групі через низку особливих умов. Ідеться передусім про високу згуртованість, «високий ступінь зв’язаності» групи, що веде до прийняття схваленої нею версії дійсності. Усі сили в групі спрямовані на те, щоб тримати всіх членів укупі. Це сила прагнення членів групи триматися разом, лишатися разом як група, належати групі. Учасники такої групи більш сприйнятливі до взаємного тиску. Результатом високої зв’язаності групи є зменшення кількості скорочення конфліктів у групі, уникнення зіткнення альтернативних думок. Група не хоче «розгойдувати човна» [там само]. Сама згуртованість групи – природний і закономірний груповий механізм. Проте, високий її рівень може призвести до прийняття рішень з низькою вірогідністю успіху.

Групова організація має, безперечно, і певні «структурні недоліки». Цих недоліків, або негативних характеристик, чотири:

групова ізоляція (ізоляція групи, ізольована група), що приводить членів групи до усвідомлення власної важливості для неї;

наявність директивного лідера, який орієнтує групу при виробленні рішення у вигідному для себе напрямі;

відсутність чітких процедурних норм, особливо в ситуації напруги або стресу.

Для кращого розуміння суті нашої проблеми слід розглянути таке поняття, як «ситуаційні провокаційні контексти», з Джанісом, або ситуації стресу. Групове мислення не «функціонує» у звичайних ситуаціях. Але можливості його прояву зростають, коли група з притаманною їй високою зв'язаністю із структурними недоліками перебуває в ситуації кризи, стресу. *По-перше*, це спричиняє відчуття невпевненості й напруги в учасників групи і вони використовують групу як засіб створення ясності в розв'язанні і проблем; *по-друге*, у членів групи в наслідок стресу відбувається зниження самооцінки й підвищення оцінки самої групи як засобу виходу з кризи. Усе це надає групі високої цінності і визначає прагнення її членів до швидкої і безболісної одностайності.

Усе вищесказанесвідчить, що учасники групи схильні приглушувати свої думки, відмовлятися від власних шляхів розв'язання проблеми ради можливості «належати» групі.

Отже, наслідки групового мислення можна охарактеризувати таким чином:

- 1) формується завищена оцінка влади (всесильності) групи, відображенням якої є ілюзія її невразливості й віра в групову мораль;
- 2) члени групи впевнені, що навіть у ситуації стресу, членство в групі раціональне;
- 3) формуються групові стереотипи, які заохочуються групою;

У численних культурах модель групового мислення має повні модифікації, що виникають відповідно до мети того чи іншого культу. Як стверджує Джаніс «культи існують не задля того лише, щоб ухвалювати рішення», тобто ухвалення рішень не є визначальною метою культу. На відміну від «груп ухвалення рішення», головна мета яких полягає у

«виробленні» високоякісних рішень, мета культу – контроль свідомості. Ідеться не тільки про контроль, владу над ухваленням рішень членами культу, а й владу над думками й відчуттями, над самою їх новою особою. [!!!]. Значний інтерес для дослідників становлять, безперечно, і модифікації моделі групового мислення в секті. Цілком очевидно, що згуртованість членів групи в секті не спонтанна, а спланована і реалізується лідерами культу. Харизматичний лідер формує навколо себе дорадчу верхівку (еліту), яка і є «групою ухвалення рішень», тобто процес ухвалення рішень відчужений від рядових членів культу. Прагнення учасників культу належати групі підтримується шляхом суворого випробування вірності кожного члена культу та використання прийомів «батоба і пряника». Культ стає центральним інтересом життя людини і єдиним, первинним, необхідним джерелом міжособових зв'язків членів культу.

Структурні недоліки культових груп проявляються у формі деіндивідуалізації членів культу, як результату їх прагнення до однорідності. Вони відмовляються від старих принципів поведінки і «приймають» новий набір норм, стереотипів поведінки, які заохочуються групою. Деіндивідуалізація – не побічний продукт культів – культу існують, щоб «забезпечити» потребу своїх членів у змінах, аж до зміни їхніх систем вірувань, поведінки і локусу контролю.

Спонтанні й минуці стресові ситуації («провокаційні ситуаційні контексти») в культурі набувають формжорсткого соціального контролю, котрий використовується як інструмент відчуття провини, страху, сорому за своє минуле, щоб створювати образ привабливішого майбутнього в культурі – таким чином члени культу перебувають у стані постійної напруги. Досягти майбутнього в культурі можна, тільки дотримуючись норм групи, – норми ж встановлює еліта («група ухвалення рішення»). Тут ми знову спостерігаємо відчуження, депривацію щодо процесу ухвалення особою рішень.

Дочасна згода з думкою групи в культурі модифікується в прагнення повної, всепоглинаючої відповідальності доктрині культу. Така згода

допускає спочатку навіть критичний настрій в учасника ухвалення рішення – це один полюс континууму. На іншому його полюсі – повне схвалення і відповідність. Оскільки в культурі критика рішень, прийнятих елітою, виключається, то потрібне всепоглинаюче обожнювання і самої доктрини, і її провідників: доктрина – єдиний шлях до правди. З нею мало погоджуватися – їй треба повністю відповідати.

Модифікована модель групового мислення є відправною точкою, від якої можна рухатися до розуміння самої суті процесу – схвалення деструктивних, небезпечних рішень у межах культу. Система випробувань, деіндивідуалізація, прагнення як найповнішої відповідності створюють умови для еліти, яка ухвалює рішення в культурі, щоб повністю контролювати умови належності членів групи, вірності їй. Ці умови полегшені тим, що рядові члени культу не контролюють способи ухвалення рішень елітою культу. [!!!]

«Останнім часом спостерігається посилення впливу культурів, які використовують східну медитацію, спроби зцілення, мантричні ритуали, містичну терапію, карти Таро, каналізацію. Занурення людини у світ таємничих далеких уявлень сприяє стимуляції глибинних сфер її підсвідомості. Такий станнесе загрозу цілісності психіки. Небезпека полягає в можливості прориву та інфляції свідомості матеріалами колективної підсвідомості. Прийняті в східних культурах підходи інтерпретуються й застосовуються сектами відповідно до розроблених ними практик та індоктринації. [!!!]

1. Фахівці, вивчаючи описані вище явища, звертають увагу на те, що участь у сектантських групах призводить до проявів емоційної регресії, коли змінюються погляди людини на події, що відбуваються у світі, з непомітно, поступово поглиблюється її розрив з реальністю. Пропонуючи втечу в примарний світ сектантство веде до самоізоляції й відчуження особи від звичного способу життя, спілкування, участі в громадських справах. Існує загроза розщеплення свідомості, що клінічно виявляється в психічних

розладах аж до розвитку шизофреноподібних станів. Відомо, що в людини, яка протягом тривалого часу зазнала сенсорної депривації, навіть без спеціального індоктринування, значно поживляється функціонування так званого архаїчного мозку що веде до стимулювання уяви, фантазій, появи снів наяву [Целикова В. В. *Психологические механизмы влияния на личность в культуре* // Журнал практического психолога. М.: Фолиум. 1996. № 5. С. 71-75.

1. Культурна психічна залежність особистості з погляду психолога - психотерапевта.

Світоглядні та методологічні основи дослідження. Так уже склалося історично, що психологія особистості, психологія малих груп і психологія мас є окремими пластами наукового знання. Вивчення феноменів нефармакологічної залежності, а особливо культурної психічної залежності, змушує аналізувати ці знання під єдиним кутом зору: роль особових, групових і культурних чинників у нормальному функціонуванні людини. Рівень розвитку внутрішніх характеристик особистості, цінності, переконання, норми можуть свідчити про інфантильність або особистісну зрілість; значуще спілкування, сім'я, трудовий колектив, друзі можуть здійснювати на індивіда конструктивний або деструктивний вплив. Люди, що його оточують, можуть ставитися до нього як до цінності (конструктивно) або прагнути використовувати його для своєї мети (деструктивно); етнокультурне поле може здійснювати соціальний контроль, демонструвати еталонні стереотипи культури або бути наповненим суперечливими, дезорієнтуючими стимулами.

Чим вищий рівень особистісної зрілості, тим більшою мірою людина керується своїми переконаннями, тим вищий її етичний рівень, тим надійніше в неї внутрішньо особистісне підґрунтя для того, щоб ухвалювати адекватні рішення й зберігати свою особистісну ідентичність. Натомість

інфантильність робить людину надто залежною від зовнішніх чинників – соціального середовища й етнокультурного поля.

Однак, досвід показує, що добре розвинуті особи з високим потенціалом можуть бути дезорганізованими через деструктивні відносини в малій контактній групі й дезорганізоване (фрагментарне) культурне поле.

Таким чином, для нормального самопочуття в житті людині необхідні три опори:

Нормальні психофізіологічні задатки та особистісні якості та здібності, здоровий соціально-психологічний клімат в малій групі, наповнене сенсом життя Етнокультурне поле.

Людське життя має сенс, він полягає у прирості та розвитку душі. Іншими словами: людина приходить в цей світ для трансформації себе. Оперуючи інструментом свободи вибору і відповідальності, людина шукає кращі шляхи проживання життя, виробляючи при цьому критерії кращого вибору. Емоційна система при цьому сприяє засвоєнню «життєвих уроків» людиною, супроводжуючи її досвід переживаннями радості, щастя або страждання. Людина приходить в цей світ не для того, щоб стати джерелом матеріального або емоційного благополуччя для когось іншого. Людина приходить в цей світ для того, щоб в найбільш повній мірі реалізувати свій *людський потенціал*. Людина є найскладнішою істотою на світі з унікальними творчими можливостями. Кожна людина цінна для простору саме можливістю повноцінної людської реалізації. Це найголовніша потреба і сенс її життя. Необхідно створювати нормальні передумови для задоволення цієї головної потреби.

Відомо, що потреби є джерелом активності людини. Індивідуальною характеристикою людини можуть виступати способи задоволення потреб. *Конструктивними для людини є ті способи задоволення потреб, які розвивають душу*. А протилежні способи є деструктивними.

Структура етнічної культури (психіки етносу), як і структура індивідуальної психіки не є аморфним нагромадженням уявлень, фактів і думок. Вона є чітко структурованою. Можна метафорично сказати, що існують «системні файли культури», бездумне, анархічне втручання в які може привести до серйозних розладів і збоїв. Це виявляється в порушеннях передачі від покоління до покоління сутнісної інформації, від якої залежить виживання нації, народу.

Культура повинна створювати «приклад конструктивності», як середовище для розвитку здорової психіки. На нашу думку, засвоєння основ національних культур в процесі виховання і навчання дітей є головною складовою основ безпеки життя. Цей шлях веде до збереження національної самосвідомості, духовного і душевного здоров'я кожної людини і всього народу. Якщо в соціокультурному просторі не представлені поведінкові зразки нормальної людської самореалізації, нормальної людської взаємодії, то з нічого вони не з'являться. Демократичне різноманіття може бути корисним при умові наявності здорового підходу в культурі. Принципом створення здорового інформаційного середовища може стати такий підхід: чим більше ареал впливу у засобу масової інформації, тим вищі для нього повинні бути критерії якості.

Для професій системи людина-людина основним мірилом повинна стати професійна етика. Необхідно довести до усвідомлення спеціалістів цієї категорії, що провідним тут є служіння справі, а не отримання прибутку. (Зміна пріоритетів на протилежні веде до деградації та корупції).

Структура особистості та структура соціального простору. є ієрархічною. Нормальна особистість і здоровий соціальний простір має підпорядкування зверху вниз, у напрямку від духовного до фізіологічного. Спільнота сильних особистостей структурує за своєю подобою психосоціальний простір. А психосоціальний простір структурує молоду особистість. Так відбувається відтворення людської спільноти. Люди, здатні

мислити стратегічно, усвідомлюють загальну зацікавленість у тому, щоби цей механізм був функціональним та здоровим. (передача найкращих якостей). Однак, інфантильність та гонитва за тактичними сьогоденними перевагами постійно призводить до порушення балансу у критичних розмірах. Викривлення та порушення балансу в механізмах відтворення етнокультурної спільноти, неврахування факту цілісності та ієрархічності соціальної психіки є передумовою виникнення та функціонування деструктивних тоталітарних організацій, що продукують людей з культовою психічною залежністю особистості.

Пропонуємо розглянути феномен культової психічної залежності особистості в рамках концепції адиктивного потенціалу. Ось коротко її суть. Внутрішній світ людини містить в собі як конструктивний потенціал для розвитку так і деструктивний. Протягом життя людина намагається упорядкувати свій внутрішній світ з урахуванням наявності цих двох потенціалів. Деструктивний потенціал це наявність тіньових, слабо усвідомлених інтенцій людини. Зловживання з боку дорослих своїми перевагами запускає дію механізмів деструктивного потенціалу особистості, в тому числі адиктивного. Складаються специфічні умови схильності людини до залежності.

1.1 Сучасні уявлення про залежність.

Так склалося, що увагу дослідників в першу чергу привертають проблемні, негативні феномени соціального життя. Так було з механізмами психологічного захисту, з егоцентризмом. Те ж саме відбувається і з феноменом соціальної залежності. Про соціальну залежність пишуть переважно у зв'язку з наркоманією і алкоголізмом, та іншими аномаліями.

Ми виходимо з того, що соціальна залежність є одним із базових феноменів людської особистості.

Соціально-психологічні потреби людини в спілкуванні, в приналежності, в захищеності, в ідентифікації – свідчать про те, що соціальна залежність є однією з базових, позитивних якостей людської психіки. Руйнування соціальних зв'язків у гонитві за особистою незалежністю та свободою часто приводить до негативних наслідків для самої людини. Відома з дитинства фраза, висловлена героєм Р. Кіплінга, Мауглі, спрямована до всього живого на землі: «Ми з тобою однієї крові. Ти і я» містить в собі основну передумову розвитку нормальної психіки. Соціальна залежність є позитивним фактором, основою соціальної надійності людини. А опора індивідуальності на кланову свідомість, навпаки є деструктивною, розриває почуття людської спорідненості та цілісності. За даними наших досліджень, таке відбувається в терористичних організаціях, в спільнотах злочинців та в деструктивних релігійних сектах. Соціальна залежність особистості в таких спільнотах набуває патологічних відтінків і є артефактом та деструктивним феноменом.

Уявлення про природу деструктивної залежної поведінки розвивалось в надрах кожної культури. Християнська мораль вбачала причини залежної поведінки, шкідливі звички в *гріховній суті* людини. Залежній людині інкримінується втрата сили волі та небажання відкинути згубну пристрасть. На початковому етапі занурення в проблему така позиція оточення може бути функціональною. Але пізніше позиція звинувачення результатів не дає.

В другій половині ХХ століття поширилась концепція „*хвороби*” по відношенню до залежних. Як гіпертонік не несе відповідальності за свою хворобу, так і алкоголік теж не несе відповідальність за свій алкоголізм.

Однак, визнавши залежність важкою для лікування хворобою, людина повинна чинити їй опір все життя і за це вона повинна нести відповідальність. Згідно з *психоаналітичною моделлю* залежності адитивна поведінка є одним із проявів порушень особистісної динаміки, а також індивідуальна схильність до залежної поведінки визначається в перші роки

життя. В рамках *системно-особистісної моделі* залежна поведінка розглядається як реакція на порушення в системі життєво важливих значущих стосунків особистості.

Поняття адиктивна поведінка охоплює різні типи поведінки: сюди входять наркотична залежність та алкоголізм, тютюнопаління та пристрасть до азартних ігор, гіперсексуальність та трудголізм. А останнім часом до психологів –психотерапевтів часто звертаються з приводу залежності рідних та близьких від культових груп. Адиктивна поведінка характеризується широким спектром патології різного ступеня важкості, від поведінки, що граничить з нормальною, до тяжкої психологічної та біологічної залежності. *Приставаючи до вивчення феномену культової психічної залежності в нас виникло припущення, що це явище прямо пов'язано з феноменологією адукції та порушенням афективної регуляції.*

Суть адиктивної поведінки полягає в тому, що прагнучи піти від реальності, люди намагаються штучним шляхом змінити свій психічний стан, який дає їм ілюзію безпеки, відновлення рівноваги. Клінічні психологи та психоаналітики виділяють різні види адитивної поведінки, як фармакологічного, так і нефармакологічного характеру. Вони є серйозною загрозою для здоров'я (фізичного і психічного) не тільки самих адиктів, але і тих, хто їх оточує. Значної шкоди завдається міжособовим відносинам. Разом з екологічними проблемами навколишнього середовища, адитивна поведінка стає реальною проблемою екології особових ресурсів, які є важливою ланкою в повноцінному функціонуванні суспільства і подальших його перспективах.

За даними клінічних психологів, вибір адиктивної стратегії поведінки обумовлений труднощами в адаптації до проблемних життєвих ситуацій: складні соціально-економічні умови, численні розчарування, крах ідеалів, конфлікти в сім'ї та на виробництві, втрата близьких, різка зміна звичних стереотипів. Реальність така, що прагнення до психологічного і фізичного комфорту не завжди можливо реалізувати. Для нашого часу характерно і те, що відбувається дуже стрімке наростання змін у всіх сферах суспільного

життя. Сучасній людині доводиться приймати все більш зростаючу кількість рішень за одиницю часу.

Адиктивна особа в своїх спробах шукає свій універсальний і дуже односторонній спосіб виживання – відхід від проблем. Природні адаптаційні можливості адикта порушені на психофізіологічному рівні. Першою ознакою цих порушень є відчуття психологічного дискомфорту. Психологічний комфорт може бути порушений з різних причин, як внутрішніх, так і зовнішніх. Перепади настрою завжди супроводжують наше життя, але люди по-різному сприймають ці стани і по-різному на них реагують. Одні готові протистояти мінливостям долі, брати на себе відповідальність за те, що відбувається і ухвалювати рішення, а інші насилу переносять навіть короточасні і незначні коливання настрою і психофізичного тону. Такі люди мають низький поріг перенесення фрустрацій. Як спосіб відновлення психологічного комфорту вони вибирають адикцію, прагнучи штучної зміни психічного стану, отриманню суб'єктивно приємних емоцій. Таким чином, створюється ілюзія розв'язання проблеми. Подібний спосіб «боротьби» з реальністю закріплюється в поведінці людини і стає стійкою стратегією взаємодії з дійсністю. Адиктивні хворі не викликають співчуття у оточуючих тому, що складається враження що вони живуть за чужий рахунок, паразитують, що не так далеко від істини. Але біда в тому, що за власним бажанням без сторонньої допомоги вони не можуть нічого змінити. Привабливість адукції у тому, що вона є шляхом якнайменшого опору. «Створюється суб'єктивне враження, що таким чином, звертаючись до фіксації на якихось предметах або діях, можна не думати про свої проблеми, забути про тривоги, піти від важких ситуацій, використовуючи різні варіанти адиктивної реалізації» (11 Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития. – Обозр. психиат. и мед. психол., 1991/1, с.8-15.

Розглянемо види адиктивної реалізації. Бажання змінити настрій по адиктивному механізму досягається за допомогою різних адиктивних агентів.

До таких агентів відносяться речовини, які змінюють психічні стани: алкоголь, наркотики, лікарські препарати, токсичні речовини.

Штучній зміні настрою сприяє також і занурення в якісь види активності: азартні ігри, комп'ютер, секс, об'їдання або голодування, робота, тривале прослуховування ритмічної музики, участь у нескінченних культових ритуальних діях.

При залученні в якусь діяльність розвивається психологічна залежність, яка виглядає більш м'якою по своєму характеру. Але всі ці види об'єднують загальні адиктивні механізми. Розглянемо трохи докладніше окремі форми адиктивної поведінки. Руйнівний для індивіда характер адикції виявляється в тому, що в цьому процесі емоційні відносини, зв'язки встановлюються не з іншими людьми, а з неживими предметами або явищами. Емоційні відносини з людьми втрачають свою значущість, стають поверхневими. Спосіб адиктивної реалізації із засобу поступово перетворюються на мету. Відволікання від сумнівів і переживань у важких ситуаціях періодично необхідне всім, «але у разі адиктивної поведінки воно стає стилем життя, в процесі якого людина опиняється в пастці постійного відходу від реальної дійсності» (11 Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития. – Обозр. психиат. и мед. психол., 1991/1, с.8-15.)

Форми адикції можуть змінювати одна іншу, що робить ілюзію розв'язання проблем ще стійкішою і сильнішою. Це небезпечно не тільки для самого адикта, але і для тих, хто його оточує. Адиктивна реалізація замінює дружбу, любов, інші види емоційних стосунків людини. Вона поглинає час, сили, енергію і емоції до такого ступеня, що адикт «виявляється нездатним підтримувати рівновагу в житті, включатися в інші форми активності, одержувати задоволення від спілкування з людьми, захоплюватися, розвивати інші сторони особи, виявляти симпатії, співчуття, емоційну підтримку навіть найближчим людям» (9, Короленко Ц.П. Работоголизм –

респектабельная форма аддиктивного поведення. – Обозр. психиат. и мед. психол., 1993/4, с.17-29.

с.18).

Міжособові відносини дуже непередбачувані для адикта, вони вимагають великих зусиль, чималих емоційних витрат, напруги розумової діяльності та віддачі. Взаємодія ж з неживими речами, предметами і видами діяльності є завжди передбаченою, ефект досягнення комфорту майже завжди гарантований. Неживими предметами легко маніпулювати, тому росте упевненість в здатності контролювати ситуацію. Жахливо те, що маніпулятивний стиль переноситься в сферу міжособових контактів. Таким чином, у взаємодії адиктивної особи зі світом відбувається специфічна переорієнтація: до неживих агентів адукції ставлення як до живих, а до живих людей – як до предметів. Адикт відгороджує себе від процесів засвоєння загальнолюдського досвіду, соціальних норм, цінностей. Він навпаки, перестає збагачувати свій життєвий досвід, порушуючи тим самим найважливіші функції спілкування. Виникають взаємні труднощі в процесі спільної діяльності адикта з іншими людьми. Потреби в самопізнанні, і самоутвердженні особи з адиктивними особливостями реалізують перш за все в своєму контакті з адиктивними агентами, але не в спілкуванні. Про адиктів не можна сказати, що вони «бажаючи затвердитися в своєму існуванні і в своїй цінності», шукають «точку опори в інших людях» (24, Шевандрин Н.И. Социальная психология в образовании. – М.: Владос, 1995.

с.95).

Пошук точки опори не виходить за межі адиктивної реалізації. Разом з дисфункціональними процесами в спілкуванні, порушуються, спотворюються і втрачають цінність такі значущі механізми міжособової перцепції як ідентифікація, емпатія, рефлексія. Отже, втрачається здатність ставити себе на місце партнера, співпереживати, уявляти, яким сприймають тебе оточуючі.

Адикт обмежує в собі основні потенціали, що характеризують особу: комунікативний, пізнавальний, морально-етичний, творчий і естетичний. Таким чином, прагнення піти від проблем та ілюзія комфорту прирікають адикта на особовий застій, неспроможність або повний крах. Оточуючі його люди починають переживати і виявляти все більше зростаючу незадоволеність з приводу такої поведінки, частішають і посилюються конфлікти. Намагаючись уникнути скрутних конфліктних ситуацій, адикт навпаки все більше розширює зону конфлікту і збільшує частку невирішених проблем, значною мірою ускладнюючи життя собі і близьким.

Поведінка адиктів в міжособових відносинах характеризує ряд основних загальних особливостей:

1. *Понижена переносимість труднощів* обумовлюється наявністю установки гедонізму (прагненням до негайного отримання задоволення, задоволенню своїх бажань). Якщо бажання адиктів не задовольняються, вони реагують або спалахами негативних емоцій, або відходом від проблем, що з'явилися. Адикту не підходить формула Г.Сельє: «Стрес – це аромат і смак життя» (21, Стресс жизни: Сборник. – СПб.: ТОО “Лейла”, 1994.

с.349). Для нього це загроза і привід для втечі. Це поєднується з підвищеною образливістю, підозрілістю, що спричиняє за собою часті конфлікти.

2. *Прихований комплекс неповноцінності* знаходить своє віддзеркалення «в частих змінах настрою, невпевненості, уникненні ситуацій, в яких їх здібності можуть бути об'єктивно перевіреними» (10, Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. – Новосибирск, 1990.

с.55).

Поверхневий характер соціабельності та її обмеженість в часі поєднуються із загостреним прагненням справити на оточуючих позитивне враження. Алкогольні адикти, наприклад, справляють іноді враження своїм специфічним гумором на алкогольну тематику, розповідями про свої пригоди, прикрашаючи свої розповіді деталями, що не мають ніякого

відношення до дійсності. Особливо добре це виявляється при груповому ухваленні алкоголю. «В той же час спілкування на «довгу дистанцію» з ними утруднено, нецікаво. Адикти – скучні, одноманітні люди в повсякденному житті. Відносини з ними поверхневі, до глибоких позитивних емоційних відносин вони не здатні і уникають ситуацій, пов'язаних з ними» (Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. – Новосибирск, 1990. с.57).

Відхід від відповідальності в ухваленні рішень і звалювання її на інших, пошук виправдувальних аргументів в потрібний момент.

Стереотипність, повторюваність поведінки. Стереотип поведінки, що склався, легко передбачений, але його важко змінити.

Залежність виявляється у вигляді підкорення впливу інших людей з адиктивною спрямованістю. Іноді спостерігається пасивність, відсутність самостійності, прагнення до отримання підтримки.

Тривожність у адиктів тісно пов'язана з комплексом неповноцінності, залежності. Особливість полягає в тому, що в кризових ситуаціях тривожність може відступати на другий план, тоді як в звичайному житті вона може виникати без зрозумілих причин або при подіях, що не є дійсним приводом для переживань.

Відоме з досвіду роботи клінічних психологів та психотерапевтів явище переключення особистості з однієї залежності на іншу, наштовхнуло нас на думку про існування єдиного механізму, що породжує адитивну самореалізацію особистості.

Для кращого розуміння витоків цього явища, розглянемо порушення афективної регуляції як передумови адукції, оскільки ключові проблеми містяться в функціонуванні афективної сфери особистості.

Для того, щоб прослідкувати афективні механізми виникнення схильності до адукції, в даному розділі ми розглянемо, як формуються рівневі механізми, на яких базується організація *цілісної поведінки*.

Нормальна лінія. Разом з когнітивною стороною розвитку, формуванням навиків, існує і інша найважливіша лінія розвитку, значущість

якої ми хотіли тут підкреслити – це формування у дитини психотехнічних прийомів емоційної організації поведінки, вироблення афективних стереотипів, на основі яких організовується поведінка людини.

Будь-яка форма поведінки, кожний поведінковий акт спираються на певний афективний механізм. З однієї сторони, цей механізм забезпечує необхідний для вирішення наявної етіологічної задачі рівень вибірковості поведінки, його цілеспрямованість; з іншої – необхідний для цього рівень афективного тону, стійкості. Ніякий новий спосіб поведінки не може бути нав'язаний дитині, не будучи афективно забезпеченим. Дитина не в змозі сприйняти і засвоїти новий зразок поведінки, якщо афективні механізми, на які цей зразок повинен спертися, не сформовані. ***Іншими словами, розвиток і ускладнення поведінки дитини завжди повинно бути пов'язано з розвитком відповідного нового рівня афективної організації.***

Користуючись термінологією Л.С. Виготського, можна сказати, що структури кожного з рівнів афективної регуляції в онтогенезі спочатку повинні бути екстеріоризовані, а потім засвоєні і автоматизовані, створюючи базу подальшого афективного розвитку. При цьому стимулом-засобом для засвоєння структур кожного рівня є абсолютно різні (специфічні для кожного рівня) способи дії, які привласнюються дитиною як індивідуальні психотехнічні прийоми і, таким чином, закріплюють певний афективний механізм (відповідний одному з рівнів афективної регуляції). Тобто ми можемо говорити про те, що афективна сфера людини, так само як і когнітивна, проходить шлях культурного розвитку, соціалізації.

З цієї точки зору робота по організації поведінки дитини – це перш за все формування структур кожного з рівнів афективної регуляції і налагодка взаємодії між ними. Необхідні афективні структури формуються завдяки відробітку відповідних їм стереотипів афективної поведінки.

З сказаного вище витікає, що формування емоційної сфери в дитячому віці є важливим процесом, що вимагає алгоритмічної точності і

систематичних зусиль, при забезпеченні постійного емоційного тепла з боку дорослого.

Порушення сприятливих умов формування збалансованої емоційної системи приводить до різних порушень афективної сфери в тому числі і до адукції.

Дитяча травма. Цей тип травми відноситься до раннього періоду життя і пов'язаний не з відчуттям безпорадності і капітуляції, а з природою дитячих афектів і з природою інфантильної, незрілої психіки. Психічна травматизація немовляти відбувається, коли мати, яка звичайно оцінює ситуацію як прохання про допомогу і дає негайну конкретну відповідь, виявляється не в змозі заспокоїти дитину. Інфантильна психічна травма передчасно перериває ілюзію симбіозу, яка, судячи з усього, має велике значення, не дивлячись на те, що новонароджений здатний впізнавати свою матір вже з першого дня.

Пережитий дистрес, повторні травмуючі ситуації, приводять до припинення розвитку і переходу в стан відчуженості і апатії. Схоже що, інтенсивний дитячий афект, навіть за достатньо добрих умов, є найбільшою загрозою гармонійному розвитку та адекватній самореалізації в дорослому житті.

Такі травми залишаються на все життя, їх можна розпізнати по страху індивіда перед будь-якими афектами, іноді по глибокій недовірі до всіх людей, очікуванню «кінця світу», глибокої переконаності, що як би добре не йшли справи, в одну прекрасну мить все звалиться. Такі люди схильні до сильного гальмування всіх функцій турботи про себе, вони потребують когось, хто допоміг би „пережити цю ніч”. Часто у них спостерігається алексимімія і ангедонія у важкій формі. Головне, що ніхто із старших членів сім'ї навіть не уявляє, що щось було не так. Те, що для малюка було сущим пеклом, для дорослих могло бути частиною виховних заходів.

З позицій психоаналізу механізм виникнення адукції виглядає так: важкий дистрес, хвороби що виснажують або неприступність материнської

турботи супроводяться такою болісною, нестерпною емоційною реакцією, що немовлята вимушені якимось рятуватися, тому вони «відключають свої почуття». (*Психология и лечение зависимого поведения/ Под ред. С. Даулинга/Пер. с англ. Р.Р. Муртазина. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – С. 80-118*)

)

Таким чином афективний механізм кристалізується, втрачає свою пластичність, стає автоматичним. У дорослої людини виявляється мимовільна компульсивна потреба в повторенні селективно утримуваної надмірної реакції на певний афект або алекситимічного (регресія форми афекту, що робить його непридатним для виконання сигнальної функції, стирається грань в сприйнятті живих людей і речей) недиференційованого афектного стилю. При цьому незмінно повторюватиметься одна і та ж розв'язка, що приводить пацієнта в стан нестерпних мук. На думку Крістала( ), основний дефект адитивного пацієнта полягає в його нездатності бачити в собі завершену, упевнену в собі особу з високою самооцінкою. Тоді адитивна особа спрямовується на пошуки хімічних речовин, що дають звільнення, або діяльності, здатної примирити її з примітивним об'єктом її амбівалентної прихильності.

На думку Р. Мея межа між «нормальним» і «невротичним» починає виявлятися там, де активність стає компульсивною – коли людина вимушена вчинити дію, але не за власним бажанням, а швидше тому, що воно звичним чином усуває тривогу. Приклади цьому – компульсивна робота, алкоголізм і компульсивна сексуальна активність. Мотивом тут є вже не сама діяльність, а її зовнішній ефект. (*Сущность тревоги*)

Для нормального психічного функціонування необхідно утримувати афекти на такому рівні, що дозволяє особі одержувати від них максимум інформації.

«Сутність нормальності – це гнучкість, в протилежність застиганню поведінки в паттернах незмінності, які характеризують кожний прояв

невротичного процесу чи в імпульсах, меті, діях, думках або відчуттях. Чи вільне поведінкове явище змінюється чи ні, залежить від природи комплексу сил, які викликали його. Жоден момент поведінки не можна вважати невротичним, якщо процеси, які привели його в рух, не зумовлюють його автоматичного повторення незалежно від ситуації, корисності або наслідків дії. (184–185)»

«Все, що визначається свідомим і перед свідомим є «нормальним», а все, що визначається несвідомим є «аномальним» – тому що автоматичне».

Lawrence S. Kubie, «Fundamental Nature Distinction between Normality and Neurosis», *psychoanalytic Quarterly*, Vol. 23 (1954) p.182

Нестримна діяльність, як відомо, звичайно не справжньою творчою або тією, що вимагає повної реалізації здібностей. Не направлена вона і на рішення проблеми, яка викликає напругу. Питання полягає в тому, чи дозволяє така активність *ослабити напругу без вирішення лежачого під ним конфлікту*. Якщо це так, то конфлікт залишається, і до даної діяльності доводиться вдаватися достатньо часто. У такому разі ми маємо початок неврозу нав'язливих станів. Таким чином Р.Мей намагається показати відмінність між конструктивними і деструктивними способами зниження тривоги. (Р.Мей с.302)

Здатність переносити емоції у всій їх цілісності, без ізоляції когнітивного від "експресивного" аспектів, отримується порівняно пізно. Вона не зводиться до однієї функції еґо. Така здатність є поєднанням багатьох якостей особистості, ряду внутрішніх функцій і чинників. Слід також мати на увазі кількісний елемент афекту, можна сказати, що інтенсивність афекту, який може витримуватися людиною в будь-який даний час, має межу. Якщо людина наближається до меж переносимої інтенсивності або тривалості афекту, виникає необхідність деякої діяльності, яка уникає або блокує свідому реєстрацію емоції. У дітей можна спостерігати

неможливість всидіти на місці в очікуванні приємної чи хвилюючої події. Це властиво і дорослим.

Цей процес саморегуляції переживання афекту звичайно є частиною нормального поведіння з афектом, і багато подібних захистів використовуються для підтримки нормальних психічних функцій. Доступність людині різноманітних форм поведінки підсилює здатність переносити афект. Важливо підкреслити, що розвиток емоційної стійкості - це процес, що продовжується все життя.

Окремої уваги, з огляду на предмет нашого дослідження, вимагає феномен *дорослої катастрофічної травми*.

Якщо, оцінивши по відчуттю страху або тривоги небезпеку, яка насувається, і оцінивши її спочатку як непереборну, дорослий починає розуміти, що загроза неминуча, у край небезпечна і деструктивна і ситуацію неможливо змінити, його афект міняється із страху на кататонічну реакцію. () Вона є частиною стародавнього паттерна виживання, властивого практично всім тваринам. На думку Крістала, цей капітулятивний паттерн містить безболісний «самодеструктивний механізм», при якому серце зупиняється в діастолі (Kristal1978b).

Не дивлячись на те, що страх, тривога і гнів є активуючими емоціями, коли суб'єкт під тиском небезпеці приходиться до висновку про її неминучість, капітулює, тоді афект міняється на кататонічну реакцію, що знаменує собою виникнення травматичного стану. Суб'єкт припиняє боротьбу або опір, підкоряється наказам і «заморожується». Чим більше він підкоряється наказам, або залишається в безпорадному стані, тим глибше, повніше, необоротно розвивається стан покірності, що нагадує транс. У міру розвитку травматизуючого стану виникає нечутливість до реєстрації болю і хворобливих відчуттів, за яким слідує поступове звуження когнітивної сфери, загальмовується сприйняття, запам'ятовування і пригадування,

спостереження, припиняється рішення проблем, продукування думок і планування. Цю картину назвали «психічне відключення» (Lifton, 1968)

Останні данні показують, що і в дорослому віці катастрофічні обставини життя людини можуть привести до необоротних процесів деградації особистості.

Якщо прослідкувати за результатами досліджень В.Франкла, Х.Арендт, Ліфтона та Крістала, які вивчали особливості впливу на людину неволі та психологічного насильства в концентраційних таборах, то можна зробити висновок, що свобода особистості є не тільки етичним поняттям. Усвідомлення та переживання свободи є основною передумовою соціальної адаптації та біологічного виживання людини. Оскільки переживання свободи можна віднести до розряду духовних потреб людини, то тут же можна і підтвердити висновок В.Франкла про первинність духовно-сислової сфери особистості для виживання людини.

З метою з'ясування передумов виникнення адукції автор цих рядків проаналізувала життєві історії 12 людей, що зверталися за психологічною допомогою у зв'язку з різними типами залежностей протягом останніх п'яти років. Феномени з яким довелось працювати зручніше за все можна пояснити користуючись поняттям *деструктивних стосунків в сім'ї та адитивного потенціалу*.

Під деструктивними сімейними стосунками ми розуміємо суб'єкт об'єктні настанови одного з членів подружжя по відношенню до партнера. Тут можуть виявлятися спроби компенсувати власний невроз за рахунок психічного ресурсу партнера, бажання паразитувати за чужий рахунок, здійснювати гіперконтроль та гіперуправління стосунками та життям партнера взагалі. Настанови на деструктивні стосунки яскраво представлені в масовій свідомості українців. Досить часто батьки формують ставлення до шлюбу як до торгів, а бажаючи захистити свою дитину налаштовують на поведінку зозулення в чужому гнізді.

Спроби одного з подружжя налагодити стосунки відновити баланс фізичної та емоційної взаємодії наštовхуються на супротив і виливаються в жахливі сімейні сцени, що травмують дітей. Хтось обов'язково втягує дитину у „брудну” політичну гру, використовуючи її як важіль для тиску на партнера. В решті решт феномени полярно-неадекватного батьківства – емоційна деривація та симбіоз, переживаються дитиною як втрата або насильство. Позбавлення батьківської любові в дитячому і підлітковому віці, з одного боку, сприяє розвитку невгамованого емоційного голоду, а з іншою – неблаганно спотворює образ, що формується. Нестабільність і «ненадійність» емоційних відносин в сприйнятті дитини робить перцептивний образ «іншого» не константним, від «тотально поганого» (караючого) до «тотально доброго» (люблячого і приймаючого), або назавжди стає чужим і потенційно загрожуючим.

Не менше згубні наслідки має і абсолютно протилежний паттерн взаємостосунків – емоційний симбіоз. Це екстремальна форма взаємозалежності, пов'язана з переживаннями повного «злиття» і «розчинення» в «Іншому», коли межі «Я» втрачаються. У учасника симбіотичних відносин відсутня потреба у власній індивідуальності, таке велике його бажання «потонути» в «іншому». Симбіотичний зв'язок матері і дитини характеризується відсутністю, стиранням в свідомості матері меж між «Я» і «моєю дитиною». При цьому утрудненим виявляється вторинне самовизначення, оскільки відповісти на питання «хто я?» можна, тільки відділяючи і відрізняючи від «іншого» себе та свої межі. Головне, що така самовіддана любов матері по відношенню до дитини завжди є одним з різновидів компенсації власних психологічних проблем, а це означає зловживання.

Ще одним з важливих аспектів феноменології залежності є співзалежність. Дружина алкоголіка або мати наркомана часто виглядають безневинними жертвами дітей або подружнього партнера що загрузли у тенетах шкідливої звички. Однак, за результатами проведеного нами

глибинного інтерв'ю саме спів залежні і є справжніми провокаторами адуктивної поведінки, бо вони примудряються тихим способом, не виносячи сміття з хати, деформувати емоційно-енергетичний баланс сімейних відносин на свою користь. На підтвердження своїх слів скажу, що по за досвідом надання психологічної допомоги людям, страждаючим різними формами залежності, в перебігу психотерапевтичної роботи завжди виявлявся тихий, соціально-позитивний провокатор в особі одного з родичів. Як правило, це зводиться до одного явища: зловживання становищем старшої, авторитетної або значущої особи, використання чужих сил, частіше за все недоторканий запас емоційних сил людини, що росте, для себе, для власного неадекватного самоутвердження за чужий рахунок, або для компенсації власного неврозу. Необмежене бажання влади, гіперконтролю або гіперопіки по відношенню до найближчих родичів, ігнорування правом дорослих дітей або подружнього партнера на особистісне самовизначення, ось не повний перелік патернів поведінки спів залежного як провокатора адукції. Якщо оцінити поведінку спів залежного з погляду соціального і емоційно-енергетичного обміну, то це – крадіжка, а з боку нечесного використання довір'я молодшої або близької людини – зрада.

В соціальній взаємодії немає такого чіткого маркування «свого» і «чужого» як в процесі обміну матеріальними благами. При цьому дуже легко звикнути використовувати чуже як своє. Психотерапевту, що працює з проблемами адукції, доводиться допомагати розв'язувати і моральні проблеми клієнтів.

Концептуальна модель механізму залежності.

Для нормального розвитку людині потрібна узгодженість між діяльністю когнітивних та афективних структур психіки. Механізми психологічного захисту дають людині сигнали як на когнітивному, так і на емоційному рівні, але когнітивний рівень в більшій мірі залежить від

соціальних настанов, які не завжди співпадають з глибинними потребами особистості.

Механізми захисту стосуються всіх трьох сфер особистості, психофізіологічної, соціокультурної та ціннісно-сислової і в кожний з них заломлюються по своєму. Ця система розвивається поступово у соціальній взаємодії. Соціальна взаємодія виступає каталізатором (провокатором) розгортання індивідуальної психіки. На різних етапах розвитку індивідуальності, соціальний тиск може перевищити силу, необхідну для формування особистості. Це перевищення можна назвати зловживанням, або психологічним насильством. При цьому механізм захисту ламається. Метафорично це схоже на поломку терезів при спробі зважити вантаж, що перебільшує вантажопідйомність терезів. Буквально – пружина розтягується і втрачає еластичність і не може більше бути використаною за призначенням. Емоційна система людини теж повинна бути пластичною, чутливою. Відсутність у людини здорового механізму чутливості емоційних впливів приводить до різних видів саморуйнівної поведінки. В кожному випадку адукції спостерігається саморуйнівна поведінка з порушенням дії механізмів психологічного захисту.

Розвиток особистості ми розглядаємо як динаміку провідних потреб, провідної діяльності та новоутворення кожного віку. Адитивний потенціал особистості формується в результаті фрустрації задоволення провідних, найбільш значущих потреб кожного вікового періоду. Передумовою формування адитивного потенціалу є емоційна травма. Психоаналітики особливого значення надають дитячій та дорослій емоційній травмі.

Якщо співвіднести сфери особистості з провідною діяльністю та новоутвореннями кожного вікового періоду, факти порушення задоволення базисних потреб індивідуальності шляхом психологічного насильства, то виходить така класифікація адитивної поведінки:

Сфери особистості	Вікові потреби	Вікові періоди	Вид адикції
-------------------	----------------	----------------	-------------

	Психо- фізіологічна	Потреба у базисній довірі до світу. Порушення задоволення	Дитинст во	Переїда ння, неусвідомлені ритмічні дії
	Соціо- культурна	Інтимно-особистісне спілкування, самооцінка	Підлітк овий вік	Алкохол ізм, наркоманія
	Цінніс но-сміслова	Екзистенціальні потреби, сенс життя. Юнацький максималізм.	Юність	Трудого лізм, фанатизм, культова залежність

Можна так класифікувати адиктивну поведінку.

1. Порушення в задоволенні базисних людських потреб в безпеці. Відповідає психофізіологічному рівню особи. Може проявлятися як адикція до їжі і до сексу. Переїдання – проблеми дитячого віку. Травматизація підсвідомість підлягає психоаналізу.

2 Порушення в задоволенні соціальних потреб особистості. Труднощі з самооцінкою і соціальною самореалізацією. Відповідає соціально-культурному рівню особи, або Его. Наслідками може бути алкоголізм, наркоманія, Інтернет залежність – підліткові проблеми, травматизація Его, підлягає когнітивній або біхевіоріальній психотерапії,

3.Порушення в задоволенні духовних потреб саме в юнацькому віці, коли це найбільш важливо з точки зору формування особистості, її ціннісно-сміслового рівня . Відбувається деформація цього рівня.

Наслідками може бути культова залежність, душевне рабство, трудоголізм – проблеми дорослої людини, травматизація супер-эго, підлягає екзистенціальній психотерапії.

Таким чином, можна зробити висновок, що такі різні на перший погляд психологічні проблеми, як наркотична залежність та алкоголізм, тютюнопаління та пристрасть до азартних ігор, гіперсексуальність та трудоголізм, а також і культова залежність мають спільні витoki - емоційну травму, яка пов'язана із задоволенням базових потреб відповідного етапу формування особистості. Тому є сенс говорити про адиктивний потенціал особистості. Під адиктивним потенціалом ми розуміємо специфічні індивідуальні передумови адиктивної реалізації, які частіше всього розвивається на основі деформації особистісного досвіду, психофізіологічних дефектів, невирішених адаптаційних, емоційних та характерологічних проблем.

Виокремлення цього феномену може дати змогу запропонувати дієві профілактичні засоби для всього спектру названих вище неврозів та впровадити більш здорові правила соціальної взаємодії.

Висновки.

Психологічна залежність це саморуйнівний феномен психіки, який полягає в порушенні емоційно-вольової регуляції. Емоційно-вольова сфера залежної людини нездатна витримувати напруження повноцінного проживання різних аспектів життя і для відновлення почуття психологічної захищеності та рівноваги вдається до фармакологічного агента або до компульсивних (автоматичних) дій. Наслідками такого стилю життя є порушення соціальної адаптації, деградація особистості, загострення психічних та спадкових хвороб.

В наш час репертуар залежної поведінки досить широкий. Сюди відносять такі явища, як наркотична, алкогольна, культова, інтернет залежність, невротичне кохання, тютюнопаління та пристрасть до азартних ігор, залежність від комп'ютерних ігор, гіперсексуальність та трудоголізм.

Вивчення психологічної залежності почалось в другій половині 20-го сторіччя у зв'язку з проблемами алкоголізму та наркоманії але вважалось суто медичною проблемою. За кордоном проблематика адитивної (залежної)

поведінки традиційно розглядається в психоаналітичному напрямі психотерапії.(С. Даулінг, Е.Себшн, Я.Коухут, Г.Кристал). Виникнення та поширення залежностей нефармакологічного типу, Інтернет-залежність, таких як невротичне кохання, трудовголізм та культова залежність примусили науковців до нового осмислення причин виникнення даного явища. Сьогодні можна говорити про причинно-наслідковий зв'язок психологічного насильства та психологічної залежності. Насильницьке порушення задоволення базисних людських потреб в безпеці може в майбутньому проявлятися як адикція до їжі і до сексу. Насильницьке порушення задоволення соціальних потреб особистості викликає труднощі щодо самооцінки і соціальної самореалізації і наслідком може бути алкоголізм, наркоманія, Інтернет залежність. Нетактовне втручання в задоволенні духовних потреб саме в юнацькому віці може призвести до культової залежності або до трудовголізму.

Поняття психологічного насильства з'явилося в психології в останнє десятиріччя.(Волков Є.Н, Ильина С.В. Орлов А.Б. Соколова Е.Т.)

Психологічне насильство і психологічна залежність це явища, які відображають деструктивний вплив одних людей на інших та його наслідки.

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО — це соціально-психологічна дія, що штовхає іншу людину до вчинків або поведінки, що суперечить її намірам; порушує індивідуальні межі особи, здійснюється без інформованої згоди і без врахування соціальної і психологічної безпеки індивіда, а також усіх його законних прав що призводить до соціальної, психологічної, фізичної або матеріальної шкоди (збитку). Під психологічним збитком (шкодою) слід розуміти наслідки соціально-психологічної дії одних людей на інших, що виражаються в: спотвореному або утрудненому сприйняттю дійсності об'єктами дії; у перешкоджанні їх самостійному і вільному вибору відносно своїх думок, поведінки і способу життя; у порушенні збалансованого здорового психологічного і соціального розвитку або перешкоджанні такому; в посиленні антисоціальної акцентуації або

психопатологічних проявів.

Опис феномену культової психічної залежності особистості або душевне рабство

Людина, яка має здорову емоційно-вольову сферу здатна витримувати напруження повноцінного проживання різних аспектів життя, а також здатна до відновлення почуття психологічної захищеності та психічної рівноваги, здатність витримувати афекти високої напруги, отримуючи від них максимум інформації.

Психологічна залежність це саморуйнівний феномен психіки, який полягає в порушенні емоційно-вольової регуляції. Емоційно-вольова сфера залежної людини нездатна витримувати напруження повноцінного проживання різних аспектів життя і для відновлення почуття психологічної захищеності та рівноваги вдається до фармакологічного агента або до компульсивних (автоматичних) дій.

Проблема полягає в тому, що і самій людині і оточуючим людям нездатність людини витримувати напругу життя може здаватися небажанням і навпаки небажання може здаватися нездатністю. Саме в цьому місці ключову роль відіграє моральний критерій. У людини може бути недорозвинутий емоційний інтелект в наслідок дитячої емоційної травми, а може бути і емоційна тупість, байдужість, моральна незрілість. Як що говорити про інфантильність, то тут можна спостерігати і не здатність і не бажання напружуватися, давати собі труд розібратися в істинних мотивах поведінки близьких людей та і в своїх власних. Ми визнаємо право людини на свій світогляд. Однак, граничною тут може бути позиція: „Я не знаю бо я не хочу знати, тому що так мені зручніше”. Після неї іде паразитизм та моральна деградація.

У автора є ілюстрація прояву інфантильності на межі злочину. Одного разу, мені показали жінку у якої було четверо дітей і всі діти розумово відсталі, відвідують допоміжну школу. Це дивувало односельців, оскільки цей рід був генетично здоровим, в сім'ї до цього не спостерігалось випадків

відставання в психічному розвитку. Після того, як жінка поділилася своїм секретом успішної господині, все стало зрозумілим: „ Я даю дитині маковий відвар і вона спить майже цілий день. За цей час я встигаю і зварити і прибрати і на городі попрацювати”. За що розплачувалися діти? Це була „добросовісна помилка” в термінології юриспруденції? Чи це бажання жінки менше морочити голову з дітьми, натомість виглядати справною господинею? В даному випадку, розумово відсталі діти – розплата за егоїзм, лінь, байдужість та неправильну ієрархію цінностей матері.

Духовні потреби людини – це потреба у залученні до вищих проявів людяності: сенсу, любові, істини, гармонії, відданості, цілісності, людської спорідненості. Оскільки це вищі прояви, то і базуються вони на основі сформованих когнітивних, афективних та поведінкових компонентах особистості. Таким чином, морально етична сфера людини є найскладнішою і формується найдовше. Задоволення духовних потреб вимагає особистісної зрілості. Людина на кожному етапі життя розв’язує притаманні цьому періодові завдання, які є настільки значущими, що набувають статусу цінності для неї. Для прикладу, в юнацькому віці такими є інтелект, краса тіла та фізична сила, у зрілому – професійна й соціальна реалізація, в похилому – мудрість і духовність. Так відбувається поступовий рух від цінностей фізичного тіла до цінностей духу. Можна сказати, що для кожного віку існують як провідна діяльність, так і домінуюча цінність. Важливо зазначити, що необхідною умовою їх зміни є повна реалізація попередніх діяльності і цінностей через задоволення відповідних потреб. Якщо, наприклад, чоловік чи жінка не дістали підтвержень своєї краси й сексуальної привабливості в юнацькому віці, то їх пошук може затягнутися на довгі роки, а разом з ним марно витратиметься енергія, призначена для вирішення інших, більш складних завдань.(Ціннісна сфера багатьох наших відомих сучасників затримується на цьому етапі на довгі роки, відіграючи таким чином роль поганого прикладу для інших). За сприятливих умов реалізації особистісного потенціалу кожна нова цінність, що відповідає

віковій категорії, і пов'язана з нею діяльність сприймаються людиною з радістю і бажанням. Важливо пам'ятати, що особистісна зрілість не знаходиться в прямій кореляції з календарним віком. Молодий не завжди незрілий, а старий не завжди – мудрий.

Однак, в більшості випадків, зосередженість юнака на релігійній доктрині з вимогами жорстких обмежень з метою формування духовності, з одного боку обмежує набування життєвого досвіду, а з другого формує зверхність, гордовитість, завищену самооцінку у зв'язку з усвідомленням своєї причетності до священного та важливого.

Випадки звертань по допомогу

В дослідження брали участь тільки сім'ї, які за соціальними стандартами вважаються благополучними. В процесі дослідження були встановлені факти психологічного насильства в батьківській сім'ї, деспотичні батьки, насильство «м'якого характеру» із спекуляціями почуттям любові, обов'язку, провини і відповідальності; високий моральний та емоційний тиск; факти гіперопіки з боку батьків.

1. Батьки самі, не знаючи про небезпеку, привернули дитину в деструктивну групу.

Вадим. Одна розлучена жінка захопилася езотеричною літературою і стала відвідувати групу східних медитацій. Для неї це було дуже важливо, вона побачила позитивні зміни у своєму самопочутті і вирішила залучити до цих практик свого сина – старшокласника. З нею зараз все в порядку. Вона живе повноцінним життям. А син, який був відмінником в школі, захоплювався хімією, був переможцем численних олімпіад, настільки захопився читанням різних езотеричних книжок та медитаціями, що втратив інтерес до соціальної реалізації до навчання і кар'єри. Він по інерції вступив в університет ім. Шевченка, але після другого курсу його виключили за академічну заборгованість. Він сидить вдома, ніде не працює, вимагає у матері гроші на новий

комп'ютер. Ось така реакція. Оскільки мама включилась до філософської групи, будучи дорослою, зі сформованою ціннісно-смысловою сферою, то навантаження філософських текстів принесло їй корисні результати. А син знаходився на іншому щаблі особистісного розвитку. Для нього в той час важливим було формування емоційно-вольової сфери, здатності напружуватися і витримувати навантаження. В східних філософських текстах його захисний механізм раціоналізація знайшов підказки як уникнути навантажень і не переживати почуття провини. Особистісний розвиток пішов в іншому напрямку. Тут можна сказати, що мати зовсім не бажаючи нашкодити дитині, не врахувала особливостей юнацького віку. Хоча десь дуже глибоко матері хотілося залучити сина до чогось незвичайного, елітарного. Дуже далеко прихована потреба у самоствердженні....

Анна. Звернулась у зв'язку із занепокоєнням про сина. Сину 21 рік, студент та професійний спортсмен. Півтора роки тому Анна побачила по телевізору молодого, привабливого, розумного проповідника православного християнства. В телепрограмі була адреса того місця де він проводить духовні заняття. Анна долучилася до занять сама і привела туди свого сина. Проповідник був молодий і гарний, дотепний і вимогливий. В його школі була різнорівнева ієрархія вірян, що мотивувало кожного здати іспит і отримати вищу категорію. Особливістю світогляду лідера було принизливе ставлення до всього жіночого. Чарівний сон Анни розвіявся коли син почав ставитися до неї зверхньо, втратив власну думку і повністю потрапив під владу лідера. Її спроби відновити дружні стосунки з сином закінчилися скандалом і від'їздом сина з дому. Коли Анна спробувала на релігійному зібранні заговорити про свої проблеми її відлучили від церкви і сказали протягом року не з'являтися лідерові на очі.

1. Деструктивна сім'я – культова залежність.

Ніна Андріївна звернулася з приводу того, що дочка 34 років знаходиться у секті, а її особисте життя перетворилося на пекло. Дочка за освітою вчитель музики, працює прибиральницею. В неї є п'ятирічна дитина, яку вона водить за собою на зібрання.

З чоловіком вона розлучена, але згідно з командами свого „гуру” вона чоловіка слухається. Живе з батьками. Мати намагається налагодити стосунки з усіма і більше всього хвилюється за внучку. Батько не вдається до дипломатії і часом б'є свою дорослу дочку. Сім'ю потрясають постійні скандали. Більше всіх страждає дитина.

Лідер угруповання не належить до жодної офіційно зареєстрованої релігійної організації. Релігійні ритуали справляє у себе в квартирі. Такий собі „підпільний Кіндрат”. Автору дуже дивно, що люди йдуть за духовним розвитком до людини, статус якої нічим не підтверджений. Наші люди, вибираючи стоматолога чи масажиста, цікавляться професійним статусом, досвідом, освітою, а коли священика чи психотерапевта, то це виявляється не важливим. В цього гуру є власні діти, але він хоче створити будинок сімейного типу. Серед його педагогічних поглядів переконання в тому, що дітей треба тримати в строгості та бити.

Тетяна. В кабінеті знову мати, у неї вісімнадцятирічний син. Їх в сім'ї двоє. Життя матері до цього часу було повністю присвячено єдиному синові. Він звик бути вершиною піраміди. Раптом з'являється Макс, з біблією. Він захоплює сина, тягне за собою. Хлопці на постійному мобільному зв'язку. Мати нервує. Макс належить до християнської релігійної групи, але проблема не в ній. У Макса жорсткий властолюбний характер, він отримує задоволення від того, що син Тетяни підкоряється йому. Благо, досвіду маніпулювання він набув сповна в своїй релігійній групі. Мати відчуває все це і опитається як може. В такому стані вони живуть вже більше двох років. За допомоги брата, військового офіцера, вона забрала в сина мобільний

телефон для того, щоби припинити цей неперервний телефонний зв'язок з Максом. Після цього син взагалі її зненавидів, але Макса не залишив. Одного разу за ці два роки він захворів на ангіну з високою температурою. Він плакав, кликав маму, казав що любить її та вибачався. Однак після одужання знову перейшов у агресивний стан. Необхідно звернути увагу на деякі нюанси стосунків сина та матері, які виявилися втраченими можливостями.

„Розумієш, мама, я хочу спастися, - сказав син матері в момент суперечки про участь у релігійній групі. „ Загробного життя не існує”, відповідає мати. Категорична атеїстична позиція матері у світоглядній дискусії з сином, її нечутливість до його екзистенціальної тривоги віддалила їх одне від одного в той момент.

Батькам необхідно бути готовим відповідати на світоглядні питання дітей, треба бути готовим пояснювати свою позицію та шанобливо ставитися до позиції дитини. В цьому місці наші співвітчизники демонструють повну неспроможність.

2. Індивідуальні особливості дитини

За психологічною допомогою звернулася жінка, мати 24-річної дочки з вищою гуманітарною освітою. Дочка ходила в групу східних медитацій займатися йогою, де познайомилася з молодиком, на 20 років старше дочки, який переконав дівчину в тому, що вона особлива, що у неї на землі важлива місія, що вона повинна народити рятівника світу. Він живе з нею за містом на дачі. Ночами проводить з нею різні медитації і психотехніки. Ніхто не може допомогти матері довести, що її дочкою маніпулюють.

За формальними показниками, дочка повнолітня і може жити з ким хоче, а її мати виглядає як незадоволена теща. За реальними показниками: аферист або психопат, живе за рахунок молодої жінки, паразитує, здійснює несанкціонований вплив на її психіку, домагається того, щоби вона була не здатною чинити опір цьому впливу. Допомога психолога полягала в тому, щоби підтримувати маму в нормальному емоційному стані, допомагати

підтримувати дипломатичні стосунки з дочкою, залучати родичів та друзів, тих, хто авторитетний для дочки, щоби допомогти їй усвідомити всю небезпеку такого стану. Мати витримала всі випробування, за своєю, а не за психолога ініціативою провела ревізію всього свого життя, всіх своїх виховних стратегій що до дочки з самого дитинства. Хоча не було там нічого особливо травмуючого. В решті решт дочка повернулася до матері.

Після знайомства з дочкою, виявилось, що це дуже витончена чутлива дівчина, довірлива, відкрита до спілкування. Механізмом її залучення до деструктивних стосунків виступили її індивідуальні особливості – відкритість та довірливість.

Однак робота над цим випадком показала, що в нашій країні не розроблені алгоритми правового захисту від психологічного насильства. Попадаючи в таку ситуацію, людина залишається наодинці зі своїм душевним болем.

4. Втеча дітей від деспотизму батьків

Одного разу звернувся професор одного університету з проханням допомогти напоумити сина, який потрапив в езотеричну. Батько говорить про те, що син абсолютно втратив інтерес до сім'ї, не хоче знати ні брата, ні бабусю. Ситуація ускладнена тим, що батьки в розлученні. Мати, вийшла заміж вдруге за відомого бізнесмена і нерозсудливо фінансує сина. Син, у свою чергу, фінансує керівників езотеричної групи. Під час зустрічі зі всією сім'єю – братом, бабусею і батьком стало ясно, що в сім'ї затяжний конфлікт через розлучення і майно.

Один з синів схожий на батька, і успішно вчиться на технічній спеціальності, а інший схожий на матір, з гуманітарними здібностями, які батьком не схвалюються. Тому і другий син навчається на інженерній спеціальності. При зустрічі з В. стало ясно, що з батьком йому завжди було важко. „Батько – диктатор, а мама – вивіска” – коротка характеристика сімейних стосунків вустами сина. На превеликий жаль, за взаємними образами та претензіями батьки не помітили і не зрозуміли всю глибину

духовних потреб та проблем сина. Натомість знайшлися „добрі” філософи, які швидко оцінили весь зиск для себе в цій складній сімейній ситуації.

Однак, проблема все одно в батьках. Після інтерв'ю з сином, батько говорить психологу: „Ви ж володієте всякими там „штучками”, то Ви можете і повинні вплинути на мого сина”. Тобто, знайди у нього кнопку і переключи, якщо ти справді професіонал. Зрілий психолог не буде доводити свій професіоналізм демонстраціями вміння маніпулювати. Якщо навіть така критична ситуація у стосунках з сином не примусить батька переглянути стиль стосунків, то психолог тут ні до чого.

В результаті глибинного інтерв'ю з людьми, які опинились в культовій залежності вийшла досить суперечлива характеристика, тому, що висвітилися слабкі місця, які можна використати для індоктринації.

Психологічна характеристика культових залежних за даними глибинного інтерв'ю.

1. Не здатні чинити опір чужому впливу.
2. Не хочуть нічого втратити.
  1. Жорстка прив'язка до сталого Я-образу, страх порушити образ себе.
  2. Впевненість у своїй правоті, чарівності і красі.
  3. Залежність, нездатність розпізнати нечесну поведінку по відношенню до себе з боку інших.
  4. Легко приймають рішення під чужим впливом.
  5. Через низьку самооцінку бояться справити враження некомпетентних, не намагаються прояснити незрозумілу ситуацію.
  6. Великого значення надають формальним статусам.
  7. Вірять в прості рішення складних особистих, соціальних і політичних проблем.

8. Вірять в існування справжньої, безумовної любові з боку незнайомих людей.
9. За будь-яку ціну уникають відкритих конфліктів, всі складні питання вирішують за рахунок себе.
10. Важко переносять почуття провини, уникають ситуацій з почуттям провини.
11. Дуже турбуються про свій імідж надійної людини.
12. В небезпечній ситуації думають, що якимось воно пройде.
13. Вірять в те, що можна отримати якісь блага не докладати зусиль.
14. Бажання гарантованого майбутнього. Намагаються знайти такі форми поведінки та взаємодії з навколишнім середовищем, які б гарантували їм комфорт та схвалення оточення. „Комплекс відмінника”
15. Терпимість до шахрайства і різних зловживань.

Представлені вище процедури контролю свідомості не містять містичних або окультних прийомів, технік гіпнозу. Виникає питання: чому це все працює, чому ці техніки досягають успіху, в чому їх сила? Чому у більшості людей зустріч з «ловцями людських душ» не викликає відчуття небезпеки.

Спробуємо знайти відповіді на ці питання, аналізуючи традиції виховання і навчання прийняті в нашому суспільстві і в нашій сім'ї.

Кожна людина в дитинстві проходить процедуру соціалізації, тобто вписування в соціум. Цілеспрямований процес соціалізації є вихованням. Беручи участь в цьому процесі, людина визнає, що таке «добре» і що таке «погано». Якість результатів залежить від рівня розвитку і цінностей вихователя. Стихійні контакти із зовнішньою реальністю дають можливість

доповнити картину миру і знайти досвід. Процеси інкультурації забарвлюють соціалізацію в світлі етнічних традицій.

Таким чином, починаючи з раннього дитинства, людина розраховує отримати бракуючи їй знання у більш досвідчених і більш авторитетних людей.

(Психологічна готовність почитати авторитет лідера організації має глибокі корені в культурі. І не викликає бурхливого протесту із сторони майбутніх членів організації).

Ієрархічна структура соціальних систем є звичною конструкцією і теж не насторожує.

Система шкільного навчання базується на вивченні програмного набору фактів різних наук (що саме по собі необхідно для побудови базису знань).

Але в результаті у більшості людей формуються уявлення, яке по суті є помилковим, що існують розумні люди, які знають відповіді на всі питання. Сама процедура навчання і читання друкарської продукції теж представляється цінною більшості людей. Це перенеслося з минулих епох. Процедура книгодрукування і тиражування інформації була утруднена. Питома вага поганих і шкідливих книг була нікчемно малою в порівнянні з якісною продукцією, що розвиває людину. В інформаційну епоху доводиться говорити про тиражування як смітної інформації так і вірусної. Більшість сучасних батьків дуже задоволені, якщо підліток читає, але не дають собі труд вникнути в сутність того, що він читає.

Кожна культура накладає табу на, певного роду, інформацію. Історично це склалося у зв'язку з існуванням феномена «передчасної інформації». В ідеалі рівень складності інформації повинен відповідати здатності і можливості її збагнення. Дорослі приховують від дітей інформацію про ті сторони життя, які дітям знати ще за рано. Тому, починаючи з раннього дитинства людині стає ясно, що є питання, які краще нікому не задавати. Попадаючи в деструктивну тоталітарну організацію,

молодь сприймає за нормальне явище наявність таємниць, про які краще не питати.

Таким чином, можна сказати, що артефакти соціалізації створюють деякий базис для функціонування технік деструктивного контролю свідомості.

2. Окрема тема - це стратегії сімейного виховання. За результатами досліджень Алексеєнко Т.Ф. стиль сімейного виховання сучасних батьків можна назвати *анархічно-демократичним*. Мова йде про те, що не існує чіткої стратегії виховання. Те, що сьогодні можна, завтра може бути заборонено. Батьки більше керуються емоційним настроєм, ніж аргументованими виховними принципами. (Алексеєнко Т. Ціннісні орієнтації сімейного виховання: Концепція реалізації // Рідна шк.-1997.- №10.-С.69-72

)

Дитина може грати в житті батьків дуже різні ролі. Зупинимося на двох полярних ролях: дитина як цінність і продовження себе; дитина як тягар.

У будь-якому випадку батьки прагнуть ретранслювати свою систему цінностей і світогляд в процесі виховання дітей. В першому випадку буде доречно говорити про артефакти в системі виховання і «м'якому насильстві» з боку батьків. Якщо дитина є цінністю для батьків, то вони шкодять неусвідомлено, блокуючи прояви самостійності дитини і пригнічуючи її волю, копіюючи традиційні культурні схеми „правильного” виховання, утримуючи велику дистанцію в спілкуванні з дитиною. Більшість батьків щеплять дітям свої страхи, свої тривоги і неадекватні зразки взаємодії з оточенням. Кажучи образно, вони прагнуть прищепити дитині своєрідну «антивірусну програму». Але ці «програми» грішать одним істотним недоліком. Активну роль батьки залишають за собою, а не за дитиною. В результаті, саме цей батьківський захист і виявляється слабим місцем в системі відносин дитини із зовнішнім світом.

Інший крайній випадок, коли дитина не представляє цінності для батьків і є швидше тягарем і об'єктом для розрядки нервової напруги. Це, як правило, сім'ї алкоголіків, наркоманів, психопатів з деспотичним характером. Атрибутами сімейного виховання тут є загрози, докори, дитина стає каналом розрядки негативних емоцій і агресії, а іноді і об'єктом сексуальних домагань. В таких випадках йдеться про зловживання і психологічне насильство по відношенню до дітей. Переживання амбівалентних відчуттів по відношенню до батьків, вимушене терпиме відношення до зради з їх сторони розмиває межі нормальних емоційних стосунків, сприяє розвитку патології характеру, віктимності, ідентифікації з агресором, нав'язливості, емоційної неприступності.

Однією з передумов *культової залежності* є легітимність психологічного насильства, звичка вважати нормальною розплату за матеріальні блага дозволом психологічного насильства над собою. Прокоментуємо. В народних традиціях виховання збереглося особливе ставлення до годувальника сім'ї, його особливі права по відношенню до решти членів сім'ї. Нормальними вважалися такі прояви як лестощі, догідливість. В тих випадках, коли батькові приходило в голову наганяти страх, розряджаючи свій негативний емоційний потенціал, дитині ставилося в обов'язок терпіти, тому що це годувальник. Дитина зростала з думкою, що за матеріальні переваги доводиться платити терпінням психологічного тиску і найстрашніше, що це нормально.

Ще одним джерелом ослабленого Еґо є прийняте в нашій культурі навчання дітей слухняності. Діти дошкільного віку радісно називають серед своїх чеснот і слухняність. Слухняна дитина є гордістю батьків, підтвердженням їх спроможності як вихователів. Але це до того часу, поки не знайдеться новий авторитет для дитини. Із слухняної дитини зростає дорослий, схильний до підкорення.

Таким чином, завершуючи короткий аналіз, з одного боку технік деструктивного контролю свідомості, вживаних в тоталітарних сектах, а з

другого боку - окремі техніки сімейного виховання в нашій країні, можна зробити висновки що існує деяка изоморфність (відповідність) між цими двома рядами. Кожній слабкій ланці в системі виховання відповідає «свій метод» в арсеналі «ловців людських душ».

Людині властива екзистенціальна тривога: страх смерті, переживання невизначеності, етичні проблеми, складнощі самопізнання, проблема пошуку сенсу життя. За розв'язання цих проблем людина готова платити невідповідну ціну. За це можна вимагати все: обітниця бідності, обмеження в інформації, визнання своєї недолугості і т. д., зречення від минулого життя і від рідних. Можна зробити висновки, що в основному співтоваристві, в культурі містяться передумови для того, щоб техніки деструктивного контролю свідомості були продуктивними. Більш того, вони якраз і створюються відповідно до слабих сторін життя людського співтовариства. Тут ще раз потрібно звернути увагу на метафору вірусів і антивірусних програм. Проблема інформаційної безпеки примушує нас переглянути традиційну систему цінностей і способи захисту не тільки на рівні приватного життя, але і на рівні законодавчому. Законодавства цивілізованих країн налаштовані на захист майна, життя і здоров'я своїх громадян. Сьогодні з'явилася ще одна цінність, яку необхідно захищати, оскільки на неї роблять замах, і через неї впливають і на здоров'я і на майно - це ***психологічний ресурс особи або особовий потенціал.***

Обвал різноманітних залежностей, який зараз виявляється в молодіжному середовищі, є критерієм того, що батьки не займаються дітьми настільки, наскільки це необхідне дітям. Сучасна людина розв'язала проблему виживання багато в чому завдяки технічному прогресу. Звільнилося достатньо багато часу. На мою думку, вільний час, який отримали сучасні люди, дано їм не для порожнього проведення часу біля і споживання, а для того, щоб реалізувати свій людський потенціал у конструктивних стосунках з іншими людьми та з природним середовищем. Важливим є досягнення дорослими людьми особистісної зрілості для

об'єктивної спроможності допомогти дитині вибудувати свою особу. Саме батьки покликані супроводжувати дитину по шляху дорослішання, вони повинні надавати емоційну підтримку, створювати умови психологічної захищеності для дитини. Соціально-психологічній культурі сім'ї кинутий серйозний виклик. Глибоке його осмислення і швидкі рішучі дії, засновані на досвіді багатьох західних країн, що зіткнулися з цим феноменом більше двадцяти років тому, можуть запобігти безлічі трагедій і поламаних життів. Але для цього необхідно самим працювати над собою, долаючи інертність та інфантильність.

Мусимо також відмітити, що явище культової психічної залежності в результаті діяльності деструктивних тоталітарних організацій набуло такого розмаху, що вийшло за рамки вузької психотерапевтичної та педагогічної проблематики. Це свідчить про те, що настала пора створити своєрідну санітарну службу, спрямовану на охорону інформаційно-психологічної безпеки особистості та суспільства в цілому.

З'ясувалося, що членами деструктивних тоталітарних груп стають люди, що здатні до адикції, частина учасників потрапляє в культові організації без вербування, із власної волі, в спробах розв'язати свої адаптаційні проблеми, а частина піддається навмисній індоктринації.

З другого боку перебування в деструктивних тоталітарних організаціях теж призводить до адикції. Результатом тривалого перебування в культовому співтовариств індивіда, що залучається, з групи ризику є формування такого стану психіки, який утрудняє або робить неможливою його соціальну адаптацію, руйнує взаємостосунки з батьками, друзями, колегами. В англійській спеціальній літературі з'явився спеціальний термін, що позначає виникаючий хворобливий стан психіки, – ДДД-синдром (desertion, dependency, dread — обман, залежність, страх).

Однак не з кожним, хто звернувся за консультацією, можлива подальша робота. Частіше всього родичі звертаються тоді, коли є загроза, що хтось із близьких може віддати на церкву майно. Часто люди хотіли би

зрозуміти, що відбувається і щоби хтось вплинув на „нерозумного” члена сім’ї. Коли виявляється, що працювати , доведеться самому, а для цього усвідомити, що не все гаразд у сімейних стосунках, то бажання здійснювати допомогу швидко розвіюється.

95 % , з тих, хто звернувся за консультацією з приводу культової залежності у дітей, батьків чи подружжя, і взнав, що їх родичі знаходяться в омані і силовими методами їх з відти забрати неможливо, що необхідна любов, піклування та терпіння, вияв соціальної зрілості та мужності задля спасіння їх близьких родичів, ентузіазм кудись зникає. На другу зустріч з психологом для розробки плану дій для того, щоби знайти способи достукатись до здорового глузду людини, що перебуває у полоні ілюзій, як правило вже не приходять. І друге спостереження полягає в тому, що ті ж самі 95% батьків, що звернулися з приводу попадання своїх дітей юнацького віку (мова йде про повнолітніх) в деструктивну тоталітарну групу протягом первинної бесіди демонструють свої батьківські установки, педагогічні стратегії, які з великою ймовірністю стали пусковими механізмами культової залежності.

Однак, про жертви діяльності культових організацій і співтовариств, разом і з правомірністю стороннього професійного втручання, можна говорити лише в тих випадках, коли, по-перше, культ і культова діяльність є «прикриттям» для реалізації організаторами іншої мети, а по-друге, участь в подібній організації не є результатом усвідомленого у всіх своїх наслідках вибору людини..

Розділ 2

Механізми культової психічної залежності особистості.

Недосконалість людського психічного апарату, наявність взаємовиключних тенденцій у розвитку людської психіки, тривога як невід'ємний атрибут людського життя становлять базис для виникнення культової психічної залежності.

Культова психічна залежність – це складний, багатоаспектний деструктивний (саморуйнівний) феномен психіки, який виявляється на когнітивному, афективному і поведінковому рівнях у вигляді порушення критичності мислення, аддиктивних реакцій, порушення соціальної адаптації при збереженні відчуття суб'єктивного благополуччя.

Виникнення культової психічної залежності особи є похідним від великої кількості чинників та їх поєднання. На нашу думку, це індикатор соціального й культурного неблагополуччя психосоціального простору в цілому, оскільки останнім часом поглиблюється прірва між рівнем розвитку духовних, соціально-психологічних потреб людини, з одного боку, і можливістю їх безпечного задоволення з другого. На думку В.О. Татенка, соціально-психологічний механізм не може бути позитивним чи негативним, хорошим чи поганим. Він або є, або його немає. (СС)

Приступаючи до опису механізмів культової психічної залежності, вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі потреб, які створюють мотиваційну базу феномена, що розглядається, та особистісних передумов залежності.

В основі будь-якого соціально-психологічного механізму лежить специфіка задоволення відповідних потреб. Відомо, що потреби є джерелом активності людини, а її індивідуальною характеристикою можуть бути способи задоволення потреб. Ми виходимо з того, що *конструктивними для людини є ті способи задоволення потреб, які розвивають душу, усі ж протилежні способи за своєю природою є деструктивними.*

Можна також вважати встановленим, що разом з природними потребами поведінка дорослої людини визначається цілим рядом

специфічних психологічних потреб: у служінні й керівництві (Е. Фромм); в афіліації і владі (Х. Хекхаузен); у безпеці, належності, пошані, самовираженні (А. Маслоу); в уяві, думці й символізуванні (С. Мадді) – компенсаторне або сурогатне задоволення яких може призвести до виникнення культової психічної залежності.

Емпіричне дослідження механізмів культової психічної залежності було здійснено у три етапи:

1. Глибинне інтерв'ю. В дослідження брали участь тільки сім'ї, які за соціальними стандартами вважаються благополучними. В процесі дослідження були встановлені факти психологічного насильства в батьківській сім'ї, деспотичні батьки, насильство «м'якого характеру» із спекуляціями почуттям любові, обов'язку, провини і відповідальності; високий моральний та емоційний тиск; Факти гіперопіки з боку батьків.

2. Експертне опитування та мозковий штурм. Фахівцям з психології, релігієзнавства, юриспруденції та медицині, активістам громадських організацій було запропоновано для ранжування перелік тверджень що до причин виникнення культової психічної залежності; Інших фахівців запрошували до участі у мозковому штурмі.

3. Вивчення громадської думки жителів України з приводу поширення “нетрадиційних” релігій, з застосуванням психосемантичної методики вивчення змісту, стану і тенденцій розвитку тих характеристик масової свідомості, що пов'язані з різними аспектами релігійних поглядів і переконань.

В результаті цих процедур було виділено такі механізми:

1. Індивідуальні особливості людини, вади та недоліки

Передумовами схильності людини до психологічної залежності та "душевного рабства" є ряд особистісних якостей людини: занижена самооцінка, нездатність взяти на собі відповідальність за своє життя, бажання гарантованого майбутнього, потреба в причетності до вибраних,

загальна інфантильність, нездатність адекватно задовольняти власні духовні потреби, віра у власну винятковість. Комплекс нереалізованості.

2. Пережите в дитинстві психологічне насильство , як механізм культової психічної залежності особистості.

Неадекватні батьківські настанови що до дитини часто виступають передумовами культової залежності. Неадекватні батьківські настанови виникають на основі етнокультурних особливостей процесу виховання, часто продиктовані бажанням захистити дитину від шкідливих зовнішніх впливів.(Гіперопіка). В інших випадках це пов'язано з сприйманням своєї дитини як своєї власності, з надмірним бажанням утвердити себе в своїй дитині. Нерозуміння і недооцінка вікових особливостей та вікових обмежень різних стадій розвитку дітей. Переоцінка батьківської присутності в житті дитини.

3.Екзистенціальна тривога, есхатологічна потреба, як механізм культової залежності

Людині постійно необхідно співвідносити свої ресурси, свій світогляд, свої потреби з реаліями зовнішнього світу. Відносна рівновага між зовнішнім і внутрішнім дає можливість людині бути функціональною. Ця рівновага хистка, її відновлення вимагає великих енергетичних витрат. Нова інформація про світ може на якийсь час вивести людину з душевної рівноваги.

Процедура впорядкування внутрішнього світу болісна для людини ще і тому що процес цей йде по протилежно направлених векторах: 1) найбільша економія життєвих сил; 2) найбільша відповідність соціальним очікуванням; 3) найбільша відповідність особистим ідеалам. Людині доводиться вирішувати описану в математичних підручниках задачу оптимізації.

Упевненість в собі, своїх діях і в своїх перспективах супроводить період, коли „система аксіом” світогляду - несуперечлива. Моменти освоєння нового знання, переживання суперечності буття переживаються важко, драматично. В такі моменти людина відкрита до того, щоби отримати сторонню допомогу. Остання може виявитися наживкою „людолова”.

4.Порушення особистісної та культурної ідентичності, як механізм культової залежності

Несформована, дифузна або порушена соціальна ***ідентичність***, нездатність індивіда чітко усвідомити своє місце в малій групі та в психосоціальному просторі призводить до того, що його легко втягнути в чужу для нього групу з неприродною для нього активністю. З другого боку, мусимо констатувати, що сучасна культура, під якою ми розуміємо систему традицій, норм, правил і цінностей, нездатна задовольняти безпечним для індивіда способом перераховані вище соціально-психологічні потреби людини, які би дозволяли їй знайти свою екологічну нішу незалежно від ринкової цінності своїх індивідуальних здібностей. Назване вище протиріччя виступає одним з механізмів культової психічної залежності особистості.

5. Деструктивний контроль свідомості, як механізм культової психічної залежності

Під ***деструктивним контролем свідомості*** розуміють ряд психотехнік, спрямованих на формування у неофіта формування нової культової суб-особистості і на придушення старої, та лояльності до організації та до її лідерів. Застосування деструктивного контролю свідомості або окремих його елементів є одним з провідних механізмів культової психічної залежності. В деструктивних організаціях руйнують дві головні

опори людської самореалізації : відчуття видової людської єдності і інстинкт збереження життя. Людина без цих двох опор стає відірваною від коренів колективного і від коренів індивідуального. Ніяка психотерапія не дає результатів

Розповсюдження методу групової психотерапії в нашій країні показало, як часто вони приводять до звикання до групи, до групової залежності. Відчуття відособленості як і відчуття спільності є дуже важливими для адаптаційних процесів і для соціалізації особи, але ще важливіше збереження виробленого балансу між ними.

Так, відомі випадки, коли молоді люди починають жити від групи до групи. При більш докладному аналізі з'ясувалося, що передумовами такої поведінки були загальні соціальні установки цих людей

1.Наявність довготривалого конфлікту з батьками, засудження їх вимог і способу життя.

2.Наявність потреби в сурогатних батьках. Тобто бажання знайти дорослу авторитетну людину, наставника і шукати його схвалення.

Таким чином, можна зробити висновок, що психотерапевтичний потенціал групи, що дає відчуття спільності і захищеності під час психотерапевтичних сеансів, використаний для розмивання еґо-ідентичності є могутнім засобом утримання людини в групі. Ефекти групової тренінгової роботи позитивні тільки в дозованому застосуванні

6.Порушення соціальної адаптації особистості, як механізм культової залежності

Відомо, що ***соціальна адаптація*** є одним з чинників психічної норми. Порушення соціальної адаптації особистості виступає передумовою культової психічної залежності, а також і наслідком перебування в деструктивній тоталітарній організації

7. Суб'єктивна інтерпретація в процесі соціального пізнання як механізм культової психічної залежності.

Механізм суб'єктивної інтерпретації в процесі соціального пізнання припускають різночитання, що призводить до іраціональних вірувань, оман та буденного міфотворення (створення симулякрів).

В основі маніпуляцій, що приводять до духовного рабства лежить такий алгоритм: прилаштування до духовних цінностей об'єкту, дезорганізація ціннісно-сислової сфери, задоволення духовних потреб, використовуючи механізм фасціації(підміни).

Міфологічний шлях пізнання світу є екологічним для людської психіки.

Міфологічний шлях пізнання є провідним способом соціалізації та формування особистості на ранніх етапах онтогенезу, але залишаються актуальними на протязі всього життєвого шляху людини.

Міфи є своєрідними детермінаторами архетипів підсвідомого, що актуалізують їх до розгортання в соціальному просторі життя людини.

У дорослої людини рушієм психічного розвитку виступають провідні цінності, що зумовлюють специфічну форму смислоутворення, яке актуалізуються за допомогою феноменів міфологічної свідомості.

Існують міфи, що підвищують "енергетику," силу духу, підсилюють стійкість особистості до зовнішньої примусової дії. Разом з цим поширені міфи (симулякри), що понижують "енергетику" людини, дезорганізують та деморалізують її, знижують саморегуляторний потенціал особистості.

У сполученні з діяльністю процесів уяви та емоціями міф може відігравати роль програми життя людини.

Основою депрограмування є процес усвідомлення своїх міфів(симулякрів) та іраціональних вірувань.

8. Якість психо соціального середовища розвитку людини, як механізм

культової психічної залежності.

Традиційна культура стала замінюватися нетрадиційною. Етичні і моральні цінності пануючої еліти поставилися під сумнів і були знехтувані як застарілі. Це дало можливість реалізації витончених антилюдських програм в тоталітарних державах Європи в 20-м столітті.

В теперішній час соціальне середовище наповнено протилежно направленими, дезорганізуючими стимулами. Особа, яка розвивається виявилася свідком протистояння традиційної і нетрадиційної систем соціалізації, що не сприяє формуванню довір'я і ухвалення ні тією ні інший. Для успішного виживання в такому середовищі потрібен високе розвитку особи, соціальна зрілість, суб'єктність, інтернальний локус контролю.

Введені в ранг еволюційного закону уявлення про необхідність конкурентної боротьби і природного відбору шляхом виживання найсильнішого у всіх без виключення сферах життя привело до загострення соціальних проблем, породженню девіантності і делінквентності в таких розмірах, які вже виходять з-під контролю

Деградація культури є небезпечною, бо індивід, сформований масовою культурою, може стати вироком для суспільства в його екзистенціальній перспективі. Створюючи безликих людей, псевдокультура готує культурно-психологічне забезпечення нового глобального тоталітаризму, більш жорсткого і одновимірного, ніж всі попередні його форми, і разом з тим більш витонченого, бо здійснюватиметься всією потужністю сучасних інформаційно-технічних засобів, прикриваючись при цьому волею більшості (масових людей), від їх імені і навіть на перший погляд, в їх інтересах.

9. Низька правова самосвідомість та низька чутливість до порушення прав людини, як механізм культової залежності

Відображені в законодавчих актах правові норми починають реально діяти тільки при наявності їх підтримки в суспільній масовій свідомості.

Шахрайство, приниження почуття власної гідності, прихована експлуатація не переживаються нашими співвітчизниками як злочин. Тому і не існує дієвого правового захисту від цих явищ.

За результатами тесту молодь показала високий рівень правової самосвідомості, а за результатами фокус-груп низький. Теоретично підтримуються права людини, а практично готові до корупційних дій та тиску для розв'язання. Свята віра в те, що інакше неможливо.

Однією з передумов *культової залежності* є легітимність психічного насильства, звичка вважати нормальною розплату за матеріальні блага дозволом психологічного насильства над собою.

10. Тоталітарна самосвідомість, як механізм культової залежності

Тоталітарна система спирається на тип психіки, який цілком відповідає меті і структурі влади і який можна формалізувати, вичленувавши його базові елементи і характеристики. Певна частина населення має підсвідомі потяги до підпорядкування авторитету та радикального упорядкування психосоціального простору. Наявність цих потреб стають передумовою виникнення культової залежності.

В Україні, яка є країною пост радянського простору, не проводилось ніяких заходів що до дискредитації тоталітаризму, як способу суспільного життя. Високий рівень тоталітарних установок масової свідомості.

Можливості профілактики культової психічної залежності

Найбільш визначною є роль сім'ї в профілактиці виникнення культової залежності та тоталітарного синдрому. Необхідно враховувати практичні рекомендації що до профілактики психологічного насильства до дітей в сім'ї. Враховувати вікові особливості підлітків що до небезпеки формування адитивної стратегії взаємодії зі світом. Виходячи з отриманих в дослідженні механізмів культової залежності, необхідно формувати в ході сімейного виховання та шкільного навчання стійкої Я-концепції та

інформаційної толерантності, особистісної зрілості, цілісного світосприймання, розвиток здібностей до рефлексії та критичного мислення.

Відомо, що суб'єктивна картина світу сучасної людини може бути збудованою відповідно до трьох установок на взаємодію із зовнішнім світом:

Суб'єкт-об'єктна. Я – суб'єкт, а вся решта об'єктів для досягнення моєї суб'єктної мети (відповідає психології рабовласника, тривіальний тип).

Об'єкт-суб'єктна. Я – об'єкт, а всі інші впливають на мене, досягаючи своєї мети, Я підкоряюся зовнішнім обставинам, вони сильніше мене (психологія раба, інфантильний тип, соціальна залежність).

Суб'єкт-суб'єктна. Я – суб'єкт з своїми цінностями, планами, метою і ти суб'єкт з своїми планами, цінностями, метою. Ми можемо взаємодіяти шляхом переговорів і узгодження позицій (цілісна особа, зрілий тип).

Залежність, придушення і свобода – три шляхи побудови відносин із зовнішнім світом. Причому тільки останній є здоровим для особистості. Залежність і придушення є двома сторонами однієї медалі. Про це говорить і таке спостереження: з появою культової залежності у людини виявляється і агресивне бажання пригнічувати інших. Поляризація настанов у між особистісній взаємодії призводить до виникнення феномену культової психічної залежності особистості з одного боку, ці люди виглядають жертвами культів, та тоталітарного синдрому особистості, а ці люди виявляють нестримний потяг до контролю та зловживання владою. Для них інші люди є джерелом морального та матеріального самоствердження.

Хоча це виглядає категорично, основною стратегічною настановою профілактики виникнення цих явищ нам бачиться у формуванні „правильного світогляду” - здорового, психогігієнічного. .

За результатами наших досліджень, тоталітаризм не містить в собі нічого надприродного, такого що не притаманного людським спільнотам, він виникає при наявності певних соціально-психологічних умов. Завдання людей із здоровим глуздом, чітко знати індикатори цих умов і не дозволяти їх створювати. Тоталітаризм – це патологія соціуму. В громадянському

суспільстві повинні бути розвинені інституції *соціального контролю*. Повинна бути своєрідна „антивірусна служба” виникнення якої і буде ознакою якісних змін масової свідомості громадян України..

Профілактика можлива на рівні індивідуального розвитку, на рівні значущого спілкування та на рівні соціетальної психіки.

Формування індивідуальних якостей, таких як моральна зрілість, почуття власної гідності, критичне мислення та інформаційна толерантність знаходяться в компетенції сім'ї. Професійна відповідальність, справедливість, почуття дружньої підтримки, визнання цілісності та соціальної взаємозалежності, здатність враховувати та збалансовувати інтереси в соціальній взаємодії формується у людини в трудовому колективі. Етно-культурна ідентичність, усвідомлення проживання спільної з народом долі формується в процесі емоційного включення та участі у справах спільноти. В нормальних умовах у людини формуються ознаки соціальної норми: цінність власного життя, почуття людської спорідненості, відчуття суб'єктивної свободи.

З наших досліджень стало відомо, що в деструктивних організаціях руйнують три головні опори людської самореалізації : відчуття видової людської єдності, інстинкт збереження життя і свободу вольової дії. Людина без цих трьох опор стає відірваною від коренів колективного і від коренів індивідуального і від родового для людини почуття свободи.

Виходячи з цих зауважень ми і будемо розробляти профілактичну програму. Епіграфом цієї роботи хотілось би взяти вислів І.Ільїна „Людина є духовною настільки, наскільки вона живе внутрішнім світом, наскільки уміє відрізнити приємне від того, що насправді є добре, об'єктивно, чудово, істинно, етично і служить саме їй , хто уміє берегти це прекрасне і істинне і у разі потреби вмирати за нього” (І. А. Ільїн).[См.: *Ильин И.А. О сущности правосознания //Ильин И.А. Соч.: В 2-х т. Т.1. - М., 1993. - С. 103.*]

Процес становлення особи тісно пов'язаний з процесом навчання і соціалізації. Навчання припускає пошану, довір'я і слухняність по

відношенню до вчителя. Тут виникає небезпека розчинитися в особистості вчителя, бажання слідувати за ним, відмовляючись від свого шляху тобто потрапити в психологічну залежність..

Для вирішення задачі вільної самореалізації необхідно усвідомлювати деякі парадокси людського існування.

1. З одного боку розумна поведінка людини пов'язана з прагненням до економії енергії. З другого боку « душа зобов'язана трудитися».

2. З одного боку у людини виявляється прагнення до стабільності життя, впізнанності феноменів, повторюваності подій, зрештою страх змін. З другого боку нудьга від рутини і статичності, необхідність динаміки і нових вражень.

3. З одного боку необхідність довіряти і вірити іншим людям. Спеціалізація сучасного життя приводить до необхідності вірити на слово професіоналам(лікарям, косметологам, дієтологам .) кінець кінцем приймати інформацію на віру. З другого боку необхідно здобувати знання на власному досвіді.

Роль психолога в подоланні залежності.

Теоретичні основи психологічної допомоги потерпілим від деструктивного контролю свідомості в тоталітарних організаціях.

Для нормального функціонування людині необхідно з одного боку бути інформаційно закритою, усвідомлювати та відчувати межі свого Я, а з другого боку – бути включеною в постійний інформаційний обмін.

Однією з центральних проблем психологічної допомоги є проблема стійкості Я-концепції особистості. Констатація того, що людина знаходиться в постійному потоці інформації, який міняє її уявлення про світ, про самого себе, стикається з фактами виборчого відношення до цієї інформації в ім'я збереження деякої стійкості цих уявлень. Підоснова цього зрозуміла - якщо уявлення змінюватимуться у міру надходження будь-якого

нового знання, то людина буде просто дезорієнтована в тому, що відбувається. Більш того, у неї не буде точок опори як відношенні до світу, так і у відношенні до себе. Відсутність стабільності нівелює і її здатність прогнозувати подальший розвиток подій, та і сам цей прогноз буде неможливий за умови відсутності стабільної інформації, на якій він повинен ґрунтуватися. Як відомо, для збереження відносної стабільності в орієнтирах використовуються механізми психологічного самозахисту.

Подієвий аналіз, як один із засобів консультування сім'ї культового залежного

Людина, як відомо, народжується на світ з певним потенціалом життєвих сил і волею. Подальший її розвиток відбувається у спільноті людей, у моральному континуумі, де разом із фізичними діють духовні, космічні закони буття. Закладений природою особистий енергетичний потенціал прагне реалізації. І кожен досягає цього залежно від умов, які склалися в реальному житті для особистісного розвитку. Розглянемо спочатку ті, що сприяють нормальному ходу реалізації життєвих потенцій. По-перше, для цього потрібне відповідне виховання. Не вдаючись у деталі, зупинимося на його стратегічних напрямках.

Життя у сім'ї повинно давати дитині відчуття психологічної захищеності від утиску почуття власної гідності, усвідомлення самоцінності. Чільне місце тут посідає батьківська любов у поєднанні з розумінням того, що дитина – це окрема самостійна особистість, у котрої попереду життя, реалізація якого не обов'язково пов'язана із завданнями та цілями батьків.

Важливо також, щоб соціальні умови сприяли формуванню рівня домагань, адекватного особистісному потенціалу.

Передумовою повноцінного людського буття є також сформованість системи цінностей відповідно до загальнолюдських і національних. Таке посилення вимагає короткого коментарю. Людина на кожному етапі життя

розв'язує притаманні цьому періодові завдання, які є настільки значущими, що набувають статусу цінності для неї. Для прикладу, в юнацькому віці такими є інтелект, краса тіла та фізична сила, у зрілому – професійна й соціальна реалізація, в похилому – мудрість і духовність. Так відбувається поступовий рух від цінностей фізичного тіла до цінностей духу. Можна сказати, що для кожного віку існують як провідна діяльність, так і домінуюча цінність. Важливо зазначити, що необхідною умовою їх зміни є повна реалізація попередніх діяльностей і цінностей через задоволення відповідних потреб. Якщо, наприклад, чоловік чи жінка не дістали підтвердженень своєї краси й сексуальної привабливості в юнацькому віці, то їх пошук може затягнутися на довгі роки, а разом з ним марно витратиметься енергія, призначена для вирішення інших, більш складних завдань. За сприятливих умов реалізації особистісного потенціалу кожна нова, що відповідає віковій категорії, цінність і пов'язана з нею діяльність сприймаються людиною з радістю і бажанням.

Сприятливі умови мають бути доповнені активністю самої людини. Для досягнення соціального успіху та духовного зростання вона мусить докладати максимальних зусиль, оскільки висока моральність сьогодні - це не предмет дискусій священників та аристократів, а необхідний атрибут нормального життя, здоров'я та повноцінного буття людини. Аналізуючи сучасне життя в інформаційному суспільстві, що характеризується надзвичайною взаємозалежністю, ми дійшли висновку, що сьогодні людство більше, ніж колись в його історії, залежить від моральних виборів окремих людей. Прояви міжнародного тероризму можуть бути підтвердженням цього.

Таким чином, можна сказати, що умови нормального ходу реалізації людського життя – це моральне (відповідальне) ставлення дорослих до дитини плюс моральність самої особистості. Порушення сприятливих умов розвитку особистості призводить до виникнення різноманітних стійких невротичних утворень у психіці людини, які називають комплексами. Реалії життя примушують нас констатувати такий факт: хід розвитку та реалізації

особистості дуже часто ускладнюється на різних його етапах через інфантильність старших за віком та соціальним статусом людей, які через родинні чи службові обов'язки впливають на особистість дитини. Іншими словами, дорослі використовують недоторканий запас душевних сил слабших і молодших для особистого самоутвердження, що є патогенним для дитини.

Природа працює на людину автоматично (без зусиль з її боку) тільки на стадії фізіологічного розвитку. Соціальне й духовне мають різне походження і автоматично не працюють. Соціальні успіхи й духовне зростання залежать тільки від усвідомлених вчинків та моральних виборів людини. Мабуть, загальна мета існування людства полягає у трансформації людського духу та одухотворенні простору, яким оточене життя людини. Кожен іде до неї своїм власним шляхом. Особистісне зростання досягається за умови, що вибір є моральним і добровільним.

Зважаючи на сказане і абстрагуючись від багатьох деталей, життя людини схематично можна уявити як сходження до вершини. У кожного своя вершина, і далеко не всі розуміють, що потрібно робити новий крок, долаючи інертність та ригідність. Щодо руху вперед, є два варіанти: або людина рухається вперед, вирішуючи своє індивідуальне завдання і залишаючись при цьому здоровою та натхненною, або під впливом шкідливих соціальних стереотипів та ірраціональних вірувань зупиняється, не докладає зусиль до подолання нової сходинки буття і таким чином потрапляє в порочне коло неврозів, комплексів, патологізує власне життя й життя своїх близьких. В сучасних умовах в такі моменти виникає небезпека попадання в залежність.

Таким чином, кожна подія в житті людини на поряд із побутовим та соціальним значенням має свій сенс і з огляду на цілісність її життя.

Подія, яка викликала у клієнта тривогу чи розгубленість і стала причиною його звернення до психолога, може бути результатом низки хибних кроків (зазвичай уникання вибору), а може бути сигналом до початку нового етапу розвитку людини.

Складність реалізації цього підходу полягає в тому, що кожна людина має свій індивідуальний код читання значень подій її життя. Однакові обставини життя у різних людей мають різні індивідуальні значення, тому психолог-консультант завжди перебуває на межі об'єктивних і суб'єктивних критеріїв істинності своєї роботи. Успіх у здійсненні подієвого аналізу залежить від майстерності психолога-консультанта, його професійної інтуїції та гостроти мислення.

Реалізація подієвого аналізу спирається на усвідомлення психологом та опрацювання з клієнтом таких трьох вихідних принципів:

- 1) Творча реалізація життєвого потенціалу людини є основною передумовою її фізичного здоров'я та психологічного благополуччя;

Хоча поширене таке ірраціональне вірування: творчість притаманна тільки людям творчих професій та видатним особистостям. У звичайному житті для неї місця нема.

- 2) Етичні закони діють так само жорстко й неухильно, як і закони фізики.

Порушення їх – це частіше за все узурпація права вибору інших людей через бажання власного гарантованого майбутнього;

Хоча поширене таке ірраціональне вірування: якщо ніхто не знає про поганий вчинок, то і наслідків не буде. Все треба тримати під власним контролем.

- 3) Сліпе, некритичне наслідування соціальних стереотипів, норм і правил приводить людину до небажаних подій у її житті. Вона зраджує саму себе.

Хоча поширене таке ірраціональне вірування: треба в житті все робити правильно. Існують люди які знають як треба жити. Дотримання «залізних» принципів гарантує від життєвих негараздів.

Специфічні особливості консультування про вихід

Консультування про вихід із стану культової психічної залежності є новим видом психологічної допомоги, оскільки і саме явище тотальної

психологічної залежності почало усвідомлюватися суспільством як психологічна проблема не так уже й давно. У США і Європі накопичено чималий досвід психологічної допомоги таким потерпілим, однак він теж не є однозначним через складність правового і етичного аспектів проблеми.

У Росії досить успішний досвід роботи в цьому напрямі в першу чергу пов'язаний з ім'ям Євгена Новомировича Волкова. Він став перекладачем книг з проблем культової залежності, написаних американськими авторами, веде активну діяльність як консультант з “виходу”, поширює актуальну інформацію із цього питання за допомогою публікацій у професійних виданнях і на сайті в інтернеті.

Пропонована читачеві інформація і методичні рекомендації з даного виду психологічної допомоги базуються на працях М.Лангоуні, С. Хассена, Є. Волкова ..

Консультування з метою реформування мислення (у вузькому значенні слова) – це інтенсивна інформаційна терапія, спрямована на учасника деструктивного культу. Проводиться групою консультантів із 3 – 4 осіб за сприяння близьких і родичів безперервно протягом 3 – 5 днів по 12 – 16 годин щоденно. Метою такого консультування не є обов'язковий вихід консультованого з культу. Ідеться про відновлення в культиста індивідуального вміння розумно й критично мислити, зміцнення та укріплення заснованої на інформованості його здатності до вільного волевиявлення. Цей процес можна було б точніше означити як консультування про інформацію (або інформування), що дає змогу більш повно й критично оцінити ступінь і засоби впливу даної групи на особу.

Самі автори цього підходу характеризують як “є” добровільний, інтенсивний, обмежений у часі договірний освітній процес, що надає особливого значення інформування членів експлуаторських маніпулятивних груп, які зазвичай називають культурами”. Такий процес відрізняється від депрограмування, що дістало значне висвітлення в засобах масової інформації наприкінці 1970-х і в 1980-і роки: “тут перше є

добровільним процесом, тоді як останнє звичайно асоціюється з тимчасовим обмеженням культиста” [ ].

Консультування з приводу насильства над свідомістю найчастіше відбувається з ініціативи батьків або чоловіка (дружини) члена групи. Порядок організації консультування зазвичай такий. Батьки або чоловік (дружина), стурбовані участю близької людини в культурі, домовляються з консультантом чи "командою" консультантів про зустріч віч-на-віч або про телефонну консультацію “з реформування мислення”. Якщо консультант вважає випадок характерним, а клієнт погоджується на запропоновані умови, вони починають діяти. По-перше, батьки або чоловік (дружина) повинні зібрати інформацію про культове маніпулювання (особливо про те, яке використовує група, що привернула їхню близьку людину) і про моделі спілкування, які можуть зашкодити їхнім відносинам з культистом. У разі потреби вони можуть брати участь у сімейних консультаціях із психотерапевтами або, у деяких випадках, з консультантом “з реформування мислення”. Після цього консультант і клієнт ухвалюють рішення про те, як ефективніше за все схилити культиста до спілкування з консультантом “з реформування мислення”.

Сім'я представляє консультанта із психологічного насильства культистові. Психотерапевт звичайно намагається висвітлити участь у культурі як сімейну проблему, як воно і є насправді. Консультант “з реформування мислення” пропонує культистові ознайомитися (переглянути, прочитати, прослухати) з інформацією, яка може допомогти йому і його сім'ї краще зрозуміти й справитися зі своїми проблемами. Якщо культист погоджується (що і трапляється в більшості випадків), консультант “з реформування мислення” відводить один або декілька днів для обговорення культурів і психологічного маніпулювання, проводячи огляд письмових матеріалів, переглядаючи й аналізуючи відеофільми та обговорюючи значення цієї інформації для культиста і його сім'ї. Консультант “з реформування мислення”, хоч і не приховує своїх поглядів щодо культурів, однак уникає

тиску на культиста, маніпулювання ним коли той вирішує, як реагувати на ту чи іншу інформацію.

Консультант “з реформування мислення” поважає остаточне рішення культиста, чи полягає воно в тому, щоб залишитися в групі, чи в тому, щоб піти. Якщо культист покидає групу, консультант повинен забезпечити його інформацією про те, як продовжити освітній процес, початий під час консультування “про реформування мислення”, і де отримати допомогу, щоб справитися з посткультовими проблемами. Більшість консультантів “з реформування мислення” вважають, що коли культист дає їм достатньо часу для подання відповідної інформації (звичайно близько трьох днів), людина приймає рішення про вихід з культу приблизно в 90 % випадків. Якщо культист відмовляє консультантам у достатній кількості часу, але ознайомлюється з їхньою інформацією хоч частково, то за неофіційними оцінками, близько 60 % учасників культу вирішують, урешті-решт, покинути групу. Проте не існує стовідсотково надійного способу передбачити наперед, чи дасть конкретний культист достатньо часу консультантові і (2), а якщо і дасть, то чи буде він серед тих 90 %, які підуть, чи серед тих 10 %, які залишаться в групі.

Хоча й існують різні підходи до консультування про “вихід”, усі вони відповідають потребам сім'ї, потерпілого її члена і прагнуть допомогти культистам, забезпечуючи їх інформацією, про яку ті не знають. Підхід, запропонований До. Джіамбалво, можна назвати “зосередженим на інформації консультуванням про вихід”. У цілому він подібний до інших існуючих підходів, але, проте, відрізняється від підходу, зосередженого на процесі консультування про вихід, або від того, що С. Хассен називає “стратегічною терапією дії”, а також від підходів, які висувають на перший план певні теологічні моменти, перш за все те чи інше релігійне перетворення. Основна відмінність перших двох підходів полягає в тому, що Хассен (здається, єдиний з провідних фахівців з exit counseling, що приїжджав 1992 року до Росії зі своїм семінаром, а 2004 – і в Україну)

допускає більш активну й цілеспрямовану роль консультанта в підведенні клієнта до виходу з культу, у т. ч. і за рахунок деяких технічних прийомів.

Неприйнятними для совісті практичного психолога або психотерапевта мають бути спроби зумовити в ході консультування зміни в більш широкій і глибокій системі життєвих, духовних, у т. ч. і релігійних, поглядів клієнта.

Істотні психологічні зміни також вимагають часу і зусиль. Консультування про “вихід” не ставить за мету такі глибокі зміни. Воно тільки забезпечує інформацією, яка стає каталізатором змін, “будить” культистів, котрі пізніше вже самі здатні зробити істинний вибір, що має виходити швидше зсередини, ніж іззовні. Захоплення різними психотехніками в консультуванні про “вихід” може, урешті-решт, ускладнити для культистів визначення того, чи був вибір, зроблений ними під час консультування про “вихід”, дійсно їхнім вибором, а не консультанта.

Крім консультування про “вихід”, у США застосовується “депрограмування”, яке відрізняється від консультування про “вихід” використанням методів фізичного “витягання” (викрадення, яке організують родичі або друзі) культиста з групи насильних методів утримання культиста в місці консультування (охорона, ізольоване замкнуте приміщення). Сам процес консультування і його зміст при депрограмування практично нічим не відрізняється від того, що відбувається при консультуванні про “вихід”. Але застосування навіть найпомірніших доз насильства вже призводило і може призвести до того, що людина, піддана депрограмування, зазнає сильної психологічної травми, від якої, у свою чергу, довго не може отямитися. Нині прийнято вважати, що депрограмування етично виправдане тільки за однієї умови: коли існує явна загроза життю і здоров'ю близької людини, що перебуває в культурі. У цьому випадку і більша ймовірність юридично виправдати таку дію.

Специфіка роботи під час консультування про “вихід” пов'язана з тим, який клієнт, що належить до деструктивної групи, не усвідомлює справжнього істинного стану. У нього складається враження, що належність до групи –

його добровільний вибір. Він не усвідомлює потреби в психологічній та інформаційній допомозі.

Вважаємо за доцільне узагальнити *особливості консультування з реформування мислення*. Це зокрема такі: значна роль попереднього збору інформації; активна участь сім'ї і близьких (але не сімейна терапія!); “командна робота” консультантів; тривалість та інтенсивність спілкування з консультантами; надання інформації як єдина мета консультування, тобто тільки інформування – і жодної психотехніки; участь були культистов.

Узагальнюючи розглянуті положення, спробуймо в цілому з'ясувати зміст етичних стандартів для консультантів з реформування мислення. Зауважимо, що реформування мислення звичайно пов'язується з кльцтми, але це може бути й результат впливу інших організацій деструктивного характеру – політичних, економічних, психологічних. Під деструктивними організаціями слід розуміти такі, які задля досягнення своєї корпоративної мети вдаються до таких заборонених прийомів, як вербування, введення в оману, психологічний і/чи фізичний тиск на своїх адептів, експлуатація їхніх людських слабкостей і життєвого потенціалу, маніпулювання їхньою поведінкою.

Свого часу перші консультанти з реформування мислення розробили й підписали етичні стандарти даної професії, згідно з якими консультація є формою добровільних відносин між професійним помічником та індивідом, сімейством, групою, або соціальною одиницею, що потребують психологічної допомоги. Завдання консультанта при цьому – забезпечити клієнта(ів) інформацією, яка б дала змогу більш ясно визначити й вирішувати проблему, з якої вони потребували консультації. Консультація з реформування мислення – це надання інформації про принципи й практичне застосування реформування мислення. Це інформування виконано законним способом, і відповідає етичним стандартам.

Консультант з реформування мислення – це людина, яка проводить такі консультації і добровільно погоджується дотримуватися встановлених етичних стандартів.

Слушним у цьому контексті, як на наш погляд, видається розгляд “етичного кодексу консультантів з виходу (за матеріалами Є.Волкова). **Як етичний кодекс, цей документ встановлює принципи, що визначають етичність поведінки тих, хто його підписав [ ].**

Опубліковано: Волков Е. Н. Консультирование жертв интенсивного манипулирования психикой: основные принципы, особенности практики // Журнал практического психолога. М.: Фоліум. 1997. № 1. З. 102-109.

Хоча наведений нижче кодекс і було з огляду на потребу розв’язання такої складної і тонкої з етичного погляду проблеми, як консультування про “вихід”, його положення цілком і повністю придатні для психологічної консультації і з будь-якої іншої теми.

У першому розділі кодексу йдеться про професійну відповідальність консультантів.

1. Кожний консультант, поставивши індивідуальний підпис, повинен дбати про розвиток професії, постійно докладаючи зусиль для поліпшення професійних дій, навчання, послуг і досліджень. Професійне зростання триває протягом усієї кар’єри консультанта і виявляється в розширенні набору критеріїв, що визначають порядок його функціонування у відносинах допомоги.

2. Щоб гарантувати надання компетентної послуги, консультанти, що підписалися, визнають потребу в постійному пошуку інформації.

3. Консультанти, що підписалися, отримують мінімальну кількість кредитів освіти, згаджених більшістю консультантів, що підписалися під цими стандартами, що продовжуються.

4. Кожний консультант, що підписався, зобов'язується дбати про професійне зростання, яке передбачає активну участь у зустрічах колег-консультантів, а також у дослідженнях і програмах громадської освіти.

5. Консультанти, що підписалися, згодні присвячувати частину свого часу роботі, яка має стосунок до їхніх інтересів, невелику грошову винагороду або безплатно.

У другому розділі розглядається відповідальність консультантів перед клієнтами. Цей розділ присвячений регламентації дій і процедур, до яких вдаються консультанти в ході індивідуального і/або групового спілкування при консультуванні.

Термін "клієнт" тут визначено так: це особа (декілька осіб), що звертається до консультанта як керівника або джерела інформації з метою надання допомоги (іншому) індивідові, залученому в культові відносини. Якщо клієнт вирішує застосувати втручання, щоб допомогти залученій людині переоцінити його або її зобов'язання перед групою, тобто практикується реформування мислення, то залучена людина стає первинним "клієнтом", коли таке втручання починається.

Подаємо до нашої уваги *загальні стандарти відносин при консультуванні:*

1. Першочерговий обов'язок консультанта, що підписався, полягає в тому, щоб поважати неповторність особистості й сприяти благополуччю клієнта(-ів), незалежно від того, чи надається допомога клієнтові(-ам) індивідуально, чи в групі.

2. Працюючи з клієнтами, консультант, що підписався, повинен уникати дискримінації за расовою ознакою, релігією, статтю, політичними переконаннями, соціальним або економічним статусом чи вибраним способом життя.

3. Якщо консультант, що підписався, не може з якихось причин запропонувати власні послуги він має надати, по змозі, відповідні переадресації.

4. Консультант, що підписався, не може використовувати свої консультантські відносини для персональних потреб або інших – релігійних, політичних чи ділових – інтересів.

5. Консультант, що підписався, не має права застосовувати методи або техніки типу нейролінгвістичного програмування, гіпнозу або еріксонівського гіпнозу чи інші методи, подібні до тих, що використовуються культовими групами, без згоди клієнта, який дістав щодо цього вичерпну інформацію.

6. Консультанти, що підписалися, розпізнають межі своєї компетентності і надають тільки ті послуги, для яких достатньо підготовлені навчанням або досвідом. Консультанти беруться за справу тільки в тому випадку, коли мають для цього достатній кваліфікаційний рівень.

7. У відносинах консультування повинно заохочуватися і культивуватися самовизначення клієнта. Консультант, що підписався, повинен послідовно підтримувати цю роль і не намагатися стати для клієнта особою, що ухвалює за нього рішення або створює в ньому майбутню залежність від консультанта.

6.2 Практичні підходи до надання психологічної допомоги

Так: для людей *истероидного складу* дуже привабливими є співтовариства, що практикують медитацію, занурення в трансові стани;

для людей, схильних до *депресій*, — групи, акцентуйте

увага на співчутті і жертвності;

для людей *параноїдального типу* привабливими є ідеї ненависті до ворогів віровчення;

для людей з *нарциссическими* розладами — ідея винятковості навчання і його адептів.

В *мотивауіонній сфері* передумовами до вступу до культового співтовариства є орієнтація на глобальні макросоціальні цінності в поєднанні з незадоволеністю бездуховним життям, протест проти поп-культури, жадання пізнання, пошук істини. *Психопатологічна мотивація* гушавині всього спостерігається при *шизофренії*, коли розвивається відчуття втрати смисло позицій твірних свого «я» з гіпертрофованою інтроспективною і рефлексією. В цьому випадку шизоїдна особа прагне подолати наростаюче відчуття відірваності від реального світу; відновити здатність контролювати свої відчуття і емоції; веде пошук людей, здатних зрозуміти створені в результаті «метафізичної інтоксикації» філософські побудови, охочих знайти магічний шлях до духовної досконалості.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що найбільшою мірою схильні із власної волі включатися в діяльність культових співтовариств ті, хто потребує катарсисі для очищення від психотравмуючого комплексу, «від реагування афекту», витисненого в підсвідомість і є причиною невротичного конфлікту. Вони жадають визнання, співчуття і емоційної підтримки з боку інших в своїй проблемній ситуації. Емоційна потреба в ухваленні знижує інтелектуальний контроль і можливість опору формуванню залежності. Для таких людей відхід із співтовариства — це відхід «в нікуди», в самотність, повернення до колишніх психотравмуючих обставин; як правило, такі люди обретаю¹ в культовій організації відчуття щастя і спокою, позбавитися якого не хочуть і бояться. (*Вахромов Е.Е. Экзистенциальные мотивы аномального поведения// Прикладная психология и психоанализ №2, 2001 с. 21-32*)

Є. Є. Вахромов підкреслює, що «благополучні» підлітки, яким властиве базове довір'я до світу, не мають досвіду поведінки в конфліктних ситуаціях і тому становлять групу ризику щодо втягування в діяльність організацій «релігійного типу» (культ цінностей). «Неблагополучні» ж підлітки, на його думку, більш схильні до членства в організаціях тоталітарного типу (культ сили). Найуразливішим є становище дітей і підлітків з неблагополучних, неповних сімей, які вже зіткнулися з трагедією і насильством, і з найбільш забезпечених родин, де у виховуванні панує дух потурання, що часто практикують у цих колах як «вільне виховання». Останні, зазвичай, зовсім не мають потрібного в такій ситуації досвіду. (Вахромов Е.Е. *Экзистенциальные мотивы аномального поведения*// *Прикладная психология и психоанализ № 1, 2001 с.5-17*)

Серед жертв деструктивних культів, з погляду психотерапевта, можна виділити дві категорії осіб: особи з адиктивним потенціалом, схильні до залежності, й особи, що потрапили в душевне рабство. Такий поділ є дуже важливим, оскільки в кожному випадку своя стратегія психологічної допомоги. ***Професійна позиція психолога в такій ситуації полягає у врахуванні юридичних норм (вимог закону) й дотриманні професійної етики:***

- захист прав клієнта на самостійний вибір з урахуванням чинних правових норм;
- надання клієнтові якомога повнішої інформації, що забезпечило б йому повну свободу вибору;
- надання допомоги клієнтові в напрацюванні конкретних форм поведінкового і психологічного самозахисту;
- якщо клієнт не має внутрішніх ресурсів, щоб справитися з проблемами самостійно, слід подбати про залучення ресурсів

правоохоронних органів, органів соціального захисту (навіть всупереч бажанню клієнта).

На цьому етапі роботи консультанта, спрямованої на подолання культової психічної залежності, можна виділити такі її види:

1. консультування сім'ї потерпілого з метою роз'яснення причин неадекватної поведінки одного з членів родини, що потрапив під вплив культової організації;

2. консультування самого потерпілого про вихід, якщо він дав на це згоду;

3. психотерапія залежності, якщо маємо справу з феноменом залежності та з адитивним потенціалом;

4. психотерапія наслідків психологічного насильства;

5. соціально-психологічна реабілітація після виходу з деструктивної групи.

Анкета по вивченню особистості культового залежного *(за Хассеном)*

Чим він цікавився (спортом, музикою, мистецтвом, комп'ютерами)?

Чи було в нього захоплення? Уміння і навички?

Яким було його життя? Мав (чи не мав) він почуття власної гідності?

Будь ласка, поясніть.

Якими були яка його конфесійна належність, релігійний досвід, релігійна освіта? Духовний, містичний досвід? Віра в екстрасенсів, телепатію або НЛО?

Чи виявляв він інтерес до групової активності (дитячі організації, хор, спортивні секції)?

Де він виріс (велике місто/сільська місцевість/інша країна)?

Чи часто сім'я змінювала місце проживання? Якщо так, то назвіть дати, місця мешкання, опишіть поведінку?

Хто були його найближчі друзі? Чи підтримують вони зв'язок дотепер?
Якщо ні, то чому?

Чи відчував він себе частиною нечисленної сім'ї? Або сім'ї, що включає інших найближчих родичів?

Чи достатньо володів він комунікативними навиками? Наскільки був здатний виражати свої думки або відчуття? Чи вмів слухати інших?

Чи зазнавав він коли-небудь емоційного, фізичного, сексуального або психологічного насильства?

Чи переживав він які-небудь специфічні травми (нещасні випадки, смерть родичів або друзів, зґвалтування, побиття, розлучення, вигнання із сім'ї)?

Чи зазнавав він стресів (розрив відносин з другом або вмираючий близький родич; батьки, що розлучаються; важкі або часті переїзди)?

Чи вживав він наркотики? Які? Коли? Скільки? Як часто? Чи одружені батьки? Розведені? Померли? Уклали в повторний шлюб?

Чим заробляє на життя батько/вітчим?

Чим заробляє на життя мати/мачуха?

Імена і вік рідних братів і сестер.

Статус рідних братів і сестер на цей момент (професія, місце проживання, частота контактів).

Які відносини між рідними братами і сестрами?

Ролі, яким віддавалася перевага/несхвалювані, особливі потреби.

Опишіть моделі відносин або їх відсутності в межах сім'ї:

Чи траплялися в сім'ї які-небудь історії, пов'язані з насильством, зловживаннями, алкоголізмом або наркоманією?

Чи часто батьки були відсутні в період дитинства?

Які внутрішні ресурси батьків (гарні комунікативні навички, аналітичний, духовний потенціал, здібності ефективного організатора, наполегливість у реалізації планів)?

Які зразки для наслідування давали мати і батько?

Які покарання застосовувалися? Фізичні? Словесні? Чи були вони справедливими? Чи були вони послідовними?

Стереотипи спілкування (переривають один одного, говорять за іншого, непряме спілкування/спілкування через посередника):

Стиль залагодження конфліктів: спокійне спілкування із справедливим і зваженим ухваленням рішень? жорсткий та авторитарний? часті сварки й непостійність? уникнення конфлікту?

Додатки

Додаток 1

В.Данченко (Шостром Анті-Карненгі)

Американські психологи розробили модель так званої асертивної поведінки. З психологічної точки зору, асертивна поведінка - ця поведінка цілісної людини. Нижче приведені так звані асертивні права, якими безумовно володіє кожний з нас, а також маніпулятивні упередження, які блокують ці права.

Я МАЮ ПРАВО ОЦІНЮВАТИ ВЛАСНУ ПОВЕДІНКУ, ДУМКИ І ЕМОЦІЇ І ВІДПОВІДАТИ ЗА ЇХ НАСЛІДКИ.

Маніпулятивне упередження: Я не повинен безцеремонно і незалежно від інших оцінювати себе і свою поведінку. Насправді оцінювати

і обговорювати мою особу у всіх випадках повинен не я, а хтось більш умудреений і авторитетний.

Я МАЮ ПРАВО НЕ ВИБАЧАТИСЯ І НЕ ПОЯСНЮВАТИ СВОЮ ПОВЕДІНКУ.

Маніпулятивне упередження: Я відповідаю за свою поведінку перед іншими людьми, бажано, щоб я робив звіт перед ними і пояснював

все, що я роблю, вибачався перед ними за свої вчинки.

Я МАЮ ПРАВО САМОСТІЙНО ОБДУМАТИ, ЧИ ВІДПОВІДАЮ Я ВЗАГАЛІ АБО ДО ЯКОГОСЬ СТУПЕНЯ ЗА РІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНШИХ ЛЮДЕЙ.

Маніпулятивне упередження: У мене більше зобов'язань по відношенню до деяких установ і людей, ніж до себе. Бажано пожертвувати

моєю власною гідністю і пристосуватися.

Я МАЮ ПРАВО ЗМІНИТИ СВОЮ ДУМКУ.

Маніпулятивне упередження: У випадку, якщо я вже виказав якусь точку зору, не треба її ніколи міняти. Я б повинен був вибачитися або визнати, що помилявся. Це б означало, що я не компетентний і не здатний вирішувати.

Я МАЮ ПРАВО ПОМИЛЯТИСЯ І ВІДПОВІДАТИ ЗА СВОЇ ПОМИЛКИ.

Маніпулятивне упередження: Мені не належить помилятися, а якщо я зроблю якусь помилку, я повинен відчувати себе винуватим.

Бажано, щоб мене і мої рішення контролювали.

Я МАЮ ПРАВО СКАЗАТИ: "Я НЕ ЗНАЮ".

Маніпулятивне упередження: Бажано, щоб я зміг відповісти на будь-яке питання.

Я МАЮ ПРАВО БУТИ НЕЗАЛЕЖНИМ ВІД ДОБРОЗИЧЛИВОСТІ ІНШИХ І ВІД ЇХ ДОБРОГО ВІДНОШЕННЯ ДО МЕНЕ.

Маніпулятивне упередження: Бажано, щоб люди до мене добре відносилися, щоб мене любили, я в них маю потребу.

Я МАЮ ПРАВО УХВАЛЮВАТИ НЕЛОГІЧНІ РІШЕННЯ.

Маніпулятивне упередження: Бажано, щоб я дотримував логіку, розум, раціональність і обгрунтованість всього, що я скоюю.

Розумно лише те, що логічно.

Я МАЮ ПРАВО СКАЗАТИ: "Я ТЕБЕ НЕ РОЗУМІЮ".

Маніпулятивне упередження: Я повинен бути уважний і чутливий по відношенню до потреб оточуючих, я повинен "читати їх думки".

У випадку, якщо я це робити не буду, я безжальний неук і ніхто мене не любитиме.

Я МАЮ ПРАВО СКАЗАТИ: "МЕНЕ ЦЕ НЕ ЦІКАВИТЬ".

Маніпулятивне упередження: Я повинен прагнути уважно і емоційно відноситися до всього, що трапляється в світі. Напевно,

мені це не вдасться, але я повинен старатися цього досягти щосили. В осоружному випадку, я черствий, байдужий.

Додаток 2

Пам'ятка "20 способів опору небажаній соціальній дії"

Документ створений АПА США

1. Практикуйте часом девіантну (що відхиляється від звичної норми) поведінку; порушуйте свій звичайний ролевий і особистий

образ; вчіться приймати відкидання; імпровізуйте зі своїм я-образом.

2. Практикуйте вислови: "Я зробив помилку, "Мені шкода", "Я не мав" рації, "...и я навчився на цій помилці".

3.Надавайте собі звіт в загальній перспективі, яку інші використовують для обрамлення проблеми, ситуації, поточної події, оскільки ухвалення їх рамки в їх термінах дає їм силову перевагу. Будьте готові відступити і відкинути цілісну (єдину) рамку і запропонуєте вашу альтернативу перед обговоренням деталей.

4.Будьте більш готові зазнавати короточасні втрати в грошах, самоповазі, часі і зусиллях, ніж страждати від розладу з приводу згубного зобов'язання, яке тримає вас узаперті. Примиряйтеся з "заниженими витратами", ігноруйте спокусу і рухайтесь далі з життєвим знанням, витягнутим з вашої помилки або невірному рішення, дозволяючим не повторювати цього.

5.Будьте готові відступити назад з будь-якої міжособової ситуації і сказати собі і цьому значущому (контролюючому) іншому:
"Я можу продовжувати жити без твоєї любові, дружби, розташування, поганого обігу, навіть якщо така дія може ранити - поки ти не припиниш робити X і не почнеш робити Y".

6.Всегда уникайте робити сумнівні дії, які, як наполягає провокатор зміни, повинні бути зроблений негайно; виходьте з ситуації, виділяйте час для роздуму, здобуйте неупереджені додаткові думки, ніколи не поспішаєте відразу погоджуватися.

7.Настаивайте на зрозумілих поясненнях, без двозначної мови; парафразуйте ваш погляд на це. Не дозволяйте провокаторам зміни робити вас такими, що відчують себе дурним; слабкі пояснення є ознаками обману або недоліку адекватного знання у нібито інформованого співбесідника.

8. Будьте чутливими до ситуаційних вимог, якими б тривіальними вони вам ні можуть здаватися: ролеві відносини, уніформи, символи влади, знаки, титули, груповий тиск, правила, видимий консенсус, гасла, що рідко зустрічаються обов'язки і зобов'язання.

9. Будьте особливо насторожі у встановленні відносин "господар-гість", в яких вас спонукають відчувати і діяти як гостивши, таким чином накладаючи компроміс на вашу свободу вибору і дії.

10. Не вірте в прості рішення складних особистих, соціальних і політичних проблем.

11. Пам'ятайте, що немає такої речі, як справжня, безумовна любов з боку незнайомих людей; любов, дружба і довір'я можуть бути розвинуті з часом і звичайно включають взаємообмін подолання і співучасть - деяку роботу і зобов'язання з вашої сторони.

12. Коли знаходите себе в обстановці знеособленого впливу, виділяйте з ряду подібних себе і агента впливу, щоб встановити взаємну людяність, індивідуальність, сумісні інтереси; проривайтеся через ролеві обмеження за допомогою використання контакту очей, персональних імен і лестощів; володійте особовими ідентичностями, своєї і їх.

13. Избегайте "тотальних ситуацій", які незвичні і в яких у вас мало контролю і свободи; негайно визначайте межі вашої автономії; перевіряйте психологічні і фізичні виходи: приймайте невеликі сварки як прийнятні витрати відходу від того, що могло бути більшою втратою, якщо б було доведено до кінця.

14.Практикуйте "незалежну участь" ("неупереджений інтерес"), займайте свою свідомість критичним оцінюванням, відключайте свої емоції в конфронтаціях з тими, хто є по-маккиавелевски сильними маніпуляторами.

15.Жадібність і роздуваюча самолюбність лестоці далеко просунуть маніпуляторів-контролерів свідомості і агентів шахрайства, але тільки якщо ви дозволяєте собі бути спокушеним цими помилковими мотивами; чиніть опір їх спокусі орієнтуючись на найчеснішу, упевнену в собі людину, яку ви знаєте.

16.Розпізнавайте ваші симптоми вини і індукції провини, провокованої у вас іншими; ніколи не дійте по мотивах провини. Відносьтеся терпимо до вини як частини вашої людської природи, не поспішайте покращувати її на тих шляхах, які планують вам інші.

17.Будьте уважними в тому, що ви робите в даній ситуації, не дозволяйте звичці і стандартній поточній процедурі примушувати вас діяти бездумно в тому, що є злегка іншою ситуацією.

18.Немає необхідності підтримувати відповідність між вашими діями в різні моменти часу; ви можете змінитися і не дотримуватися фальшивого стандарту перебування "надійним" і підтримка статус-кво.

Додаток 3

Анкета № _____

викажіть ступінь своєї згоди із твердженнями анкети відзначаючи кружечком цифри від -3 до 3.

особисті дані: вік _____

стать _____

освіта _____

п/п	Твердження	С ступінь згоди
	Я іноді дозволяю собі незвичку поведінку, порушую свій звичайний ролевий і особовий образ, вчуся приймати відкидання, прагну проявляти і бачити себе по-різному.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
	Я маю право оцінювати власну поведінку, думки і емоції та відповідати за їх наслідки.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
	Я відповідаю за свою поведінку перед іншими людьми, бажано, щоб я робив звіт перед ними і пояснював все, що я роблю, вибачався перед ними за свої вчинки.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
	Я практикую вислови: "я зробив помилку, "мені шкода", "я не мав рації ... і я навчився на цій помилці".	– 3 –2 –1 0 1 2 3
	Я маю право не вибачатися і не пояснювати свою поведінку.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
	Якщо дана мною обіцянка тримає мене узаперті, і я страждаю від розладу з собою, то я готовий втратити і в грошах, і в часі, і в зусиллях, і в самоповазі, але змінити	– 3 –2 –1 0 1 2

	ситуацію.	3	
	Я маю право самостійно обдумати, чи відповідаю я взагалі або до якогось ступеня за рішення проблем інших людей.	3 –2 –1 0 1 2 3	–
	Бажано, щоб я зміг відповісти на будь-яке питання.	3 –2 –1 0 1 2 3	–
	Я чутливий до ситуаційних вимог, якими б незначними вони мені не здавалися (соціальні ролі, уніформа, символи влади, титули, груповий тиск, правила, обов'язки і зобов'язання).	3 –2 –1 0 1 2 3	–
0	Я маю право змінити свою думку.	3 –2 –1 0 1 2 3	–
1	Бажано, щоб я дотримував логіку, розум, раціональність і обґрунтованість всього, що я скоюю.	3 –2 –1 0 1 2 3	–
2	Я не вірю в прості рішення складних особистих, соціальних і політичних проблем.	3 –2 –1 0 1 2 3	–
3	Я маю право помилятися і відповідати за свої помилки.	3 –2 –1 0 1 2 3	–

4	У випадку, якщо я вже виказав якусь точку зору, не треба її ніколи міняти.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
5	Я думаю, що немає такої речі, як справжня, безумовна любов з боку незнайомих людей; любов, дружба і довір'я можуть бути розвинутий з часом і звичайно включають деяку роботу і зобов'язання з мого боку.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
6	Я маю право сказати: "я не знаю".	– 3 –2 –1 0 1 2 3
7	У мене більше зобов'язань по відношенню до деяких установ і людей, ніж до себе. бажано пожертвувати моєю власною гідністю і пристосуватися.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
8	Я уникаю ситуацій, які мені незвичні і в яких у мене мало контролю і свободи.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
п/п	Твердження	С ступінь згоди
9	Я маю право бути незалежним від доброзичливості інших і від їхнього доброго відношення до мене.	– 3 –2 –1 0 1 2

		3
0	Мені не належить помилятися, а якщо я зроблю якусь помилку, я повинен відчувати себе винуватим.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
1	Я не дуже засмучуюся, якщо за зміну моїх первинних планів мене можуть порахувати непослідовним.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
2	Бажано, щоб люди до мене добре відносилися, щоб мене любили, я в них маю потребу.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
3	Я маю право ухвалювати нелогічні рішення.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
4	Легітимна (законна) влада заслуговує пошани і іноді нашої слухняності, але незаконну владу завжди потрібно відкидати, не покорятися і викривати.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
5	Я маю право сказати: "я тебе не розумію".	– 3 –2 –1 0 1 2 3
6	Я відповідаю за свою поведінку перед іншими людьми, бажано, щоб я робив звіт перед ними і пояснював все, що я роблю, вибачався перед ними за свої вчинки.	– 3 –2 –1 0 1 2 3

7	Я не прагну швидко загладити свою вину, відношуся терпимо до вини як частині моєї людської натури і не збираюся покращувати її за допомогою тих шляхів, які мені планують інші.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
8	Я маю право сказати: "мене це не цікавить".	– 3 –2 –1 0 1 2 3
9	Я не повинен безцеремонно і незалежно від інших оцінювати себе і своя поведінка.	– 3 –2 –1 0 1 2 3
0	Я повинен бути уважний і чутливий по відношенню до потреб оточуючих, я повинен "читати їх думки".	– 3 –2 –1 0 1 2 3